

J 2643

1974

BOREC

**Ofenzivni maj 1944
na Dolenjskem**

**V imenu prvega maja
nad Tabor v Savinjski
dolini**

**Satan, njegovo delo
in smrt**

**Iz Polhograjskih
Dolomitov na Primorsko**

**Meseci pred usodno
katastrofo**

5

BOREC 5/74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik sveta, dr. Miro Stiplovšek, namestnik predsednika sveta in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Borec izhaja v nakladi 2700 izvodov in v 300 izvodih v polah

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 257 **Lado Ambrožič-Novljan:** Ofenzivni maj 1944 na Dolenjskem
- 267 **Janez Gorjan:** Za prvi maj, pesem
- 268 **Manko Golar:** Nekoč bom tiho legel, pesem
- 269 **Rado Zakonjšek:** V imenu prvega maja nad Tabor v Savinjski dolini
- 274 **Franci Lakovič:** Minil je praznik, pesem
- 275 **Dr. Tone Ferenc:** Satan, njegovo delo in smrt
- 287 **Tone Kebe:** Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko
- 301 **Stephen Pollak:** Meseci pred usodno katastrofo
- 308 **Manko Golar:** Pomladna pesem, pesem
- 308 **Manko Golar:** Pesem žic, pesem
- 309 **Božo Jakopič:** Ob tridesetletnici smrti Cveta Marolta-Špika
- 312 **Manko Golar:** Zdaj sem mrtev, pesem

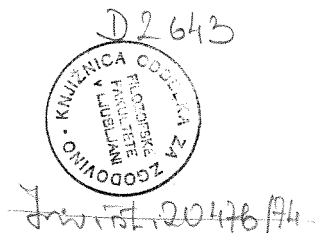
Likovna umetnost

- 313 **Dr. Ivan Sedej:** Kipar Janez Weiss-Belač

Književnost — ocene

- 316 **Črtomir Šinkovec:** Srečko Kosovel: Zlati čoln in Zbrano delo
- 318 **Iztok Illich:** Ivan S. Konjev: Petinštirideseto leto
- 319 **Slavko Rupel:** Nobelovci
- 320 **Prejeli smo v oceno**

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Lado Ambrožič-Novljan

Ofenzivni maj 1944 na Dolenjskem

5. edmi korpus si je spomladi leta 1944 močno prizadeval, da bi razvil ofenzivne operacije na cesti in železnici med Grosupljem in Kočevjem. V akcijah je uporabil XV. in XVIII. divizijo, Dolenjski in Notranjski odred, artilerijo, tankovski odred in še druge enote. Razvili so se hudi boji, a korpus vendarle ni mogel zavzeti kako sovražno postojanko ob kočevski železnici, da bi odločilno prekinil povezavo med garnizoni in jih prisilil na pasivno obrambo ali pa celo na umik iz postojank.

Ker so bile skoraj vse korpusove enote na položajih okoli ceste in železnice Škofljica—Kočevje, je konec aprila 1944 sovražnik pripravil operacijo, ki naj bi izkoristila odsotnost partizanskih čet v Suhi krajini. Dne 23. in 24. aprila je začel vdirati na osvobojeno ozemlje iz Litije, Radeč in Sevnice ter iz Novega mesta. Hitro je zasedel Mokronog in mirnsko dolino ter Trebelno, novomeške čete pa so prek Ajdovca začele prodirati proti Žužemberku. Nato so obvladali cesto iz Trebnjega proti Žužemberku in začeli postavljati postojanke. Sovražne čete niso bile posebno številne. V boje so bile večinoma vpletene domobranske čete, ki so jih podpirale enote 13. in 14. SS policijskega polka z motorizacijo in oklepnimi enotami. Domobranci so to ofenzivno operacijo rezervirali zase in jo imenovali domobranska ofenziva. Številčno slabost so hoteli nadomestiti s hitrim postavljanjem postojank. S temi invazijskimi četami se je sprva spopadel le Dolenjski odred. Skušal je zadrževati sovražno prodiranje, ker pa je bil preslab, se mu to ni posrečilo.

Z zasedbo Žužemberka so Nemci olajšali napadanim postojankam na kočevski progi obstanek ter ogrozili dolenjsko komunikacijo. Boj za obvladovanje ceste iz Grosupljega proti Novemu mestu se je začel.

Razumljivo je, da sta bila glavni štab in štab VII. korpusa spričo sovražnikovega vdora zelo presenečena in ogorčena. Štab VII. korpusa je sodil, da sovražnik sicer nima zadosti moči, da bi začel partizane resno ogrožati, zato se poslužuje zvijač in izkorišča ugodne razmere, ki so nastale s koncentracijo korpusovih čet na kočevski železniški progi, za hiter vdor v Suho krajino in za postavljanje postojank. Potrebno je zato nemudoma reagirati in mu ne dovoliti poceni zasedbo osvobojenega ozemlja. V nasprotnem primeru bi se namreč lahko utrdil, postavil oporišča in začel s pomočjo domobrancev iztrebljati pripadnike osvobodilnega gibanja. Zato je bil sklep korpusovega štaba, da je treba nemudoma udariti po sovražniku in mu prizadejati izgube zlasti v živi sili, da bi ga to spametovalo.

Odlomek je iz zgodovine Cankarjeve brigade, ki izide v drugi polovici tega leta pri Partizanski knjigi.

Tako se je začela znamenita ofenziva VII. korpusa, ki je trajala od 30. aprila do konca maja 1944, v kateri so partizani dosegli zavidljive uspehe. Najprej je Gubčeva brigada ponoči na 1. maj pregnala sovražne čete iz Dobrave pri Žužemberku, nato pa je ista brigada 1. maja v proslavo delavskega praznika začela napadati sovražno posadko v Žužemberku. Že 4. maja je bil sovražnik prisiljen zapustiti krajinsko prestolnico in pobegniti v Novo mesto. To je bil drugi sijajen uspeh korpusove operacije, v kateri je sodeloval tudi del enot Cankarjeve brigade. Nato so partizanske brigade začele postopoma zasedati področje Dolenjske med bivšo nemško-italijansko demarkacijsko linijo in Krko, ko so bile poprej zavrnille močnejšo sovražnikovo akcijo uperjeno proti Suhi krajini.

Premestitev večine enot VII. korpusa na levi breg Krke je bila popolnoma uspešna. Brigade so vedno hitreje potiskale sovražnika, da se je končno zatekel v postojanke. Petnajsta divizija je popolnoma obvladala dolenjsko cesto od Grosuplja do Novega mesta. Pri Grosupljem je bil Dolenjski odred, ki ga je poveljstvo XV. divizije uporabljalo vedno česče kot taktično partizansko enoto, Cankarjeva in 12. brigada pa sta se vsedli na odseke med Višnjo goro in Trebnjem. Gubčeva brigada je bila na Trebelnem, 15. pa je še vedno blokirala Novo mesto. Tudi XVIII. divizijo je štab VII. korpusa usmeril proti severovzhodu in sta bili 9. in 10. brigada že blizu Novega mesta. Tako je kazalo, da je sovražna ofenzivnost zadušena in naloga štaba VII. korpusa je bila, da poišče cilje za nadaljevanje ofenzive.

Tedaj pa je sovražno poveljstvo začelo iz Novega mesta akcijo v dve smeri: proti Gubčevi brigadi na Trebelnem in v smeri Dolenjskih Toplic ter Gorjancev. V Novem mestu je bila zbrana vojska kakih 2000 mož. Ta sovražna akcija pa je imela namen pripraviti pogoje za ponovno vzpostavitev postojank v Trebnjem in Mirni peči.

Vzpostavljjanje novih postojank ni bil več tako lahek posel, kot je to bilo poprej. Nemci so spoznali, da imajo sedaj partizani na voljo topništvo, zadosti streliva in dobro izvežbane artilerce. Če hočejo torej napraviti postojanko varno, morajo zgraditi tako močne utrdbe, da bodo kos partizanski artileriji. Dne 12. maja se je začela in končala akcija proti Gubčevi brigadi. Sovražniku se je posrečilo potisniti Gubčevo čez železniško progo v ajdovski rajon. Dne 13. maja pa je pripeljal iz Novega mesta čete, ki so v Trebnjem začele utrjevalna dela za zavarovanje nove postojanke.

Trebnje je postalo za sovražnika posebno важно. Tu je križišče dveh dolenjskih cest in postojanka bi lahko mnogo prispevala k načrtu za popolno obvladovanje dolenjske komunikacije. Važno je bilo tudi to, da so sedaj Nemci začeli uporabljati za pohode na Dolenjsko in v Suho krajino smeri iz Litije čez Sv. Križ pri Litiji (Gabrovka) in smer iz Sevnice. Trebnje bi na ta način postalo tudi etapna postojanka za premike proti jugu. Novo postojanko bi potemtakem lahko oskrbovali iz Litije, Sevnice in Novega mesta. Za popolno utrditev trebanjske postojanke je bilo posebno важно, da bi obvladovali cesto do Novega mesta. Zato se je sovražnik odločil postaviti v Mirni peči še eno postojanko.

Za postavitev postojanke v Trebnjem so bile določene sledeče enote: deli 33. čete slovenskega domobranstva pod poveljstvom nadporočnika Oskarja Frankiča, deli 52. čete slovenskega domobranstva pod poveljstvom poročnika Teodorja Bajca, Einspielerjeva skupina s 83 možmi. Vse domobranske skupine je vodil nemški stotnik Lindner, ki sta mu pomagala dva nemška podoficirja. To je bilo skupaj 205 mož.

Že 15. maja med boji pa je prišlo do sprememb v sestavi posadke. Iz Novega mesta je namreč prispel del 33. čete slovenskega domobranstva, ki se je v Trebnjem združil z delom svoje čete, tako da je bilo jedro posadke celotna 33. četa pod poveljstvom svojega komandirja nadporočnika Oskarja Frankiča. Iz Mirne peči sta v Trebnje prišla še dva kombinirana voda iz 38. in 40. domobranske čete pod poveljstvom

Del Cankarjeve brigade na poti proti Hinjam v Suhi krajini v maju 1944

poročnika Ivana Kralja. Iz Trebnjega pa so poslali v Novo mesto dele 52. domobranske čete pod poveljstvom poročnika Teodorja Bajca, medtem ko je Einspielerjeva skupina 83 mož odšla v Mirno peč, kjer so vzpostavljali novo postojanko. V Trebnjem je torej od 15. maja dalje ostalo skupaj 207 mož. Nemški stotnik Lindner je še nadalje bil poveljnik posadke. Trebanjska posadka je bila oborožena s težkimi mitraljezi in puškomitraljezi, brzostrelkami in puškami. Kakega težkega orožja posadka ni imela niti ni imela radijske povezave z Novim mestom.

Ko so domobranci prišli v Trebnje, so se zavarovali in so začeli na hitro graditi utrdbe. Te naj bi bile tako močne, da bi vzdržale topovski ogenj. Za graditev takih utrdb pa je potrebno veliko časa in primerne materiala. V dveh dneh so domobranci zgradili 22 utrdb in ogradili postojanko z bodečo žico.

Prihod sovražne enote v Trebnje je bil povod za hitro ukrepanje štaba VII. korpusa. To je bila priložnost, da se ponovno doseže uspeh kot v Žužemberku. Poleg tega je bilo jasno, da na tako izpostavljenem mestu kot je Trebnje ne sme biti sovražne postojanke, saj bi obvladala vse področje od dolenske železnice pa do nemške meje ter področje Trebelnega in Mokronoga. Štab VII. korpusa se je odločil za korpusno akcijo, s katero naj bi uničili najprej trebanjsko nato pa še mirnopoško postojanko. Štab korpusa je pogrešno sodil, da je v Trebnjem 350 domobrancev in 6 Nemcev. Oborožitev je ocenil na 8 težkih mitraljezov, 9 puškomitraljezov, srednji minomet, 6 lahkih minometov in ostalo lahko pehotno orožje. Direktni napad na postojanko je prepustil XV. diviziji, ki naj dâ tudi vsa neposredna zavarovanja, XVIII. diviziji pa je naložil nalogo, naj zavaruje smeri iz Ribnice in iz Novega mesta.

Štab XV. divizije se je odločil dodeliti poglavitno nalogo neposrednega napada na Trebnje Cankarjevi brigadi. V smeri proti Mirni peči naj bi bila Gubčeva, proti Ljub-

ljani pa so postavili Dolenjski odred in bataljon Cankarjeve brigade. Severno smer je branila 12. brigada.

Cankarjevi brigadi so za akcijo pridelili 3. oz. 2. bataljon 12. brigade, da je imela na voljo svoje tri bataljone in enega iz sestava 12. brigade. Njena oborožitev: 6 težkih minometov 81 mm, gorska havbica 75 mm in poljski top 75 mm, protitankovski top, 6 težkih mitraljezov, 20 puškomitraljezov, 7 lahkih minometov, 4 protitankovske puške in 12 brzostrelk. Ostalo orožje so bile puške in bombe. Brigada je štela z 2. bataljonom 12. brigade 750 borcev in bork.

V primerjavi s trebanjsko posadko je bila številčno več kot trikrat močnejša, temu primerno je bila tudi njena oborožitev veliko boljša od sovražne. Veliko premoč je imela brigada v težkem orožju. Njeno akcijo je podpiralo topniško orožje 1. slovenske artilerijske brigade. Dva topa iz sestave topniške brigade so pridelili Cankarjevi, aktivirali pa so še havbico 100 mm in poljski top 75 mm. Odnos v moči med napadalci in branilci je bil izredno ugoden za Cankarjevo brigado. Pripomniti moramo, da doslej še nobena enota ni napadala s tako premočjo in tako okrepljena s težkim orožjem. Primerjati se da edino z nedavno žužemberško akcijo. Vsi pogoji so bili dani, da Cankarjeva brigada v kratkem času uniči trebanjsko postojanko.

Poveljstvo Cankarjeve brigade je razdelilo naloge bataljonom na sledeč način: 3. bataljon so poslali v vas Draga pri Ivančni gorici za zavarovanje grosupeljske smeri, z ostalimi tremi bataljoni in z 2. bataljonom 12. brigade pa bi napadali Trebnje iz Novomeške strani, iz pekla, ki leži severno od Trebnjega in iz Medvedjeka. Dvanajsta brigada je že 12. maja napadla Trebnje. Štab XV. divizije je namreč bil obveščen, da je v postojanki le okoli 50 sovražnih vojakov. Hitro je ukazal 12. brigadi, ki je bila pri roki, naj nemudoma napade, dokler posadka ne zgradi utrdbe ali pa ji ne pride okrepitev. Toda ta na hitro izveden napad ni imel uspeha, ker se je posadka kar hitro otresla napadalcev.

Najprej je Cankarjeva brigada zasedla položaje na cesti iz Medvedjeka proti Trebnjem. To je bil ukrep za zavarovanje te smeri, kajti na novomeški strani so bile že druge brigade postavile zasede. Prvi bataljon je bil zjutraj 13. maja na odseku Občina—Korenitka, 2. je bil med Korenitko in Stehanjo vasjo, 4. pa na Medvedjeku. Tu se je brigada pripravila na akcijo. Dvanajsta brigada je sprva pridelila Cankarjevi brigadi 3. bataljon, ki je bil v Račjem selu, severno od Trebnjega. Poveljstvo Cankarjeve brigade ga je uporabilo na ta način, da ga je po četah porazdelilo med svoje bataljone. Proti večeru so se partizani začeli približevati postojanki. Bataljoni so se že zelo daleč pred postojanko razvili v strelce, zato je bilo njihovo gibanje počasno. K temu je pripomoglo to, da brigada v kratkem roku nekaj ur ni mogla preskrbeti vseh podatkov o razporeditvi sovražnikovih čet in o moči utrdbe. Napad je bil torej iz premika, informacije pa so sproti iskali izvidniški in ogledniški oddelki. Zato se je pravi napad začel šele 14. maja ob 1. uri zjutraj in je trajal do pol petih. Trije bataljoni okrepljeni s po eno četo 3. bataljona 12. brigade so napadali iz novomeške, grosupeljske in severne smeri. Napad je bil medel, presenečenja ni bilo. Domobranci, ki so čez dan gradili utrdbe, so ponoči zasedli položaje in so zlahka odbili napadalce. To akcijo ni podpiralo težko orožje.

Pravi organizirani napad je Cankarjeva izvedla šele ponoči na 15. maj. Tedaj so ji pridelili 2. bataljon 12. brigade. Za podporo napada so pripravili brigadno baterijo, inženirci pa so se oskrbeli z razstrelivom, da bi porušili utrdbe. Zvečer 14. maja se je akcija začela. Prvi bataljon Cankarjeve je napadal iz Starega trga, 2. iz Prapreč, 4. pa iz Pekla. Drugi bataljon 12. brigade so postavili ob cesti proti Temenici in Medvedjeku. Tudi to pot ni bilo topniške podpore. Megla jo je preprečila. Prvi bataljon je prišel do žice in jo skušal prerezati. Domobranci so se odločno branili in so celo

uspeli, da so bataljonu prišli za hrbet. Bataljon se je umaknil in se je zjutraj vrnil v nastanišče v vasi Igljenik, severozahodno od Trebnjega. Tudi 2. bataljon ni uspel in se je vrnil v Igljenik. Četrty bataljon se je iz Pekla priplazil blizu žice, ko so ga domobranci začutili. Nato se je vnel boj. Bataljon ni bil uspešen in se je zjutraj umaknil v Podboršt. Partizanska poveljstva so opravičevala neuspeh s sledečim: brigada je dobila povelje za napad prepozno, zato bataljoni niso mogli biti do 20. ure pripravljeni. Čete so se prepočasi približevale utrdbam, kar je povzročilo zakasnitev, megla pa je onemogočila artilerijsko podporo. To noč je imela Cankarjeva brigada 3 ranjene. Vendar je treba pripomniti, da je akcija imela nek pomen v tem, da je zelo izčrpavala domobrance, ki so bili zaposleni podnevi in ponoči.

Podnevi 15. maja je prišlo do sprememb v postojanki. Nekatere čete so bile zamenjane, kakor smo že bili omenili. Moč posadke pa se s tem ni nič izpremenila. Kot vemo, so se domobranske čete menjavale na cestni relaciji med Novim mestom in Trebnjem oz. med Mirno pečjo in Trebnjem. Čete na pohodu skoraj nikjer niso imele večjih bojov, kar pomeni, da partizanska zavarovanja in blokada Trebnjega še nista bili dobro izpeljani. Le 1. bataljon, ki je napadal iz Starega trga se je moral umakniti in dovoliti domobranskim četam premike za zamenjavo.

Zvečer 15. maja je Cankarjeva brigada s štirimi bataljoni ponovila napad. To pot so uspeli aktivirati brigadno baterijo, ki je izstrelila kakih 20 granat. Tudi ta pomoč ni zalega in partizanski bataljoni so se morali zjutraj vrniti v izhodišča. Brigada je to noč imela 13 ranjenih, od teh 4. bataljon 6. Tako so minili trije napadi Cankarjeve brigade brez uspeha. Za neuspeh tretjega se je brigada izgovarjala s tem, da je sovražnik dobil okrepitev in da je bilo 15. maja zvečer v postojanki že okoli 400 domobrancev in nekoliko Nemcev. Še vedno štabi niso razvili popolne bojne zmogljivosti, zlasti niso razvili težkega orožja. Drugega dne pa je prišlo do sprememb.

Dotedanja akcija Cankarjeve brigade je bila prva etapa boja za Trebnje. Organizacija napada ni bila posebno na višini in uporaba težkega orožja še šibka. Akcije moramo imeti le za pripravo velikega in odločilnega napada, ki je sledil.

Ko je štab VII. korpusa sprevidel, da na dosedanji način Trebnjega ne bodo zavzeli, se je odločil za organizirano akcijo in odločilen napad, ki ga je izrazil z bojnim poveljem dne 15. maja 1944. Štabu XV. divizije je štab korpusa naložil, da mora odločilni napad začeti 16. maja ob 18. uri in da mora predhodno dobro pripraviti enote za to akcijo. V ta namen naj ima sestanke s poveljniškim kadrom a 16. dopoldne mora pregledati enote.

Ker je bila poverjena 1. slovenski artilerijski brigadi odločilna vloga pri akciji, ji je štab korpusa ukazal dne 15. maja 1944 ob 16. uri, kaj naj vse pripravi za izpolnitev naloge. Štab brigade naj pripravi pet topov tj. dva poljska topa 75 mm, havbico 100 mm, gorsko havbico 75 mm in protitankovski top. Za vse priprave je artilerijska brigada imela 24 ur časa, ki ga je dobro izkoristila in res do 18. ure dne 16. maja postavila topove na ognjene položaje, ki so bili pri vasi Luža, oddaljeni od Trebnjega kake 4 km. Opazovalnico so postavili na odlično izbranem mestu pod vasjo Vrhtrbnje. Povezava med opazovalnico, oz. poveljniškim mestom artilerijske brigade in med ognjenimi položaji je bila telefonska. Štab brigade je osnoval dve artilerijski grupi. Prva je bila grupa artilerijske brigade za neposredno pomoč pehoti Cankarjeve brigade in je delovala večinoma posredno, gorsko havbico pa so prideliili Cankarjevi, ki jo je uporabila kot spremljevalno orožje. Za cilje topovom so izbrali bunkerje na Pavlinovem hribu, pri pokopališču ter zahodni in osrednji del mesta.

Cankarjeva brigada je odpoklicala svoj 3. bataljon z višnjegorskega področja ter se tako okrepila. Njen načrt za napad je bil podoben poprejšnjemu. V štirih smereh

naj bi bataljoni začeli akcijo 16. maja ob 18. uri in po artilerijski pripravi zavzeli mesto. Brigada je imela popoldne 15. in ves dan 16. maja čas za pripravo.

Po demonstrativnem ter vznemirjevalskem napadu ponoči na 16. maj je brigada razporedila bataljone na počitek, kjer so se pripravili na večerno akcijo. Opravili so temeljito vojaško in politično pripravo.

Sovražnik je osredotočil svoje delo na utrjevanje. Stalni nočni napadi in vznemirjevalne dnevne akcije so zelo utrudile branilce. Toda morali so hiteti, če so hoteli utrditi bunkerje tako, da bi lahko kljubovali topniškim granatam. Nadalje so morali izkopati zvezne jarke med bunkerji. Dne 16. maja so poslali proti Mirni peči ogledniško patruljo 30 mož pod poveljstvom podnarednika Jaroslava Senice. Pri Sv. Ani se je spopadla s partizani in se prebila do Mirne peči, kjer so poveljniku sporočili o stanju v Trebnjem in da je cesta med Trebnjem in Mirno pečjo na dveh krajih minirana. Ko so se vračali, so jih blizu Ponikev napadli partizani. Domobranci so imeli ranjenega in so se nato vrnili v Trebnje. Že od 16. maja dopoldne so partizan-ski minometi obstreljevali domobrance pri utrjevalnih delih, da so morali odnehati in poiskati kritja. Partizanski ogenj se je ves dan 16. maja stopnjeval. Brigada je uporabljala težke minomete in uvedla v boj top. Protitankovski topovi so obstreljevali bunkerje, oglašale so se tudi protitankovske puške. Proti večeru je bil ogenj na Trebnje že tako natančen, da se domobranci niso mogli več gibati po mestu, na ulicah pa sploh niso mogli vzdržati. Domobranci so bili neprespani in zelo slabo hranjeni. Zanimivo je, da sovražnik ni poskušal pripeljati pomoč obleganim ali sprožil akcije za njihovo rešitev.

Veliki in odločilni napad na Trebnje se je začel po načrtu ob 18. uri 16. maja. Ogenj artilerijske brigade je bil zelo točen in sovražnikove utrdbe so se začele rušiti ena za drugo. Izkazalo se je, da niso bile grajene zadosti trdno. Domobranci so ponoči imeli ranjenih 7 vojakov in podnarednika. Ob 20,30 se je začel napad strelskih bataljonov. Prvi je napadal iz Starega trga. Borci so že dobro poznali zemljišče in razporeditev sovražnikovega ognja. Tretji bataljon se je v naglem maršu premestil k Trebnjemu in je pravočasno začel napadati bunkerje na svojem odseku. Prvi napad ni bil uspešen in bataljon je imel kmalu nekoliko ranjenih med njimi komandirja 2. čete, komandirja 3. čete in njegovega namestnika. Da ne bi bilo preveč žrtev, je bataljon prekinil napad in sklenil, da se bo naslednjega dne bolje pripravil. Četrti bataljon je napadal s severa. Brigadna baterija je bila pri vasi Pekel, zelo blizu postojanke in je neprestano obstreljevala sovražnikove utrdbe. Vendar kljub temu, da je bilo mnogo bunkerjev zelo poškodovanih in obrambni sistem razrahljan, brigada to noč ni uspela premagati posadke. Drugi bataljon Cankarjeve brigade je bil to noč v rezervi. Artilerijska brigada je streljala vso noč. Njena akcija se je zavlekla na daljše obdobje, kot so predvidevali. Šele proti jutru 17. maja 1944 so ustavili ogenj.

Po kratkem odmoru je topništvo nadaljevalo boj. Ogenj je bil neprestan in utrdbe v mestu so se rušile. Zelo uspešno je tolkla tudi brigadna baterija, ki je zlasti dobro uporabila gorsko havbico 75 mm. Ko je nemški poveljnik postojanke sprevidel, da vodi nadaljnji odpor v katastrofo, je sklenil poslati v Novo mesto izvidniško skupino, ki naj bi poročala o obupnem stanju postojanke in zahtevala pomoč. Računali so, da bo skupina, če se ji bo posrečil preboj, v Novem mestu do 13. ure, pomoč pa bo prišla, tako so računali, ob 20. uri. Za to nalogo so določili poročnika Kralja, ki so mu dodelili 30 domobrancev. Domobranska skupina se je srečno prebila v zahodni smeri proti mostu čez Temenico. Ko je poročnik Kralj prispel v Mirno peč, se je tam ustavil in ni nadaljeval pohoda, pač pa je poslal v mesto enega samega domobranca.

Borci Cankarjeve brigade v maju 1944 z minometom na Hinjah pred šolo, ki so jo bili požgali Nemci

Boj v Trebnjem pa se je nadaljeval. Topniški ogenj je postajal vse intenzivnejši in bolj natančen. Partizani so s protitankovskim orožjem uničili 4 težke mitraljeze in dva puškomitraljeza. S tem se je občutno zmanjšala ognjena moč posadke. Poleg tega so manjkali še puškomitraljezi, ki jih je s seboj vzel poročnik Kralj. Obramba na vzhodni strani je bila zelo oslABLJena. Severno od ceste so imeli domobrance 13 utrdb. Od teh so bile do večera 3 uničene. Na jugovzhodni strani pa sta bili porušeni dve utrdbi. Pri tem je bilo ubitih 5 domobrancev, 3 pa močno omamljeni. To je napravil drugi bataljon, ki je na čelu s komandantom jurišal čez žico in prišel bunkerjem za hrbet. Tu so partizani zaplenili nekoliko materiala, vendar zavzetih bunkerjev niso obdržali, ker so se morali umakniti. Zaplenili so težki mitraljez, lahki minomet in nekoliko pušk. Bataljon je imel nekoliko ranjenih. Tretji bataljon je zjutraj 17. maja zapustil položaje pred bunkerji na zahodni strani mesta in odšel na Vrhtrebnje, od tam pa se je spustil k trebanjskemu gradu. Od tu je obstreljeval domobrance, ki so hoteli popravljati bunkerje.

Topništvo je ves dan obstreljevalo mesto in onemogočalo popravljanje bunkerjev in žice ter dovažanje streliva. Bataljoni so s svojim ognjem tudi onemogočali popravilo utrdb. Do 16. ure 17. maja je torej delovala le artilerija. Tedaj pa so pripeljali na položaje 1. bataljona na Pavlinovem hribu top 75 mm in ga postavili le 500 metrov od bunkerjev. Že po četrti granati so se začeli bunkerji rušiti. Pod varstvom težkih mitraljezov, ki so bili na robu gozda, sta se začeli približevati utrdbam dve četi 1. bataljona razviti v strelce. Ob 16,30 sta jurišali ter zasedli tri bunkerje, uničili posadke ter zaplenili orožje. Četi pa zavzetih pozicij nista mogli zadržati, ker jim je zmanjkalo streliva. Kajti sovražnik je v mestu sestavil udarno skupino, ki je izvedla protinapad

in pregnala partizane. Četi sta se vrnili brez izgub, domobranci pa so v nanovo zavzetih bunkerjih postavili dva težka mitraljeza.

Ob 18. uri so pripeljali na položaje 2. bataljona gorsko havbico 75 mm. Postavili so jo na 200 metrov od bunkerja. Prvi strelji so šli previsoko, nato so poiskali nov položaj. Topničarji so ciljali kar skozi cev in tedaj so granate zadevale. Po osmi granati so domobranci zapustili prvi bunker. Top je nato nadaljeval z rušenjem nadaljnjih dveh bunkerjev, vendar ju ni mogel uničiti. Med obstreljevanjem so se domobranci v bunkerjih potuhnili. To je izkoristila pehota in izvedla nenaden juriš ter uničila posadke. S tem je bila prebita obrambna linija in pot v mesto je bila odprta. Toda partizani so naleteli še na dve oviri. To je bil bunker, ki je bil na cesti iz Trebnjega v Pekel in položaji v hiši pri bunkerju. Uporabili so havbico 75 mm, ki je po četrtem zadetku pregnala branilce. V tem, ko je 2. bataljon opravil to delo, je začel 1. bataljon prodirati proti mestu. Razdrli je žico in začel po cesti napredovati v mesto. V tem trenutku je bil artilerijski ogenj najmočnejši. Stanje v postojanki je postalo nevzdržno.

Četrti bataljon se je zjutraj nekoliko umaknil »a havbice in topovi delajo svoje« opisuje kronika akcijo na Trebnje. »Trebnje se ruši. Beli begajo po mestu. Nimajo več prave komande. Tretja četa 4. bataljona je poskušala jurišati. Privlekla se je po čistini do bunkerja. V tem jurišu smo izgubili tovariša, ki jo je dobil v prsi. Proti koncu poldneva se vname ogorčen dvoboj. Niti za sekundo ni prenehalo pokanje. Prvi belčki zapuščajo bunkerje...

Bližala se je ura, ki naj bi bila poslednji rok za prihod pomoči iz Novega mesta. Toda o rešilnih četah ni bilo ne duha ne sluha. Posadka je obupavala in se z zadnjimi napori branila. Obrambni sistem je že bil tako razdejan, da se nanj branilci niso mogli več zanašati. Vedeli so, da bo obči juriš partizanov prinesel posadki popolno uničenje. O zadnjih minutah boja v Trebnjem pišejo domobranci: »Tik pred 20. uro je topovski ogenj uničil še tri naše bunkerje. Opazilo se je, da se proti tistemu mestu bližajo partizanske kolone. Po kolikor toliko možni cenitvi je bilo 250 do 300 mož. Stanje je postalo brezupno in izpad je bila še edina možnost za rešitev. S tem se je strinjal tudi stotnik Lindner. V kolikor je bilo še mogoče, se je borce o tem obvestilo. Pri tem pa ni bilo niti moči, niti časa vzeti s seboj prav ničesar. Preostali sta samo dve možnosti: ali izgubiti vse, ali rešiti vsaj golo življenje.«

Okoli 20. ure se je začel obči napad.* Z vseh strani so streljali v mesto in domobranska posadka je iskala vrzel, po kateri bi najlaže pobegnila.** Posadka je začutila, da ogenj s položajem nad trebanjskim gradom, kjer je bil 3. bataljon, pojenjuje. Zato so ob 20,20 uri tekli tja, šli po mostu čez Temenico in se začuda brez strela vzpeli na Grmado. Srečno naključje je domobrance rešilo popolnega poraza. Proti večeru tega dne je namreč bil obveščen štab XV. divizije, da se od Dobrnica proti Občinam

* Avgust Mikec je topovsko obstreljevanje bunkerjev doživel in ga opisal v spominih takole:

»Rano zjutraj začnemo napad na Trebnje, kjer so bili belčki dobro zabunkani na mali vzpetini nad Trebnjem, kjer je tudi pokopališče. Seveda naši težki bacači jim niso mogli do živga... Naši artilerci so pripeljali dva topa in jih postavili na razdaljo 400 metrov od glavnih bunkerjev. Zraven je bil tudi tovariš Daki, ki je tudi izbral mesto za topove in je bil vseskozi zraven pri njih. Seveda tega beli niso vedeli in so nas hecali, če bomo samo tam stali, kaj bo rekel Tito, ko ima take zajce za borce. Ko je bil top pravilno nameščen, pride Daki do mene in mi pravi: povej jim, da imajo še 10 minut časa za molitev sebi in Rupniku. Stal sem za neko hišo in jim vpil in to v razdalji okoli 200 metrov. Ko sem jih tako zabaval, me beli pogruntali, kje stojim in pošlje cel rafal. Takrat ni dosti manjkalo, da nisem izgubil svojega nosa ali celo glavo. Tako smo se hecali še par minut, ko dobim povelje, naj rečem: prekrizaj se poslednjič in nikdar več se ne boš. Bum!-puf in bunker se zatrese kot le kaj. Notri je bilo 13 belčkov in niti eden ni ostal živ. Top še enkrat ponovi svojo pesem in že drugi bunker sledi prvemu in belčki bežijo v smeri Ljubljane iz bunkerjev. Sedaj pa so naše mašince zapele svojo pesem, da je bilo veselje. Beli v divji beg za gradom v breg in na vse strani, kamor so pač mogli. Ležali so zopet kot snopje na njivi in bilo jih je lepo število. Tako je Cankarjeva brigada zopet izbojevala zmago in zavzela eno postojanko. Spomini Avgusta Mikca stran 85 v arhivu IZDG.

** Domobranska poročila trdijo, da so nanje streljali tudi terenci v samem Trebnju.

pomika sovražna motorizirana kolona naravnost na položaje artilerije, ki je bila kot vemo, pri vasi Luža. Ta vest je štabom povzročila velike skrbi. Ker se o resničnosti podatka zaradi pomanjkanja zvez niso mogli prepričati, so ukazali 3. bataljonu Cankarjeve brigade, naj pride na Vrhtrebnje, da bo pri roki za zavrnitev sovražnikove kolone, del svojih sil pa naj le pusti na dotedanjih položajih. Bataljon je nerad izpolnil ukaz, saj se je bil dobro utrdil. Na most čez Temenico, kjer so potem prodrli na begu domobrance, je imel uperjenih 6 težkih in puškomitraljez. Na nesrečo je ves bataljon zapustil položaj, kar je omogočilo trebanjski posadki, da se je skoraj nemoteno izvila iz partizanskega objema. Kasneje se je pokazalo, da so bile vesti o sovražnikovi motorizaciji panične in da so temeljile na dejstvu, da se je po cesti v označeni smeri pomikalo res nekaj vozil, s katerimi so se peljali na bojišče člani višjih partizanskih štabov.

Med sovražnikovim begom so partizanske čete vdirale v mesto, polovile zaostale domobrance in zaplenile velike količine vojnega materiala. Nad zmago so se borci izredno razveselili. Svoje navdušenje so izražali s petjem in vzklikanjem. Tako se je po štiridnevnih bojih končala akcija za uničenje domobranske postojanke v Trebnjem.

Ko so partizani začeli zasedati Trebnje, so najprej polovili posamezne domobrance, ki so v mestu zaostali ter belogardistične politične delavce in aktiviste. V zelo kratkem času je bilo mesto očiščeno, nakar je Cankarjeva brigada začela evakuirati plen in rušiti utrdbe. Bile so popolnoma uničene, da niso mogle služiti za ponovno restavracijo postojanke.

Domobranska posadka se je po skrivnih poteh napotila skozi gozdove Grmade, šla po skrivnih poteh mimo Dobrniča in Šmavra ter se skozi Globodol in Prečno napotila v Novo mesto. Tja so prišli zelo izdelani 18. maja ob 5,45 zjutraj. Posadka je ugotovila, da manjka 51 mož in dolgo ni mogla ugotoviti pravih izgub. Obe četi, 33. in novoformirana 55. sta izgubili v Trebnjem ves inventar. Izgubili so ves pisarniški in drugi material. Večina borcev je na položajih pustila plašče, torbice, odeje, slamarice, brisače in celo čepice. Veliko predmetov osebne lastnine so domobranci pustili v bunkerjih ali pa v nastaniščih. Nekoliko denarja, ki je bil določen za izplačilo dekad (domobranci so prejeli plače za deset dni), je bilo izgubljenega, ker je padel blagajnik 33. čete. »Danes je zlasti 33. četa dobesedno gola« opisuje stanje pri domobrancih poročilo o dogodkih in borbah pri posadki Trebnje. »Fantje imajo skoraj izključno le po eno perilo, a še to često krvavo oz. raztrgano. Menda ni nikogar, ki bi imel vse predmete, s katerimi je bil obremenjen. Kajti stanje je bilo pač tako, da je bilo mogoče izbirati le med dvojnimi: ali izgubiti vse, ali rešiti vsaj golo življenje.«

Domobranci navajajo kot vzroke za poraz predvsem pomanjkanje radijske postaje in težkega orožja. Če bi imeli na voljo to, potem bi se uspešnejše branili in imeli bi možnost obvestiti nemško poveljstvo v Novem mestu o kritičnem položaju, da bi lahko s tem izzvali prihod pomoči, kakor se je to zgodilo v Žužemberku.

Domobranskim podatkom o izgubah ne moremo popolnoma verjeti, ker so njihova poročila za interno vojaško porabo zamegljena, druga pa propagandistično prirojena. Po domobranskih poročilih so v Trebnjem imeli 16 mrtvih in okoli 20 ranjenih. Tudi partizanska poročila pretiravajo o sovražnikovih izgubah. Cenijo jih na 65 mrtvih in 135 ranjenih. Glede na te pomanjkljive podatke lahko le ugotovimo, da so domobranci v Trebnjem imeli najmanj 16 mrtvih in najmanj 20 ranjenih.

Vojni plen je obsegal sledeče: 4 težke mitraljeze Fiat ali Breda, 4 rezervne cevi za FIAT, puškomitraljez, 4 lahke minomete, 48 pušk, okoli 35 zabojev municije ter nekoliko nahrbtnikov min za lahki minomet in osebni avto ter razni drug material. Partizani so uničili avto in tank PZKW 2.

Cankarjeva brigada je imela skupaj z 2. bataljonom 12. brigade 2 mrtva in 29 ranjenih. Med mrtvimi je bil komandir 2. čete 3. bataljona Anton Klančar. Padel je tudi podporočnik Franc Tavčar, ki je bil načelnik štaba IX. brigade. Padel je v bojih na položajih za obrambo novomeške smeri. Na zavarovanjih je padlo 7 partizanov, 7 pa jih je bilo ranjenih. To so bili večinoma borci iz brigad XVIII. divizije. Skupne žrtve pri osvoboditvi Trebnjega so torej bile 9 mrtvih in 36 ranjenih. Med vzroke za nepopoln uspeh pri Trebnjem navajata štaba VII. korpusa in glavni štab zmedo in paniko pri preverjanju vesti o sovražnikovi koloni, ki se je bližala artilerijskim položajem, kar je imelo za posledico zapustitev odločilnih položajev za onemogočanje izpada domobranske posadke in pa slaba organizacija preskrbe s strelivom. Glavni štab pa v kritičnem pregledu na akcije VII. korpusa pravi, da ni bila predvidena neposredna rezerva enot, ki so napadale Trebnje, da so se čete prekmalu razvijale v strelce, zaradi česar je bilo oviranje premikanja in otežkočeno poveljevanje, da ni bila predvidena divizijska rezerva, ki bi jo bili pritegnili namesto 3. bataljona Cankarjeve brigade v akcijo proti domnevni sovražnikovi koloni, da niso enote izvedle gonjenja bežečega sovražnika niti s premiki niti z ognjem.

V trebanjski akciji so potrošili mnogo municije za težko pehotno in artilerijsko orožje. Za minomete 81 mm so porabili okoli 800 min, za topove in havbice pa več kot 600 granat. Pripomniti je treba, da je bila minometalska in topniška municija zelo slaba in je bilo več primerov, da granate oziroma mine niso eksplodirale. To je bilo verjetno zato, ker je bilo strelivo slabo vskladiščeno in vžigalniki niso vsi delovali.

V boju sta se posebno izkazala 1. in 2. bataljon Cankarjeve brigade, ki sta na čelu s svojima komandantoma podnevi uničila veliko bunkerjev in si odprla pot v mesto. To je bilo odlično za neurejen, celo paničen umik domobranske posadke. Izkazal se je tudi politični komisar 2. bataljona, ki je podnevi izkoriščajoč primeren manever prodrl v Trebnje.

Boj za uničenje trebanjske posadke je bil podoben boju za Žužemberk, le da na zavarovanjih ves čas ni bilo bojov. Borci Cankarjeve brigade in 2. bataljona 12. brigade so se izkazali, saj so vztrajali na položajih in v bojih 3 noči in 4 dni. Res je, da je artilerija nosila glavni delež pri porazu domobrancev, toda partizani so dobro izkoristili pomoč topništva in v naletu 17. maja popoldne z juriši strli sovražno obrambo. Med slabosti tega dela ofenzivnih operacij moramo prišteti izredno veliko porabo artilerijske municije. Za boj pri Žužemberku in pri Trebnjem so porabili po okoli 540 do 550 zrn, kar je bilo preveč glede na to, da skladišča niso imela na voljo neomejenih količin. Skladišča je ofenziva VII. korpusa hitro praznila.

Glavni štab je pohvalil Cankarjevo brigado za sijajen napad na Trebnje. »...Direktno v napadu je V. SNOUB Ivan Cankar podnevi na juriš zavzela bunkerje okoli postojanke. V nadaljnjem jurišu na mesto samo je ista brigada povzročila pri sovražnih vojakihih tak strah, da so v paničnem begu pustili v postojanki prav ves material. Plen je bil ogromen... Sijajno je bilo izvedeno sodelovanje naše odlične artilerije s sodelovanjem pešadije...« Glavni štab je čestital vsem borcem, podoficirjem, oficirjem ter političnim komisarjem enot VII. korpusa k veliki zmagi in jim izrekel priznanje in pohvalo. »Posebno pohvalo izrekamo« nadaljuje dnevno povelje glavne štaba »borcem, podoficirjem, oficirjem in političnim komisarjem V. SNOUB Ivan Cankar za izkazano junaštvo (drznost), iznajdljivost, vztrajnost pri zavzetju Trebnjega.« V tem dnevnem povelju je pohvalil glavni štab tudi artilerijsko brigado, štaba XV. in XVIII. divizije, komandanta in političnega komisarja VII. korpusa, veziste in obveščevalce.

VIRI:

(Dokumentacija in gradivo. Vesti z dne 28. aprila in 1., 10. in 15. maja 1944, arh. IZDG fasc. 111/B, ukaz štaba VII. korpusa z dne 28. aprila 1944 za pripravo napada na Žužemberk, Zbornik VI-13-43, domobransko poročilo o bojih v Trebnjem, AFK 283/II zaupno št. 210, relacija operativnega odseka VII. korpusa z dne 10. junija 1944, arh. IZDG fasc. 21/III, petnajstdnevno operativno poročilo VII. korpusa z dne 24. maja 1944, Zbornik VI-13-131, kronika Cankarjeve brigade za maj 1944, arh. IZDG fasc. 189a/I, bojno povelje XVIII. divizije z dne 15. maja 1944, Zbornik VI-13-104, bojno povelje štaba VII. korpusa za napad na Trebnje z dne 15. maja 1944, Zbornik VI-13-100, relacija 1. artilerijske brigade z dne 23. maja 1944, Zbornik VI-13-129, poročilo o dogodkih in bojih pri napadu na Trebnje, AFK fasc. 283/II, kritičen pogled na akcije štaba VII. korpusa z dne 23. junija 1944, arh. IZDG fasc. 21/III, poročilo štaba VII. korpusa z dne 6. maja 1944, Zbornik VI-13-74, poročilo glavnega štaba z dne 1. junija 1944 vrhovnemu štabu, Zbornik VI-14-1, kronika artilerijske brigade, arh. IZDG fasc. 184/I, operativna poročila XV. divizije za 12., 14., 15., 17. in 18. maj, arh. IZDG fasc. 26/II, poročilo XV. divizije z dne 13. maja 1944, arh. IZDG fasc. 26/II, dnevno povelje glavnega štaba z dne 23. maja 1944, Zbornik VI-13-126.)

Janez Gorjan

Za prvi maj

*Za prvi maj
so žuljave roke
dvignile prapor;
nad črno trumo
zavihral je v vetru,
kot zarja naznanil
svetlejšje je dneve
v življenju ljudstev
vsega sveta.*

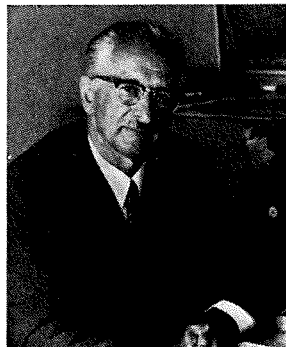
*Te žuljave roke
gradijo nov svet:
svet brez lakote,
svet brez vojne,
svet brez sovraštva!
Novemu svetu,
svetu ljubezni
naj vzcvete rdeča roža
za prvi maj!*

Manko Golar

Nekoč bom tiho legel

(Rab 1942)

*Nekoč bom tiho legel,
morda že jutri,
morda kak dan kasneje
prav tiho tam ob kraju meje
k cipresam, med pozabljene grobove.
In vse prešlo bo,
še tiste čudne sanje,
ne vem o čem
in nič ne vem zakaj.
In k meni nežno legel
cvetoč bo maj
in slaček šum vetrov.
Postal bom hrana za cvetice,
za trave in za vse,
kar rase in brsti.
Spokojno, mirno
bom gledal vase,
poslušal drobno cvetko,
kako iz mene klije,
kako iz mene pije,
kako iz mene rase.
Nekoč bom tiho legel,
prav tiho tam ob kraju meje,
morda že jutri,
morda kak dan kasneje.*

Rado Zakonjšek

V imenu prvega maja nad Tabor v Savinjski dolini

Ko so v tisti težko pričakovani pomladi ozeleneli travniki in so lepi sončni dnevi pregnali še zadnje ostanke zime, se je z naravo tudi v ljudeh vzbudilo novo, veliko pričakovanje.

»Ta pomlad je zadnja pod okupacijo!« so govorili vsevprek. Ogromne jate zavezniških avionov, ki so dan na dan dostojanstveno in docela nemoteno tako lahkotno hitele proti severu — uničevat nemška nacistična gnezda, težki porazi nemških armad na vzhodni in zahodni fronti in na tleh vroče Afrike, veliki uspehi partizanske vojske v Jugoslaviji in kar nam je bilo še posebno blizu, številni udarci naših partizanskih brigad, Slandrove, Zidanškove, Tomšičeve in Šercerjeve, ki so širom po Štajerski rušile utrjene nemške postojanke, drugo za drugo — vse to je porajalo upanje in vero v skorajšnjo zmago.

Naj je bilo hrepenenje po svobodi še tako veliko, potrebno je bilo dočakati še eno pomlad, treba je bilo prestati še eno zimo, hudo zimo, šele potem so se izpolnile želje milijonov ljudi.

In vendar je bila tista pomlad 1944 na Štajerskem prav posebna pomlad. Kakor bujno rastlinje iz nekdanjega pogorišča se je spet razplamtelo osvobodilno gibanje po dolini. Potem, ko so Nemci uspeli konec leta 1941 in v poletju 1942 skoraj docela razbiti in uničiti organizacijo OF v Celju in spodnji Savinjski dolini, ki je leta 1941 tako široko prodrla med prebivalstvo teh krajev je bilo še v letu 1943 kakor pogorišče. S strahotnimi represalijami — s streljanjem talcev, ki je šlo v stotine in z množičnimi deportacijami najboljših ljudi v uničevalna taborišča je uspelo gestapovsko-policijskemu aparatu zastrašiti preostalo prebivalstvo. To pa je bilo tudi edino, kar so Nemci mogli doseči pri ljudeh — strah in še večje sovraštvo do njih.

Naj si je tista peščica aktivistov, ki je ostala v Savinjski dolini še toliko prizadevala, da bi v letu 1943 ponovno vzpostavila vsaj približno tako močno organizacijo kot je bila v prvem letu NOB, jim to vse do pomladi 1944 ni uspelo. Brat ni zaupal bratu, kaj šele sosed sosedu. Da bi šli ljudje v odbore, ni bilo govora. V dolini se je že zvrsti-

22. maja letos bo minilo trideset let, ko je bila porušena močna okupatorjeva postojanka — in nikdar več obnovljena — v Taboru v Savinjski dolini. Ko bodo letos v Taboru praznovali občinski praznik občine Žalec, se bodo spominjali tudi tega dogodka.

la vrsta večjih in manjših izdaj in nihče ni vedel, kdaj se bo spet pojavil nov izdajalec in kdo bo tisti.

Z nastopom pomladi 1944 je osvobodilno gibanje ponovno zaživelo. Po naseljih in vaseh so zrastle novi odbori OF, mladinske in ženske organizacije, gospodarske komisije in organizacije vaše zaščite. 10. marca 1944 je bila seja okrožnega komiteja Savinjska dolina, na kateri so sprejeli sklep, da ustanovijo Okrožni odbor Osvobodilne fronte. 27. aprila je bila mladinska konferenca, naslednji dan pa je bil ustanovljen Okrožni odbor OF za Savinjsko dolino.

Savinjsko okrožje je bilo razdeljeno na rajone. Bivša občina Sv. Jurij ob Taboru je spadala v rajon Kot, v katerem je bilo še Vransko z okoliškimi vasm. Sekretar rajona je bil predvojni komunist in star borec za delavske pravice Ivan Farčnik-Buč, pred okupacijo zaposlen kot kovač v Preboldu. Bil je domačin in ljudje so ga imeli radi, ker je kot aktivist znal ravnati z njimi. V letu 1943 so začeli Nemci mobilizirati slovenske fante in može v nemško vojsko, se pravi za fronto. V primeru, da se kdo ni odzval, so izselili njegovo družino. Nekaj tisoč fantov je bilo že prej mobiliziranih v Wermanschaft, za boj proti partizanom. Toda to je bila fronta na domačih tleh in tu se je dalo sabotirati, medtem ko na ruski fronti tega ni bilo mogoče. Tako je marsikateri fant, ki je sicer sovražil Nemce in njihov nacizem, zato da je zaščitil svojo družino, po neizprosnih logiki razmer prelil svojo kri in obležal kje na daljnih ruskih poljanah.

V spodnjo Savinjsko dolino zlepa ni zašla katera izmed partizanskih brigad, ki so pomladi 1944 operirale širom po Štajerski. Savinjšani pa so si tako želeli njihovega prihoda, želeli, da bi brigade zrušile in uničile nemške postojanke v njihovih vaseh in pregnale, če že ne potolkle odvratne nemške žandarje in policijo in ves okupatorski upravni aparat z nemškimi župani vred.

Tako so se tudi prebivalci občine Tabor vpraševali, kako da ni brigade naokrog, da bi porušila nemško postojanko v njihovem kraju, ki še vse od začetka ni doživela partizanskega krsta. Ljudje so težko prenašali oholost nemških žandarjev, ki so se repenčili okrog po vaseh in izvajali nasilje nad prebivalstvom.

Bilo je še nekaj tednov do prvega maja. Ko smo se na nekem sestanku pogovarjali, kako bi dostojno proslavili 27. april in Prvi maj, je nekdo omenil:

»Kaj ko bi jim postojanko v Taboru podkurili za Prvi maj?!«

Predlog je bil z navdušenjem sprejet. Sklenili smo, da o tem obvestimo štab Šlandrove brigade in ji predlagamo to akcijo. V postojanki je bilo dvanajst žandarjev in nekaj pomožnih policistov (Hilfspolizei), ki se pa že dolgo niso počutili varne. Bili so obveščeni, kako padajo utrjene nemške postojanke okrog po Štajerski. Da bi se obvarovali pred napadom partizanov, si je posadka izposlovala dovoljenje, da je lahko mobilizirala 40 domačinov, v tako imenovano »Landwache«, ki so morali vsak večer priti v Tabor, kjer so jih oborožili s puškami, nakar so morali stražiti nemško posadko. »Landwache« so nastanili v šoli nedaleč od postojanke. Mobiliziranci so se morali izmenjavati na straži okrog postojanke, da so lahko žandarji mirno spali. Ta prisilna vsakonočna straža je šla fantom močno na živce in so komaj čakali, da jih katera izmed partizanskih brigad reši te tlake.

Šlandrova brigada je bila tiste dni na terenih okrog Domžal in v Tuhinjski dolini. Naš aktiv je že v kratkem času oskrbel vse potrebne podatke o številčnem stanju posadke kakor tudi natančno skico vasi in dostopov k postojanki. Ko je bil ves ta material zbran, sta ga dva kurirja odnesla v štab Šlandrove brigade. Kurirja pa nista uspela priti prek doline, blizu vasi Čeplje pri Vranskem sta zašla v nemško zasedo tako nesrečno, da sta oba padla. Tako je padel načrt za akcijo v Taboru Nemcem v roke. Naslednje dni je gestapo skrbno poizvedovala, kdo v Taboru bi lahko izdelal

tak načrt, ki je bil po njihovem mnenju mojstrsko pripravljen. Končno se je neki nemčur spomnil, da bi to lahko bil edinole bivši občinski tajnik Lojze Križnik. Ta se je že takoj v prvih dneh okupacije umaknil k svojemu bratu na Vrhe, kjer je potem sodeloval s partizani.

Medtem so dnevi tekli in tudi prvi maj je bil že mimo. Za obletnico ustanovitve OF 27. aprila in za prvi maj so po okoliških hribih goreli kresovi. Veliko kresov je gorelo to leto. Tisti glavni, v dolini, sredi Tabora pa ni zagorel.

Nemci so nameravali napad na svojo postojanko v Taboru vzeli resno. Mrzlično so začeli utrjevati sicer že tako močno grajeno stavbo nekdanjega župnišča, kjer je bil sedež postojanke. Okna so zadelali z vrečami peska, naredili strelne line, na vrhu stavbe, v ostrejšu pa še posebno mitralješko gnezdo, iz katerega so obvladovali vso bližnjo okolico. Tako je nastala sredi vasi kar mala trdnjava. Nemci so poostrili tudi vojaško disciplino nad domačimi »Landwachovci«, ki naj bi jih obvarovali vsega hudega.

Nič hudega sluteč sta se v nedeljo 15. maja 1944 napotila Lojze in njegov brat Martin Križnik k fari v dolino. Žandarjem, ki so že imeli nalog za aretacijo obeh bratov, se ni dalo iti na Vrhe, kjer so se pogosto zadrževale partizanske enote. Vedeli pa so, da prihajata brata ob nedeljah v dolino, zato so jima tu pripravili past. Najprej so ujeli Martina, nedolgo zatem pa tudi Lojzeta, ki je vasoval pri dekletu. Sredi nedeljskega dopoldneva so potem oba brata uklenjena gnali na Vransko, kjer je imela celjska gestapo svojo izpostavo in seveda tudi zapore. Martina so po nekaj dneh izpustili, Lojze pa je moral dan na dan na dolgotrajna zasliševanja. Na gestapovčevi mizi so bili papirji, ki jih je Lojze dobro poznal, toda priznal ni ničesar.

17. maja sta prišla prvi in drugi bataljion Šlandrove brigade na skrajni zahodni konec Savinjskih hribov in se za en dan nastanila pri kmetih v Zaplanini blizu Trojan. Že naslednjo noč sta se bataljona napotila čez trojansko grapo, kjer sta prečkala cesto Ljubljana—Celje in čez cesto v Tuhinjski dolini ter se povzpela v Jakov dol. Bataljona sta se utaborila pri kmetih Jakovcu, Močniku in Maroltu.

Verjetno so bili Nemci o premikih teh bataljonov obveščeni, ker so že 20. maja navsezgodaj zjutraj začeli obkoljevati kmetije, kjer sta bila nastanjena bataljona. Iz Vranskega je prišla kolona, v kateri je bilo 130 mož, iz Motnika pa druga z okoli 50 možmi. Ko je partizanski obveščevalec na Vranskem Avgust Križnik-Metod dognal, da je krenila policijska kolona proti Jakovemu dolu, je nemudoma pohitel v štab brigade. Bil je že zadnji čas, ker so Nemci že začeli stiskati obroč. Napadli so iz dveh strani. Bataljona sta se prav zadnji čas razvrstila in zavzela bojne položaje. Bitka je trajala do pol desete ure dopoldne. Šlandrova je imela dva mrtva, padla sta Gozdana in en borec, štirje pa so bili ranjeni. Nemci so imeli dosti hujše izgube. Po partizanskih ocenah so imeli kakih dvajset mrtvih in več ranjenih. Po končani bitki sta se bataljona premaknila proti sedlu Lipa in se utaborila na Predkovici.

Že zvečer istega dne sta odšla bataljona v Savinjsko dolino, kjer sta naredila več akcij in mobilizirala. En bataljion je prišel na Polzelo, kjer je na tamkajšnji železniški postaji uničil vse naprave, v bližnji trgovini pa zaplenil precej živil. Borci so izpraznili tudi trafiko. Po akcijah sta se bataljona vrnila nazaj na Dobrovlje.

Štab brigade je v tem času dobil podatke o stanju postojanke v Taboru. Proti večeru 22. maja je komandant Ris poklical k sebi borca Ivana Bukovca-Nandeta in mu naročil, naj pripelje bataljona prek doline v Tabor, kjer bi mobilizirala »Landwacho« in po možnosti likvidirala postojanko. Nande je bil domačin iz Tabora in je dobro poznal vas in poti do tja. Mimo Kaplje, kjer sta bataljona prekoračila državno cesto in vasi Pondor je pripeljal Nande bataljona na Pusto polje blizu Ojstriške vasi. Tu je namestnik komandanta brigade Alojz Pacek-Platin razdelil bataljion v posamezne

skupine in vsaki odredil določeno nalogo. Gredeč so potem prekinili telefonske vode proti Vranskemu in Celju, nakar so enote obkole vas. Prvi bataljon je bil postavljen v zasede, drugi bataljon pa je bil določen za napad.

Ura je bila že blizu polnoči in vas je bila pogreznjena v spanec. Le tu in tam je bilo slišati korake straže »landwachovcev«, ki so stražili Nemce. Platin si je ogledal postojanko in velel Nandetu, naj se ji približa. Župnišče, v katerem je bila postojanka, je bila zdaj močno utrjena enonadstropna stavba, v sosednji pa je bila nameščena »Landwache«. Okrog cerkve je bil močan zid iz kamna in pod njim jarek, vse še iz turških časov. Mobilizirani domačini so pričakovali, da bo prišlo prej ali slej do partizanskega napada na postojanko in so bili dogovorjeni, da ne bodo branili Nemcev. O tem so se bili že prej sporazumeli s terenskimi aktivisti v rajonu.

Ko se je Nande s svojo skupino borcev približal obzidju, je nedaleč proč opazil dva stražarja. Skočil je pred njiju in zakričal: »Roke kvišku!« Stražarja sta v trenutku spustila puški in se tudi sama vrgla na tla. Nande pobere puški in veli stražarjema, naj gresta z njim. Ko ju je pripeljal k svojim, ju prepozna, oba sta bila njegova znanca, Jurčev Viktor in Čvanov Ludvik.

V tem pa so že padli prvi streli. Brigada je stisnila obroč okrog postojanke in začelo se je srdito streljanje. Nemci so se silovito branili. Skozi line v oknih in iz mitralješkega gnezda zgoraj na stavbi so se vsipali rafali mitraljezov in brzostrelk, vseokrog stavbe so eksplodirale bombe, ki so jih žandarji in policisti metalj skozi okna. Ko je čez čas streljanje nekoliko pojenjalo, so partizani zaklicali nemški posadki, naj se preda. Tako se jim ne bo nič zgodilo. Toda Nemci so streljali naprej.

Ko Platin vidi, da so Nemci trmastí, zapove, naj postavijo pred postojanko minomet. Že čez nekaj trenutkov je mina napravila veliko luknjo v zid. Toda Nemci se branijo še kar naprej. Preteklo je že precej časa od začetka napada, toda situacija je še vedno neodločena.

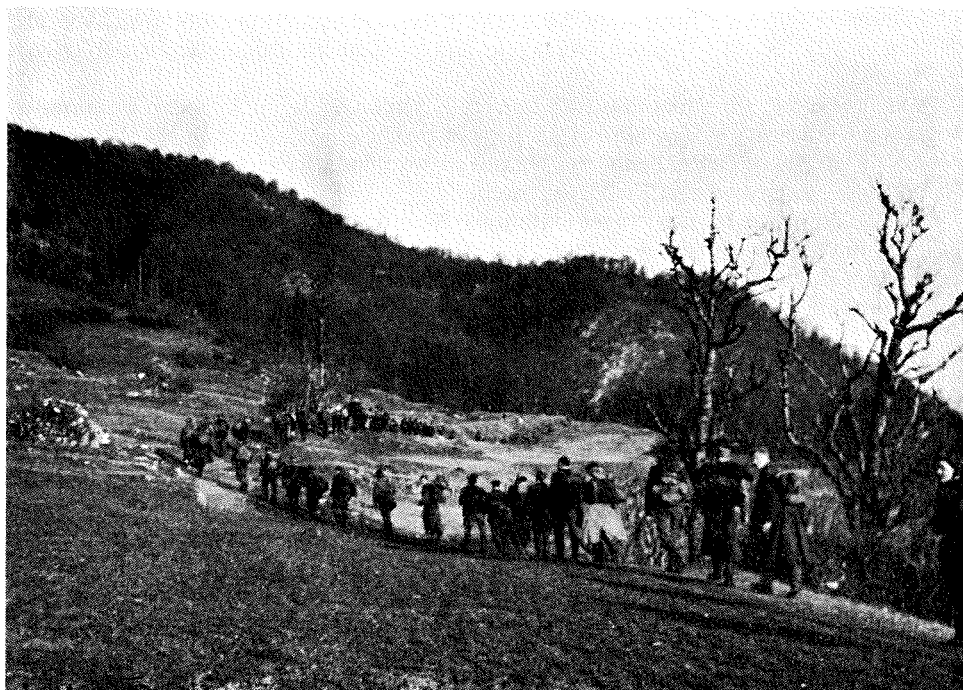
Med tem časom je četa partizanov razorožila stražarje »Landwache«, politični komisar pa jim je v razgovoru povedal, da so odslej mobilizirani v partizansko vojsko.

Druga četa je medtem vdrla v stanovanje trgovca Josipa Opresnika. Opresnik je bil že iz prvih dni okupacije zvest okupatorjev sodelavec sicer prikrit, zato pa toliko bolj nevaren. Partizani so ga našli v postelji, ob kateri je imel vojaško puško. Poiskali so še enega hitlerjanca, občinskega tajnika Misijo. Misija je bil že star možakar, Nemci so ga kmalu po svojem prihodu pripeljali od nekje, menda iz Celja in ga postavili za občinskega tajnika. Bil je zagrizen hitlerjanec in je močno šikaniral slovenske ljudi. Partizani so aretirali oba, Opresnika in Misijo in ju potem odpeljali s seboj.

Opresnik je imel precej dobro založeno trgovino z mešanim blagom. Skupina, ki je rekvirirala živila in drugo, kar je partizanom prav prišlo, je naložila polne nahrbtnike borcem obeh bataljonov, ki jih je izmenoma prinašala posebna za to določena skupina.

Zgoraj pri postojanki se je borba nadaljevala z vso ostrino. Ure so tekale že proti jutru, toda Platin in njegovi borci niso odnehali. Postojanka mora pasti, tak je bil sklep. Minerici so pripravili iz razstreliva posebno mino z veliko rušilno močjo. Ko so bili minerici z njo gotovi, se je mitraljezec Pubi ponudil, da jo bo odnesel in vrgel v postojanko. Pubi je bil zelo pogumen borec. V partizane je prišel kot dezertar iz nemške vojske, kjer je doživel vse strahote frontnega bojevanja, tudi napad Stalinovih orgel. Zato se zdaj ni bal še tako hudega streljanja.

»Štajerski kurir« je v svojem poročilu o tem podvigu poročal takole: »Gledal je, kako minerji pripravljajo veliko mino, s katero bodo zaminirali postojanko, in ko je bila narejena, je preprosto dejal:

Pohod Slandrove brigade prek Menine planine spomladi 1944

»Daj mi eksploziv!« Vzel je mino ter šel stoje proti postojanki s svojim »zavojem«. Ni se menil ne za streljanje švabov, ne za opomine tovarišev. Šel je do postojanke in vrgel mino skozi okno. Trenutek za tem je sledila strašna eksplozija... Skoro polovico postojanke se je zrušilo, stropi pa so se vdrli. Švabi so se umaknili, kar jih je ostalo živih in zdravih v neporušeni del postojanke ter od tam besno streljali na vsakogar, ki bi se hotel približati postojanki!«

Navzlic besnemu streljanju pa se je manjši skupini borcev le posrečilo, da so vdrli v stavbo. Ko so nato hoteli prodreti v nadstropje, so jim Nemci zaprli pot z bombami. Morali so se vrniti nazaj v pritličje, kjer so iskali orožje, vendar brez posebnega uspeha. Našli so samo eno puško. Pač pa so se v kuhinji počeno najedli.

Bilo je že okrog pol pete ure zjutraj, ko postojanka, sicer že močno razrušena, še vedno ni bila zavzeta. Komandant Platin da nalog, naj stavbo zažgejo. Kmalu nato je ogenj zajel stavbo in uničil še tisto, kar je po eksploziji ostalo. Tako je zdaj goren kres, ki bi moral zagoreti že za prvi maj.

Žandarji pa tudi zdaj niso prišli na plan. Nehali so sicer s streljanjem in se poskrili tako, da so bili kolikor toliko varni pred ognjem in pred partizani. Partizani so bili prepričani, da bo ogenj uničil nemško zalego.

Partizani so imeli dva ranjena. En borec pa je tako nesrečno padel v osem metrov globok vodnjak, da bi se lahko zanj tragično končalo. Pa so mu borci hitro pomagali iz vode. Dobil je samo nekaj prask. Postojanka je bila sicer močno založena z raznovrstnim orožjem in municijo, toda partizani niso dobili skoro nič od tega — samo tri puške. Drugo je šlo v zrak. Edino pušk, ki so jih zajeli pri stražarjih »Landwache«,

je bilo precej, toda v brigadi je bilo zdaj tudi nekaj ljudi več kot prej. Vsi mobiliziranci niso ostali v brigadi, večina je bila poslana na Dolenjsko, v tamkajšnje partizanske enote.

Eksplozija mine je prebudila tudi Lojzeta Križnika, ki je bil še vedno v zaporu na Vranskem. Že navsezgodaj zjutraj ga je spet poklical gestapovec in ga trdo prijel, češ, da je to njegovo delo. Kazal mu je tiste papirje, toda Križnik še vedno ni priznal. Kmalu nato so ga prepeljali v Mauthausen.

Velik dan je že bil, ko sta se bataljona Šlandrove brigade počasi pomikala za Lokami proti Črnemu vrhu in naprej proti Čemšeniški planini. Utrujeni borci so bili že tretjo noč na pohodu, v boju in brez spanja. Vsa dolga kolona je bila težko obložena z živili in drugim blagom, kar so zaplenili v Opresnikovi trgovini. Opresnik in Misija sta bila kmalu nato postavljena pred partizansko sodišče.

Predpoldne se je vaščanom Tabora in tistim prebivalcem okoliških vasi nudil zanimiv in smešen prizor. Na vsem lepem so prilezle iz ožganih ruševin postojanke razcefrane in od saj zamazane domala črne postave v ožganih uniformah. To so bili preostali nemški žandarji, ki so bili preživeli zadnje minute partizanskega napada v dokaj čudnih okoliščinah. Kakor miši so se zarili v skrvallišča, eden od njih se je skril celo v greznico.

Nemški okupator ni več obnavljal svoje žandarmerijske in policijske postojanke v Taboru. Žandarje in policiste so nastanili tri kilometre proč ob državni cesti na posestvu bivšega gostilničarja Karla Kumra po domače Pihlbirta. Od tu so sicer občasno še hodili v patroljne obhode po taborskih vaseh, vendar vse do jeseni 1944 niso mogli kaj prida zavirati polet osvobodilnega gibanja v teh krajih. Jeseni istega leta pa so okupatorji nastanili pri Kumru močno posadko Vlasovcev, ki so potem vse do osvoboditve sejali strah in trepet med prebivalstvom. Naredili so vrsto zločinov nad nedolžnim prebivalstvom, ki je bilo brez moči proti njim.

Vendar, postojanka v Taboru je le zagorela, čeprav nekoliko pozneje, kot je bilo zamišljeno, v svoj majniški kres.

Viri: Dr. Marjan Stiplovšek: Šlandrova brigada; Štajerski kurir z dne 15. junija 1944. Lojze Križnik: ustni vir, Ivan Bukovec-Nande, prav tako ustni vir.

Franci Lakovič

Minil je praznik

*Minil je praznik in zastave
povsod že snemamo z drogov,
črepinj le kup je od proslave
in dan kot vsak, čeprav je nov.*

*Ko bo spet kako praznovanje
(ki je potrebno za ta svet)
junak neznan na dnu kotanje
za hip pozabi bo otet.*

Dr. Tone Ferenc

Satan, njegovo delo in smrt

»Reinhard« v Trstu

Tri dni zatem, ko je Hitler za razsežno ozemlje Dolenjske, Notranjske (od okupatorjev imenovano Ljubljanska pokrajina), Slovenskega Primorja, Hrvaškega Primorja, Istre in Furlanije, na katerem je živel okoli dva milijona ljudi, ustanovil t. i. operacijsko cono »Jadransko Primorje« (Operationszone »Adriatisches Küstenland«), je Himmler 13. septembra 1943 imenoval SS Gruppenführerja in general-lajtnanta policije Odila Globocnika za višjega vodjo SS in policije v tej coni. Kaže, da je Globocnik prispel v Trst okoli 17. septembra 1943 in je odondod polagal račune o denarju in blagu, ki so ju naropali pri žrtvah iz akcije »Reinhard«. Namestil se je v Piazza Oberdan 4 in postopoma vzpostavil svoj aparat po vsej coni, razen v Ljubljanski pokrajini, ki jo je Himmler v policijskem pogledu podredil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, SS Gruppenführerju in generallajtnantu policije Erwinu Rösenerju s sedežem na Bledu oziroma v Ljubljani. V glavnih mestih pokrajin (tržaške, puljske, kvarnerske, goriške in videmske) je Globocnik namestil svoje pooblaščenke, ki so jih na Himmlerjev ukaz čez nekaj mesecev preimenovali v vodje SS in policije. Ti so v pokrajinah skrbeli za nenehno in nemoteno delovanje obeh glavnih vej nemške policije, varnostne policije in varnostne službe (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst) ter redarstvene policije (Ordnungspolizei), ki sta ju za vso operacijsko cono vodila poveljnika obeh vej policije v Trstu.

Moštvo za policijske ustanove v operacijski coni »Jadransko Primorje« je prišlo iz raznih krajev, en del pa ga je Globocnik pripeljal s seboj iz Lublina. V svojem pismu vodji glavnega personalnega urada SS, Gruppenführerju von Herffu, je navedel, da je iz Lublina vzel s seboj v Trst 22 policistov in sicer 16 iz štaba vodje SS in policije za lublinski distrikt in 6 iz moštva firerjeve pisarne. Iz tega pisma tudi izve, da je imel v Lublinu za izvedbo akcije »Reinhard« na voljo kar 92 ljudi. Ker je menil, da se je delo v lublinskem distriktu zmanjšalo najmanj za polovico, je predlagal, naj vsaj za 30 odstotkov zmanjšajo število moštva. Prosil je, naj pošljejo ljudi iz Lublina v Trst, kjer mu jih zelo primanjkuje, vendar njegovi prošnji niso ustregli tako, kot je pričakoval.⁷²

Iz navedenega Globocnikovega pisma von Herffu torej izve, da je z njim prišlo v Trst 6 policistov, ki so bili v Lublinu po nalogu firerjeve pisarne za izvedbo akcije »Reinhard«. Po sedaj znanih podatkih so prišli v Trst tile:

SS-Hauptsturmführer Christian Wirth,
SS-Hauptsturmführer Gottlieb Hering,
SS-Untersturmführer Josef Oberhauser,
SS-Obersturmführer dr. Franz Stangl,
SS-Hauptscharführer Lorenz Heckenholdt in
policijski nadstražmojster Konrad Geng.

Dr. Konrad Georg Morgen je pred mednarodnim vojaškim sodiščem v Nürnbergu izjavil tudi tole:

»Ob mojem drugem obisku v Lublinu (januarja 1944 — op. T. F.) nisem več našel Wirtha. Ugotovil sem, da je Wirth medtem dobil ukaz, naj popolnoma poruši vsa svoja uničevalna taborišča. Z vsem svojim oddelkom je odpotoval v Istro in tam je bil pri cestni policiji. Okrog maja 1944 je bil ubit. Potem ko sem zvedel, da je Wirth odšel iz Lublina z vsem svojim oddelkom, sem takoj odšel ugotovit, ali ni kar prenesel drugam mesta svoje dejavnosti, vendar ni bilo tako.«⁷³

Toda dr. Morgen se je hote ali nehoti motil. Wirth ni odšel v Trst z vsem svojim oddelkom. Neverjetno je namreč, da bi med 92 osebami, ki jih je firerjeva pisarna poslala v Lublin za akcijo »Reinhard«, bilo v Wirthovi skupini le 6. Kot bomo videli, Wirth ni šel v Trst k cestni policiji in tudi ni prenehal z dejavnostjo, kakršno je imel v Lublinu.

Wirth je v Trstu vodil »oddelek R« (Abteilung R) v uradu višjega vodje SS in policije za operacijsko cono »Jadransko Primorje«, tj. v Globocnikovem uradu. Podrejen je bil torej naravnost Globocniku, enako kot v Lublinu, čeprav so člani Wirthovega oddelka v Trstu opravljali tudi naloge, ki so spadale pod poveljnika varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono »Jadransko Primorje«, esesovskega podpolkovnika dr. Ernsta Weimanna. Ohranjeni so namreč zaporni listi (Haftscheine), ki imajo navadno prečrtan naslov poveljnika varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono »Jadransko Primorje« in namesto tega napisano šifro »R I«. ⁷⁴ »R« pa je šifra za akcijo »Reinhard« brez druge oznake, najpogosteje pa kot »R I«, kar bi verjetno lahko razumeli, da so bile tudi šifre »R II« in »R III« vendar takšni dokumenti niso ohranjeni. Po nekaterih podatkih naj bi imel oddelek »R« tri pododdelke, in sicer pododdelek »R I« v Trstu (verjetno ga je vodil Gottlieb Hering ali Josef Oberhauser), pododdelek »R II« na Reki in »R III« v Vidmu (Udine), le tega naj bi vodil dr. Franz Stangl. ⁷⁵ Sedež Wirthovega oddelka je bil v Via Murat v Trstu, po zavezniškem bombardiranju Trsta dne 10. junija 1944 pa v Via Giustinelli.

Podobno kot za akcijo »Reinhard« v generalni guberniji na Poljskem, se je tudi za Trst iz tistega časa ohranilo le malo podatkov o Wirthu. Njegovo ime smo našli le na enem zapornem listu, ko so nekoga aretirali po »naročilu Sturmbannführerja Wirtha«, ⁷⁶ in na nekem Globocnikovem povelju, ki ga bomo navedli pozneje. Ker je Wirth že 11. decembra 1943 naveden kot Sturmbannführer, tj. esesovski major, pomeni, da mu ni bilo treba na ta čin čakati do leta 1946 kot so predvidevali v Berlinu, temveč le nekaj mesecev. Vendar so na zapornih listih poleg že navedenih esesovcev oziroma policistov, ki so prišli z Globocnikom v Trst, podpisani še nekateri drugi (npr. Kurt Vey, Dubois, W. Unruh, Paul Rost, Rudolf Seifert, Schmidt, Erny), ⁷⁷ kar pomeni, da so prišli v Trst verjetno nekoliko pozneje kot Globocnik in Wirth. Po nekaterih podatkih naj bi bili v Wirthovem oddelku v Trstu tudi Otto Stadie, Erich Lambert, Arthur Dachsel in drugi.

V Trstu si je nemška policija uredila svoje zapore v nekdanji rižarni San Sabba (sv. Sobota) in tudi v dotedanjih italijanskih zaporih, npr. v Coroneu. Upravljal jih je IV. urad (gestapo) poveljnika varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono »Jadransko Primorje«, ki je imel svoj sedež na trgu Oberdan 7 v Trstu. ⁷⁸

Esesovski general Odilo Globocnik odlikuje esesovske oficirje v Trstu 20. aprila 1944

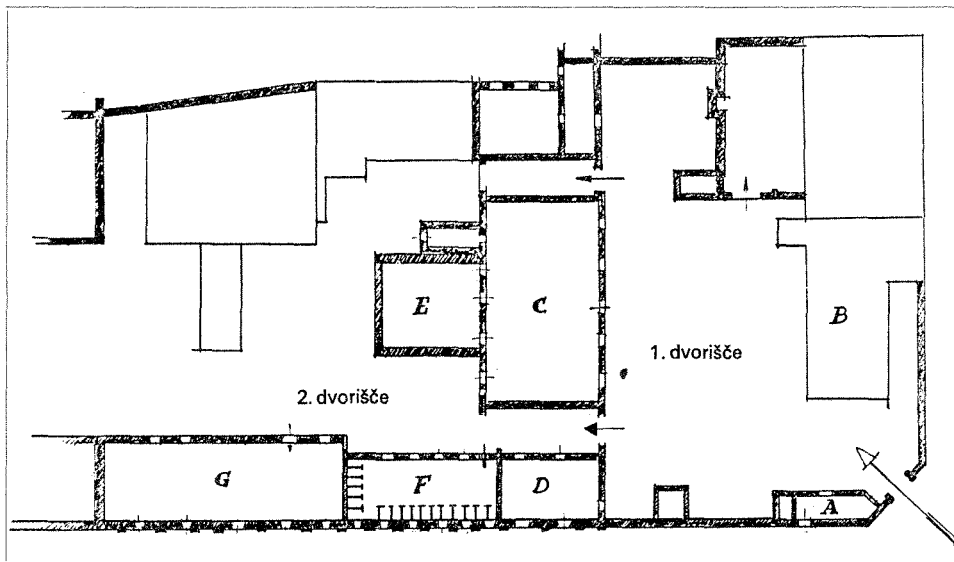
Ni še do kraja dognano, kakšna je bila osnovna naloga Wirthovega oddelka v Trstu. Iz ohranjenih zapornih listov, ki so jih podpisovali njegovi sodelavci, je mogoče sklepati, da tudi v prvih mesecih nemške okupacije Trsta niso imeli opraviti samo z Židi, temveč tudi s pristaši protifašističnega ali narodnoosvobodilnega gibanja vseh treh narodnosti, tj. slovenske, hrvaške in italijanske. Verjetno je bila naloga Wirthovega oddelka predvsem odstraniti Žide iz Trsta in hkrati pomagati drugim policijskim ustanovam pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Poleg nemških policijskih ustanov, ki smo jih omenili, so bile v Trstu in tudi v glavnih mestih drugih pokrajin operacijske cone »Jadransko Primorje« italijanske policijske (kvesture, komisariati javne varnosti) in orožniške (karabinjerske) ustanove. Svojo nalogo zatirati narodnoosvobodilno gibanje v vsej Julijski krajini je tudi po italijanski kaptulaciji na zloglasen način nadaljeval posebni inspektorat javne varnosti za Julijsko krajino na Via Bellosguardo 8 v Trstu. Vodil ga je še naprej generalni inspektor javne varnosti Giuseppe Gueli, najhujši zločinec v inspektoratu pa je bil Gaetano Colloti, ki ga je Italija po drugi svetovni vojni celo odlikovala z medaljo za vojne zasluge, kljub temu da je javnost proti podelitvi odlikovanja protestirala.⁷⁹

Po zasedbi Italije se je nemškemu okupatorju ponudila priložnost, da tudi tam »reši židovsko vprašanje«. Ko so nacisti oktobra 1943 začeli v italijanskih mestih z zasledovanjem Židov, je bila akcija »Reinhard« v generalni guberniji na Poljskem že končana in so zato Žide vozili v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Tukaj je imel esesovski major Rudolf Höss, o katerem je Wirth izjavil, da je njegov »slabši učenec«,⁸⁰ na voljo več plinskih celic in krematorijev za sežiganje trupel. Medtem ko je Wirth v svojih uničevalnih taboriščih za množično ubijanje ljudi uporabljal ogljikov monoksid iz izpušnih plinov avtomobilskih ali tankovskih motorjev, je Höss uporabljal prusko kislino (t. i. Zyklon B).⁸¹

Po podatkih, ki jih navaja Gerald Reitlinger v svoji knjigi, naj bi pred drugo svetovno vojno živelo v Trstu okoli pet tisoč Židov. Pod fašizmom so bili izpostavljeni divjanju tržaških skvadrstov, nemško okupacijo Trsta pa jih je dočakala manj kot polovica. Prvo racijo proti tržaškim Židom so nacisti — verjetno Wirthov oddelek — napravili 9. oktobra 1943, drugo pa 19. januarja 1944, ko so prijeli tudi dr. Carla Mopurga, sekretarja židovske cerkvene občine in ga odpeljali v zapore Coroneo ter deportirali v Auschwitz, kjer je umrl novembra 1944. Povelje za njegovo aretacijo se je ohranilo, podpisal ga je SS-Untersturmführer Josef Oberhauser.⁸² Predno so v tej raciji zajete Žide odpeljali v Auschwitz, so jih 70 imeli sedem dni zaprte v nekdanji rižarni »San Sabba« v Trstu. 25. januarja 1944 je Globocnik razpustil svet tržaške židovske cerkvene občine in zaprl sinagogo. Nadaljnji, vendar manjši transport Židov je odpeljal iz Trsta v Auschwitz v začetku aprila 1944. Po partizanskem napadu na nemški oficirski dom in nacističnih represalijah v Via Ghega so prijeli in odpeljali v Auschwitz tudi tiste Žide, ki so dotlej uživali zaščito švicarskega konzulata. Po podatkih, zbranih po vojni, naj bi nacisti deportirali iz Trsta v razna nemška koncentracijska taborišča, predvsem pa v Auschwitz okrog 800 Židov, po vojni se jih je vrnilo domov okrog 30.⁸³

Kot že rečeno, si je nemška policija uredila svoje zapore tudi v tržaški rižarni in po sedaj znanih podatkih naj bi bilo v rižarni tudi glavno »delovišče« Wirthovega oddelka in sedež pododdelka »R I«. Že uporaba tega starega poslopja za orodje t. i. »novega reda« in tudi načrt, ki se mu ne more zanikati racionalnosti, kažeta na nehumanost tistega, ki si ju je izmislil. Takoj pri vhodu je bilo prvo dvorišče, na levi stražarji in komandantovo bivališče, na desni stanovanja za nemške esesovske podoficirje in Ukrajince ter za žene le-teh. Nasproti vhoda je bilo transversalno poslopje s petimi nadstropji in z vsem, kar je potrebnega v neki vojašnici, t.j. soba, kuhinja, skladišče, ambulanta, uradi, orožarna itd. Poveljstvo je bilo seveda nemško, stražarji pa Ukrajinci in Italijani. Poseben podhod je vodil na drugo dvorišče, na katerega so lahko prihajali le izbrani nemški, ukrajinski in italijanski policisti. Tam je bilo skladišče z naropanim židovskim blagom, vse ostalo poslopje na levi pa namenjeno ječi: z večjimi sobami za začasno bivanje pred deportacijo in z majhnimi, zadušljivimi celicami za osamitev in mučenje jetnikov.⁸⁴ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Trst in Slovensko Primorje je dne 10. maja 1945 sestavila »opis celic iz bivšega skladišča (rižarne) v Škednju« in ugotovila, da so celice široke 1,2 m, dolge 2 m in visoke 2 m, da sta v vsaki celici dva pograda oddaljena drug od drugega za 0,8 m in da je na cementnem stropu majhno okence 20 × 20 cm. Zanimiva je tale ugotovitev: »Vrata celice št. 1 so v notranjosti obdana z gumijastim okvirjem tako da ne dopuščajo v notranjost zraka. V steni sta pribita 2 železna droga. V eni steni je tudi malo, na gosto omreženo okence 30 × 30 cm veliko, skozi katero gre mala cev. V celici št. 2 je veliko korito na tri kraje razdeljeno.« Komisija je ugotovila, da je skupno 17 celic, in sicer v eni vrsti 11, v drugi pa 6 in da so te celice na novo zgradili v rižarni.⁸⁵

Nasproti zaporov je bilo na desni strani (glede na vhod) poslopje s krematorijem. Že to, da so krematorij postavili ravno nasproti zaporom, tako da so jetniki morali videti, kako sežigajo trupla, priča za to, da si je to zamislil sam satan, najverjetneje Christian Wirth. Dejstvo, da so v tržaški rižarni nacisti postavili krematorij in da je to bil edini krematorij nemškega okupatorja v Italiji, priča o tem, da je bilo ubijanje ljudi več ali manj množično in da so hoteli nacisti zabrisati vsako sled za žrtvarni. Glede na okolnost, da so krematorij postavili šele februarja 1944 (precej časa so mislili, da so ga postavili šele junija 1944), bi lahko sklepali, da v začetku niso računali na tako veliko število žrtev ali pa so imeli težave z gradnjo in so krematorij

Tlorski rižarne: A Dvonedstropno poslopje — stražarnica in komandantovo bivališče. B Trinadstropno poslopje — stanovanje za nemške esesovske oficirje in Ukrajince ter za njihove žene. C Šestnadstropno poslopje — v pritličju kuhinja in shramba, zgoraj uradi in vojašnica s spalnicami za nemške, ukrajinske in italijanske esesovske vojake. D Štirinadstropno poslopje — v pritličju vojaška lekarna, zgoraj uradi, orožarna, skladišča. Med poslopjema C in D je poseben podhod. E Krematorij. F Zapori s celicami. G Skladišče naropanega židovskega blaga

postavili z zamudo. Njegova storilnost je bila okrog 70 do 80 trupel na dan. Verjetno ne bo mogoče nikdar ugotoviti števila sežganih žrtev v tem krematoriju, kajti če so s sežiganjem trupel nameravali nacisti popolnoma zabrisati sled za žrtvami in so ob koncu vojne krematorij porušili, so poskrbeli tudi za uničenje podatkov o številu ubitih oseb in sežganih trupel. Po vojni so pri ruševinah krematorija našli le tri vreče iz papirja, ki so bile napolnjene s človeškim pepelom in s koščki sežganih kosti. Komisija, ki je raziskovala nacistične zločine v Trstu, je ugotovila, da sta vsak dan dva esesovca odnesla v vrečah pepel na pomol pri rafineriji in ga tam stresla v morje. Domnevajo, da so v krematoriju sežgali trupla okrog dva tisoč oseb, morda pa celo več.

V tržaški rižarni sicer ni bilo plinskih celic za množično ubijanje ljudi kot so bile v uničevalnih in koncentracijskih taboriščih. Žrtve so nacistični zločinci, predvsem Wirthov oddelek, ubijali na drug način: z ustrelitvijo, obešenjem itd., zadavili so jih celo z golimi rokami in pobili s kladivom, baje so nekatere žrtve prinesli v krematorij razmrcvarjene od mučenja, vendar še ne povsem mrtve. Kajti v rižarni je bilo tudi neformalno sodišče, ki je obsojalo ljudi na smrt, v njej je bila tudi mučilnica in redki, ki so preživeli ta pekel, vedo povedati o strašnih urah mučenja, batljanja, o krikih, ki so segali do neba itd. Ubijali so do konca aprila 1945, tj. do osvoboditve Trsta.⁸⁶

Med mnogimi žrtvami, za katere ne bo mogoče nikdar ugotoviti niti natančnejšega števila niti imen, je bilo tudi precej vidnih voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja. V rižarni so ubili Antona Veluščka-Matevža, Franca Segulina-Bora, Konrada

Javorška-Matjaža, Franca Uršiča-Jožka itd., Lorenza Vidalija, Luigija Frausina, Vincenza Giganteja, Paola Retija itd.

Ena glavnih nalog Wirthovega oddelka »R« v Trstu je bilo tudi ropanje imetja, posebno židovskega. Zaplenjene premičnine so najprej zvlačili v rižarno, od tam pa v razne kraje in za razne namene.⁸⁷ V fondu vrhovnega komisarja za operacijsko cono »Jadransko Primorje«, v gradivu finančnega oddelka se je ohranilo nekaj dokumentov, ki nekoliko prikazujejo to vrsto dejavnosti Wirthovega oddelka. Na zapornih listih, ki so jih podpisovali pripadniki tega oddelka, je za vzrok aretacije navedeno »Žid« ali »židovsko premoženje« ali »skrivanje židovskega premoženja« ali »podpiranje«, pri čemer pa ni povedano koga, a gre verjetno za podpiranje Židov, in »sum bega«. Iz nekega Oberhauserjevega dopisa finančnemu oddelku vrhovnega komisarja lahko ugotovimo, da je njegov pododdelek »R I« reševal tudi vprašanje zaplembe židovskega imetja.⁸⁸ Iz dopisa finančnega referenta pri nemškem svetovalcu za kvarnersko pokrajino na Reki 5. 6. 1944 izvemo, da je »vodja akcije R pri višjem vodji SS in policije na Reki pred približno enim mesecem odredil, naj zapro vse hranilne knjižice, ki se ne glasijo na popolno ime in priimek«. Finančni referent ni soglašal s tem ukrepom, češ da povzroča težave (med 24.000 knjižicami jih je okrog 6000 s psevdonimi) in »ker se lahko domneva, da je bil večji del židovskih hranilnih knjižic likvidiran že precej prej«.⁸⁹ Tako zvemo za pravi namen tega ukrepa: ugotoviti hranilne knjižice židovskih lastnikov. Kaže, da so ukrep razširili na vse žiro račune in hranilne knjižice na vsem območju operacijske cone »Jadransko Primorje«, kajti Globocnik je 10. julija 1944 odredil, naj jih dovolijo ponovno odpreti brez vsakih pogojev, če je na njih znesek manjši od 1000 lir. Pri vseh tekočih in hranilnih kontih, ki so večji od 1000 in manjši od 50.000 lir, naj banke in hranilnice pri vsakem dvigu »čimbolj skrbno preverijo, ali ti računi ne izvirajo iz židovskega premoženja« in pri sumu »takoj obvestijo oddelek R višjega vodje SS in policije«. Za zneske nad 50.000 lir naj ostanejo konti še naprej zaprti.⁹⁰ Verjetno pa je bil Wirthov oddelek pri ropanju imetja bolj navezan na upravne organe vrhovnega komisarja za operacijsko cono »Jadransko Primorje«, predvsem na njegov finančni oddelek, kakor pa npr. na upravo v generalni guberniji, ko je bil v Lublinu.

Satanova smrt

Verjetno sta bili pomembni dve okoliščini, da je Globocnik v prvi polovici maja 1944 določil Wirthu novo nalogo: do tedaj so deportirali v koncentracijska taborišča že večino Židov iz operacijske cone »Jadransko Primorje«, ki so jih nameravali odstraniti iz nje, in vedno bolj neugodne razmere za nemškega okupatorja in njegove sodelavce v večjem delu operacijske cone. Živa dejavnost hrvaške istrske narodno-osvobodilne brigade »Vladimir Gortan« tako na hrvaškem (Istra) kot na slovenskem operativnem območju (Pivka, Brkini), slovenskega Istrskega odreda ter nekaterih manjših partizanskih enot je zelo ogrozila položaje nemškega okupatorja in njegovih sodelavcev na območju med Trstom in Reko. Predeli južno in severno od ceste Trst—Podgrad—Reka so bili konec aprila in začetek maja 1944 prizorišče večje ofenzive sovražnikovih sil, imenovane »Braunschweig« in pod vodstvom generala Globocnika. Ta ofenziva je pomenila tudi začetek cele vrste kazenskih pohodov nemškega okupatorja in njegovih sodelavcev proti posameznim predelom Pivke in Brkinov ter obdobje njegovega najhujšega divjanja na tem območju. 30 aprila so samo v Lipi na grozovit način pobili 263 ljudi (večinoma so jih sežgali), 4. maja pa so požgali v okolici Ilirske Bistrice štiri vasi: Fabce, Sušak, Kuteževo in Podgraje ter na stotine ljudi odpeljali v koncentracijska taborišča.⁹¹ Eden od razlogov za takšno

R 1

Der Reichshofrat der Reichswehr-
polizei und des Reichs der Grenz-
tischung "Adriatisches Westland"
T r i e s t

Triest, den 20. 1. 44.

1. K a f f a c h e i n

Name: *Koscruma* Vorname: *Wies*
geboren: *6. 8. 98* Geb. Ort: *Triest*
Stand: *ledig* Beruf: *Handwerker*
Religion: *Kath.* Religion: *Kath.*
Wohnung: *Laas Fries* Str. Platz: *S. Croce*
Grund der Einlieferung: *Verdacht, der Gefährdung des öffentlichen Friedens*
Einliefernde Stelle: *Nö. 44. 2. Pol. Bezirk*
Sitzt ein zur Verfügung: *Abt. R.*
Einzel- oder Gemeinschaftszelle
sonstige Bemerkungen:

Koscruma
(Name und Dienstgrad)

2. IV 2 Karteikarte vorsetzen
3. W. bei
.....

Erdbeffermann vom 21/1/44

Primer zapornega lista, ki ima prečrtan naslov poveljnika varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono Jadransko Primorje in namesto tega pripisano šifro »R 1«

nečloveško divjanje nacistov na navedenem območju je verjetno tudi ta, da v ofenzivi niso mogli uničiti ali vsaj občutneje prizadeti nobene narodnoosvobodilne enote.

Ker je bil zaradi partizanske aktivnosti ogrožen promet nemškega okupatorja na cesti Trst—Reka, je Globocnik s poveljem št. 16/44 v prvi polovici maja 1944 zadolžil Wirtha za varnost te ceste. To povelje se glasi:

»V zvezi s svojim poveljem 16/44 določam SS-Sturmbannführerja Christiana Wirtha za zavarovalnega komandanta za cesto Trst—Reka. K temu spada desno in levo od ceste ležeče območje. Mejo bo predlagal on sam, ko bo ugotovil, od kod sega nasprotnikov vpliv na cesto.

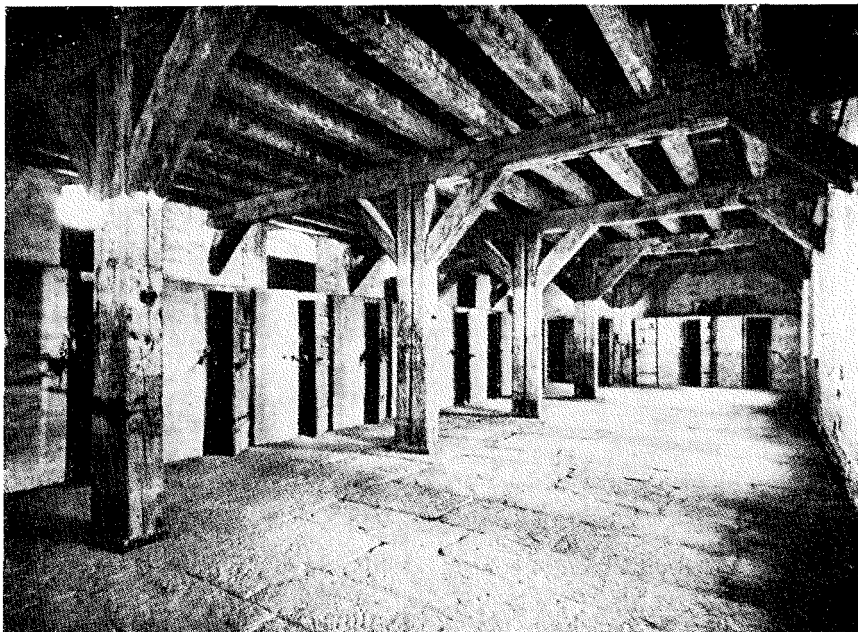
Ustrezen načrt mi mora predložiti do 14. maja 1944.

O svojih ukrepih se mora sporazumeti s komandanti SS in policije v pokrajinah.

Posebno ga opozarjam na ustrezno sodelovanje z vojsko, nemškimi svetovalci v pokrajinah Trst, Reka in Istra.«⁹²

To Globocnikovo povelje sicer ni datirano, vendar lahko iz vsebine ugotovimo, da ga je izdal v prvi polovici maja 1944, vsekakor nekaj dni pred 14. majem, ko je moral Wirth že predložiti Globocniku načrt za zavarovanje ceste. Tako lahko razumemo že prej navedeno izjavo dr. Morgna v Nürnbergu, da je bil Wirth v Trstu »pri cestni policiji«. Vendar o Wirthovi dejavnosti za zavarovanje ceste Trst—Reka, ki je bila le kratkotrajna, ne vemo ničesar. Ne poznamo niti njegovega načrta, ki ga je moral predložiti Globocniku, niti njegovega obsega zavarovalnega območja na obeh straneh ceste, ki mu ga je Globocnik zaupal v varstvo. Morda smemo domnevati, da so brkinske vasi Gabrk, Huje, Podbeže, Pregarje, Tominje in Zajelšje, ki jih je nemški okupator požgal 18. maja in v njih pobil 69 ljudi, spadale v Wirthovo zavarovalno območje in da je Wirth sodeloval pri tem hudem zločinu.⁹³

Na drugi strani so bili Brkini operativno območje Istrskega odreda. Ta je v prvi polovici maja 1944 odšel v Suho krajino, kjer so ga preuredili in v drugi polovici maja poslali nazaj v Brkine in Slovensko Istro. Obveščevalci Istrskega odreda so že nekaj časa zasledovali esesovskega majorja, ki je s črnim osebnim avtomobilom obiskoval okupatorjeve postojanke na Kozini, v Materiji, Podgradu, Divači itd. Zato je štab odreda (komandant Franc Centa in politični komisar Franc Zalar) dal svojemu I. bataljonu (komandant Leopold Krebelj in politični komisar Franc Zorc), ki je prebival v Skadanski gori pod Slavnikom in štel okrog 80 mož, nalogo, naj napade avtomobil in onemogoči esesovskega majorja. Komandant bataljona je zbral 17 ali 18 borcev in jih v noči na 26. maj odpeljal iz bataljonskega tabora na Kozinski vrh, približno kilometer severozahodno od Kozine. Okrog tretje ure zjutraj so zasedli položaje okrog petdeset metrov vzdolž ceste Reka—Trst na njeni južni strani. Skupina se je dobro zavarovala in razporedila, poskrila se je za skale in po grmovju v največji previdnosti, saj je bilo v bližini nekaj večjih okupatorjevih postojank (Kozina, Bazovica itd.). Potem ko so čakali že več kot štiri ure, je opazovalec, ki je bil na griču okrog petdeset metrov zaasedo, opazil, da se bliža avtomobil in o tem hitro obvestil komandanta bataljona. Avtomobil se je bližal od Krvavega potoka, tj. iz smeri Trsta proti Kozini. Niso še utegnili do kraja prenesti komandantovega šepetajočega povelja, naj se borci pripravijo za napad, se je že pripeljal avtomobil do levega krila zasede. Na komandantovo povelje se je na avtomobil vsula toča krogel iz strojnic, brzostrelke in pušk in avtomobil je bil ves preluknjan ter je začel pople savati po cesti. Čeprav je bil voznik ranjen, je bil vendarle še toliko priseben, da je pripeljal do križišča na Kozini. Ustavil se je pred Počkarjevo hišo in ko so odprli vrata avtomobila, se je esesovski major zvrnil iz njega mrtev, medtem ko sta bila druga dva potnika le ranjena. Mrtvega majorja so vojaki iz kozinske postojanke naložili na tovornjak in odpeljali proti Trstu.

Posebnost zaporov v rižarni pri Sv. Soboti je bila 17 majhnih celic, kamor so v vsako natrpali po 5 do 6 trpinov, namenjenih za krematorij

Tisti čas se je skupina partizanov po uspešno opravljeni akciji hitro umikala proti vasi Nasirec in čez železniško progo proti vasi Beki. Skrila se je v mladem hrastovem gozdičku, ki je poldrug kilometer oddaljen od Beke in ga domačini imenujejo »Bukje«.

Nemška vojska in policija iz Kozine, Bazovice in Trsta je še isti dan preiskala območje okrog Kozine. Nek oddelek je preiskoval tudi predel okrog kraja, kjer se je skrila skupina iz I. bataljona Istrskega odreda, vendar je ni odkril. Zato se je okupator maščeval nad sosednjima vasicama: na Beki je požgal 23 domačij in odpeljal 27 govedi, v Ocizli pa je požgal 3 hiše in odgnal 40 glav goveje živine.

Približno tako je ta dogodek pred sedmimi leti opisal Maks Zadnik, ki zelo vneto preučuje vojne dogodke v Brkinih. Vendar takrat še ni vedel, kdo je bil ubiti esesovski major.⁹⁴

O partizanskem napadu na avtomobil pri Kozini je ohranjenih več poročil. Operacijski dnevnik Istrskega odreda ima o tem tale podatek: »I. bataljon — Komandant ter 18 tovarišev I. bat. je napadlo avtomobil na cesti Kozina—Trst. Zaseda je bila 50 m od ceste. Ob 7. uri istega dne je privozil omenjeni avto ter je naša zaseda odprla ogenj, istočasno je nemška zaseda odprla ogenj, katera se je nahajala 300 metrov od naše ter tudi isti dan so bile obkoljene Kozina—Hrpelje, Ocizla in Beka. Ubita sta bila dva nemška oficirja ter dva ranjena. Naša zaseda ni mogla zapleniti orožja, ker obroč se je že zožil in je bilo nevarno, da smo ogroženi. Isti dan so okupatorji požgali vas Beka ter imajo še blokirane vasi.«⁹⁵ Natančneje je napad opisan v poročilu štaba Istrskega odreda 1. avgusta 1944: »26. V. 44 se je podala četa 18 mož skupno s komandantom istega (tj. I. — op. T. F.) bataljona na akcijo cesta Trst—Reka. V bližini vasi Kozina, in sicer na prvem ovinku proti Bazovici, se je postavila vsa četa na

položaj. Oborožena je bila s 4 puškomitraljezi, z eno brzostrelko ter drugi z italijanskimi puškami. Bila je 7. ura, ko je privozil mimo en luksuz avto, kateri je šel v smeri Trst—Podgrad. Četa je takoj odprla ogenj, avto pa se je v daljavi 100 (metrov) od zasede ustavil ves preluknjan. Ker se je ravno takrat nahajal sovražnik v bližini ter skušal zasedo obkoliti, je ta s spretnim manevriranjem se prebila brez nikakih izgub. Takoj po izvršeni akciji je sovražnik, kateri je štel 800 mož, in to v Kozini, takoj blokiral vasi Kozina—Hrpelje—Prešnica in Beka, vsled tega se je morala četa umakniti na sektor II. bataljona I. O., in to v Brkine. Pri tej blokadi je največ trpela vas Beka, katero so požgali ter odpeljali 140 glav živine ter internirali več ljudi. Pri tej akciji sta bila ubita dva oficirja ter dva težko ranjena. Med oficirji je bil znan major SS, komandant podgrajske posadke, kateri se je vračal iz Trsta.«⁹⁶ O okupatorjevem divjanju pri Kozini je še nekaj poročil štaba Istrskega odreda, v nekem je tudi podatek, da je morala civilnega prebivalstva na Kozini in v sosodnjih vaseh »zelo padla, posebno ko so nekateri nemški SS na Kozini kupili 3 kg vrvi, katero so kazali vsem onim, katere so imeli tam zaprte kot aretirane in jim grozili, da jih bodo obesili.«⁹⁷ Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je takoj zbrala podatke o okupatorjevih zločinih pri Kozini in 17. junija 1944 izdala objavo števil. 14, v kateri je povedala: »Dne 26. maja 1944 so Nemci in italijanski kvesturini vdrli v kraj Beka, zažgali 23 poslopij in pobrali 27 glav živine, v vasi Ocizla so zažgali 6 hiš in s tega roparsko-maščevalnega pohoda odpeljali še 40 glav živine in 11 prašičev. Nemci in kvesturini so bili iz Trsta.«⁹⁸

O partizanskem napadu na avto pri Kozini sta poročali tudi dve italijanski ustanovi iz Trsta. Prefekt Bruno Coceani je 29. maja 1944 poročal notranjemu ministrstvu tole: »Ob 7.30 uri dne 26. t. m. so partizani z rafali iz strojnice obstreljevali nemški avtomobil, ki je bil na poti iz Trsta v Podgrad in je prispel do kraja Nasirec pri Dolini. Nemški major, za katerega se ne ve ime, ki je bil v avtomobilu, je bil ubit, voznik pa je bil ranjen. Poizvedovanja so v teku.«⁹⁹ Čez dva dni pa je o tem dogodku poročala tudi tržaška kvestura v svojem tedenskem poročilu. Potem ko je navedla zelo živo partizansko aktivnost na železnici med Sosljanom in Devinom v noči na 26. maj, med Sežano in Divačo ter Divačo in Hrpeljem 26. maja in pri Roču 28. maja, je še dodala: »26. t. m. je oddelek partizanov z rafali iz strojnice na cesti Trst—Podgrad v bližini kraja Nasirec napadel nemški vojaški avto in ubil vojaškega oficirja.«¹⁰⁰

Vsa poročila se torej ujemajo glede kraja in časa napada ter navajajo, da je bil ubit nemški major, vendar ne vedo za njegovo ime. Ker je bilo tiste dni na prometnih poteh več partizanskih akcij, bi skoraj dvomil, da je šel oddelek iz I. bataljona Istrskega odreda h Kozini čakati avto, v katerem je pričakoval ravno esesovskega majorja. Verjetno je šel v akcijo, da bi na ustreznem kraju ob zelo prometni cesti napadel okupatorjeva vozila in vojake. Vsi ti napadi so imeli za posledico okupatorjevo divjanje in hude represalije v Istri. Govorili smo že o požigu vasic Beka in Ocizla takoj po opisanem napadu na nemški avtomobil pri Kozini. Dne 27. maja zvečer pa je nemška policija začela večjo hajko južno od ceste Bazovica—Kozina. V njej je požgala vas Gabrovica, središče partizanstva v severozahodnem delu slovenske Istre. O tej hajki je vodja posebnega inspektorata javne varnosti za Julijsko krajino Giuseppe Gueli takole poročal šefu fašistične policije v Maderno:

»V noči od 27. na 28. t. m. in ves dan 28. so oddelki nemške policije in vojske s pomočjo ene čete obmejne milice in s sodelovanjem oddelka tega posebnega inspektorata uprizorili široko akcijo čiščenja v coni Dolina, Gabrovica, Dekani.

Aretirali so deset moških in petnajst žensk, ki so za gotovo osumljeni partizanske dejavnosti, in zaplenili so v neki jami in pod zemljo strojnico, orožje, strelivo, razstrelivo, obleke, predmete za obleči in mnogo propagandnega materiala.

Nekega partizana, ki so ga dobili, da je v neki jami stražil veliko skladišče predmetov za obleči, so ustrelili na kraju samem.

Po ukazu podpolkovnika Weimanna, ki je sam vodil akcijo, so zažgali vas Gabrovico.¹⁰¹

Tudi o tem okupatorjevem zločinu so poročale partizanske enote in ustanove. Obveščevalni center Istrskega odreda je poročal, da so okupatorjevi oddelki v Gabrovici odkrili tri bunkerje, v katerih so zaplenili precej hrane in streliva ter drugega vojaškega materiala. Te bunkerje sta uporabljali bivša četa Varnostnoobveščevalne službe oziroma Vojska državne varnosti ter komanda mesta Koper. Ko so okupatorjevi oddelki izropali bunkerje in vas, so Gabrovico požgali, ubili 10 ljudi in plen s 17 kamioni odpeljali v Trst in Koper, odkoder so prišli.¹⁰²

Tako se je okupatorjevo nečloveško znašanje nad civilnim prebivalstvom proti koncu maja 1944 premestilo iz Brkinov v severozahodni del Slovenske Istre. Okupatorjev požig Gabrovice nima tako neposredne zveze s partizanskim napadom na nemški avtomobil in smrt nemškega majorja pri Kozini kot požig Beke in Ocizle, so se pa okupatorji znesli na Gabrovico v široki hajki, ki je imela prav gotovo tudi namen izslediti in uničiti napadalce na avto pri Kozini.

Tu in tam je v literaturi sicer mogoče najti podatek, da je Wirth končal svoje zločinsko življenje nekje v Istri, Reitlinger je navedel celo pravi datum, 26. maj 1944,¹⁰³ vendar so šele več kot 25 let pozneje odkrili pravo zvezo med partizanskim napadom na avto pri Kozini in Wirthovo smrtjo 26. maja 1944. Na to je v zaslisanju opozoril Wirthov šofer Konrad Geng, ki je bil pri napadu ranjen in je po vojni potuhnjeno živel pri sorodnikih svoje žene v Italiji. In tržaški list *Il Meridiano di Trieste* je aprila 1972 med drugimi zanimivimi, vendar še razmeroma malo konkretnimi podatki o zločincih iz akcije »Reinhard« iz tržaške rižarne objavil tudi tole: Oddelki SS, organizirani v »Einsatzkommando« ... so bili tisti, ki so nadzirali velike prometne poti (in ravno na poti Trst—Reka, v Hrpeljah, je bil Wirth 28. maja 1944 ubit v partizanskem napadu na njegov avtomobil. Z njim sta bila zadeta, vendar ne smrtno, njegov ožji sodelavec Konrad Geng in njegov »izbrani rabelj«, nek Ukrajinec, znan samo po krstnem imenu »Nikola«), izvrševali so racije v hišah in posevstih Židov, organizirali so prevoze z avtomobili in železnico za internirance v Nemčijo, vzpostavljali »delovna taborišča« in končno »vodili« zapor — koncentracijsko in uničevalno taborišče v rižarni.¹⁰⁴ Kakor je v tej reviji podatek o žrtvah partizanskega napada pri Kozini točen, pa je podatek o datumu dogodka napačen, saj je bil 26. maja in ne šele 28. maja 1944.¹⁰⁵

V Wirthovi personalni mapi sem našel sporočilo glavnega državnega varnostnega urada glavnemu personalnemu uradu SS v Berlinu o Wirthovi smrti, ki se glasi:

»W. so 26. 5. 44 ustrelili banditi, ko je bil na službeni vožnji od Trsta proti Reki.

Zapušča svojo ženo Marijo, roj. 19. 8. 88, in dva sina, stara 33 in 22 let. Vdova živi v Stuttgartu, Kautzenhecke 22.

W. ni bil imetnik esesovskega prstana z mrtvaško glavo in esesovske civilne značke.¹⁰⁶

Poleg tega dokumenta je še nekaj dokumentov v Wirthovi personalni mapi, ki imajo podatek, da je Wirth padel 26. maja 1944 v akciji varnostne policije. Zanimivo je, da ni časopis *Deutsche Adria Zeitung*, ki je izhajal v Trstu, prinesel nobene osmrtnice in da nacisti celo najzaupnejšim italijanskim fašističnim policijskim ustanovam v Trstu niso zaupali imena padlega nemškega majorja pri Kozini. Za sedaj ne vemo, kje so ga pokopali, vemo pa, da sta dr. Friedrich Rainer in Odilo Globocnik, ki ju je Hitler zadolžil za gradnjo utrjenih črt v operacijski coni »Jadransko Primorje«, nek gradbeni nadodsek preimenovala po Wirthu v *Oberbauabschnitt »Wirth West«*.¹⁰⁷

Ker je Wirthovo ime v literaturi o nacistični evtanaziji, množičnem uničevanju Židov na Poljskem in o grozodejstvih v tržaški rižarni mnogokrat omenjeno, bi morda bilo prav, da bi na mestu, kjer je partizanska skupina I. bataljona Istrskega odreda uprizorila nanj napad, postavili spominsko obeležje. Le-to naj bi pripovedovalo, da je roka slovenskega partizana končala življenje enega najhujših morilcev v zgodovini človeštva.

(Nadaljevanje)

Opombe

- ⁷² BDC, PHA SS, O. Globocnik, Globocnik 27. 10. 1943 v. Herffu.
- ⁷³ IMT, XX, str. 545.
- ⁷⁴ Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG, fond Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in der Operationszone »Adriatisches Küstenland« (navajam: BdS Triest), fasc. 200.
- ⁷⁵ Il Meridiano di Trieste, 20. 4. 1972.
- ⁷⁶ Arhiv IZDG, nemški fondi, BDS Triest, fasc. 200, zaporni list za Bruno Oswaldello.
- ⁷⁷ Prav tam.
- ⁷⁸ Arhiv IZDG, BdS Triest, fasc. 200, sezname zapornikov iz jeseni 1943.
- ⁷⁹ O tej ustanovi poroča tudi brošura Dalla guerra fascista al campo sterminio della risiera (Friuli — Venezia Giulia 1940—1945). Quaderni della Resistenza, n. 2, Trieste 1973 (navajam: Dalla guerra fascista), str. 13—15.
- ⁸⁰ IMT, XX, str. 539, izjava dr. Morgana 8. 8. 1946.
- ⁸¹ Reitlinger, n. d., str. 162.
- ⁸² Arhiv IZDG, BDS Triest, fasc. 200, zaporni list za dr. Carla Mopurga.
- ⁸³ Reitlinger, n. d., str. 405, Guido Botteri e Fabio Carniel: Mi Giude! v reviji Trieste, št. 31, junij 1959; Piero Fortuna: 23 novembre 1943, v reviji Trieste, št. 31, junij 1959; Silva Bon Gherardi: La persecuzione antiebraica a Trieste (1938—1945), Udine 1973, str. 187—247 (navajam: S. Bon Gherardi); Dalla guerra fascista, str. 22—55.
- ⁸⁴ Carlo Schiffrer: La Risiera, v reviji Trieste, VIII/44, julij-avgust 1961, str. 21—24.
- ⁸⁵ Arhiv IZDG, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (navajam: KZ), fasc. 901/VI.
- ⁸⁶ Glej op. 84!
- ⁸⁷ S. Bon Gherardi, n. d., str. 230—238.
- ⁸⁸ S. Bon Gherardi, n. d., fotokopija Oberhauserjevega dopisa 8. 4. 1945.
- ⁸⁹ Arhiv IZDG, fond vrhovnega komisarja za »Operacijsko cono Jadransko Primorje«, (navajam: OK OZAK), fasc. 227, dopis dr. Rassmanna 5. 6. 1944.
- ⁹⁰ Arhiv IZDG, fond OK OZAK, fasc. 227, Oberhauserjev dopis 18. 7. 1944.
- ⁹¹ Maks Zadnik: Komandant nemške policije iz Trsta pred sodiščem. TV 15, 21. 2. 1974.
- ⁹² Mitteilungsblatt des Befehlshabers der Sicherheitspolizei u. des SD in Triest, Triest, den 27. Mai 1944, Folge 21. Arhiv RSNZ v Ljubljani, kopija pri avtorju.
- ⁹³ M. Zadnik v svojem članku Komandant nemške policije iz Trsta pred sodiščem (TV 15, 21. 2. 1974) domneva, da je za te zločine kriv tudi nekdanji SS-Sturmabführer Georg Michalsen, komandant nemške policije v tržaški pokrajini. Vendar je Michalsen postal komandant SS in policije za tržaško pokrajino šele v drugi polovici leta 1944, prej je bil komandant SS in policije za Istro. Ker so navedene brkinske vasi spadale v puljsko pokrajino (Istra), smemo domnevati, da je tudi Michalsen sodeloval pri zločinu v teh vaseh. Komandant SS in policije za tržaško pokrajino je bil takrat esesovski podpolkovnik Lambert Malsen von Ponickau.
- ⁹⁴ Maks Zadnik: SS major ni prišel v Kozino. TV 15, 4. 10. 1966.
- ⁹⁵ Arhiv IZDG, part. fondi, fasc. 296a/III, oper. dnevnik Istrskega odreda 2. 4.—5. 8. 1944.
- ⁹⁶ Arhiv IZDG, part. fondi, fasc. 296a/III, poročilo štaba Istrskega odreda 1. 8. 1944.
- ⁹⁷ Arhiv IZDG, part. fondi, fasc. 296a/IV, poročilo obv. centra Istrskega odreda 30. 5. 1944.
- ⁹⁸ Arhiv Jugoslavije (navajam: AJ), fond Državne komisije za utrdjanje zločina okupatorja in njegovih pomagača (navajam: DKZ), br. 63/44/14.
- ⁹⁹ Archivio Centrale dello Stato, Roma (navajam: ACS), Ministero dell' Interno, Direzione generale Pubblica Sicurezza (navajam: PS), Divisione affari generali e riservati (navajam: AGR) 1903—1949, anno 1944, b. 56b.
- ¹⁰⁰ ACS, PS, AGR, 1903—1949, anno 1944, b. 56b.
- ¹⁰¹ ACS, PS, AGR, 1903—1949 anno 1944, b. 56b.
- ¹⁰² Arhiv IZDG, part. fondi, fasc. 296a/IV, poročili obv. centra Istrskega odreda 31. 5. in 2. 6. 1944; AJ, fond DKZ, objava št. 14 komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev 17. 6. 1944.
- ¹⁰³ Reitlinger, n. d., str. 594.
- ¹⁰⁴ Il Meridiano di Trieste, 20. 4. 1972.
- ¹⁰⁵ Podatke o tem, kdo je bil ubiti esesovski major je nato M. Zadnik objavil v novem članku Komandant Treblinka in Rižarne je padel pri Kozini. TV 15, 1. 6. 1972.
- ¹⁰⁶ BDC, PHA SS, C. Wirth, dopis RSHA, nedat., št. 3.690.
- ¹⁰⁷ AJ, fond DKZ, inv. štev. 15.830, Allersov dopis Oberhauserju 21. 12. 1944. Kako malo je znano

Tone Kebe

Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko

(Nadaljevanje)

Mi štirje, ki smo se po naključju rešili, smo se prebijali v isto smer. Nekaj sto metrov daleč od prizorišča preboja smo nemočno opazovali dviganje dima iznad Žagerčeve domačije, ki nam je tolikokrat nudila zavetje. Veter nam je prinašal duh po osmojenem tramovju in tleči slami. Vedeli smo, da se je zgodilo nekaj hudega, a nismo mogli pomagati.

V taborišču so ob napadu napravili zbor in odredili patroljo v smeri streljanja. Ugotovila pa je, da je kolona Italijanov že zapustila prizorišče napada in se po požigu umaknila proti Čepovanu. Izvidnica, ki pa je bila poslana na pregled bivšega taborišča, je prav tako poročala o izdaji, saj je bilo v njem vse premetano.

Pozno popoldne smo se vrnili med svoje tovariše. Vsi so se nam čudili, da smo ostali živi. Takrat še nismo vedeli, da se je rešil tudi Metod. Kmalu pa smo se prepirčali na lastne oči, ko se je zvečer ves nasmejan pojavil med nami.

Naša »intendanca« se je kljub izgubam razmeroma uspešno končala, saj nam je uspelo v neenaki borbi uničiti precej sovražnih vojakov. Slabše pa smo se odrezali v prehrani. Edino Zmagu je uspelo prinesiti iz listnjaka poln nahrbtnik krompirja, ker je bil ob prihodu Italijanov na Žagerčevo dvorišče že nared. Prav ta krompir pa nam je omogočil, da smo si pripravili dobro in izdatno kosilo. Le nekaj sto metrov od požgane hiše smo pri nekem kmetu zamenjali krompir za koruzno moko in že v sredini popoldneva smo jedli polento s sirom in mlekom.

Ne glede na materialno škodo, ki so jo Žagerčevi pretrpeli, ne glede na strah in prestano gorje, ki so ga prestali ob požigu hiše in v internaciji, pa na srečo ni bilo smrtnih žrtev. Vsi so se ob kapitulaciji Italije vrnili iz internacije in se naselili pri stricu. Sestnajstletni Mirko je takoj vstopil med partizane in z našo enoto kmalu zatem odpotoval na goriško fronto. Nekaj časa je bil v raznih enotah, nato pa do konca vojne v jurišnem bataljonu.

Žagerčeva hiša je bila ena izmed prvih, ki so zagorele na Primorskem kot bakla, ki je naznanjala upor proti fašizmu.

Z »Jugoslovansko četo« na pohodu skozi Beneško Slovenijo

Vse do prihoda na Lokovško nismo bili natančno seznanjeni, zakaj smo prišli tja. Vedeli smo samo to, da spremljamo generala Avšiča in nekaj že omenjenih funkcio-

narjev, ki so potovali z nami. Odločitve nadrejenih so šle dostikrat mimo nas, navadnih partizanov. To je bilo zaradi konspiracije povsem razumljivo.

Po odhodu generala Avšiča na pokrajinski komite KPS za Primorsko in Gorenjsko smo se priključevali zdaj eni, zdaj drugi partizanski enoti, ki so prihajale prek Lokovške planote, obdržali pa smo ime »jugoslovanska četa«. Ime naše enote smo obdržali tudi po smrti komandirja Iskre, v drugih primorskih enotah pa smo »uživali« avtonomijo. Začasno smo dobili za komandirja Antona Ferjančiča-Zvoneta, starega primorskega borca in poznavalca tamkajšnjih krajev in razmer.

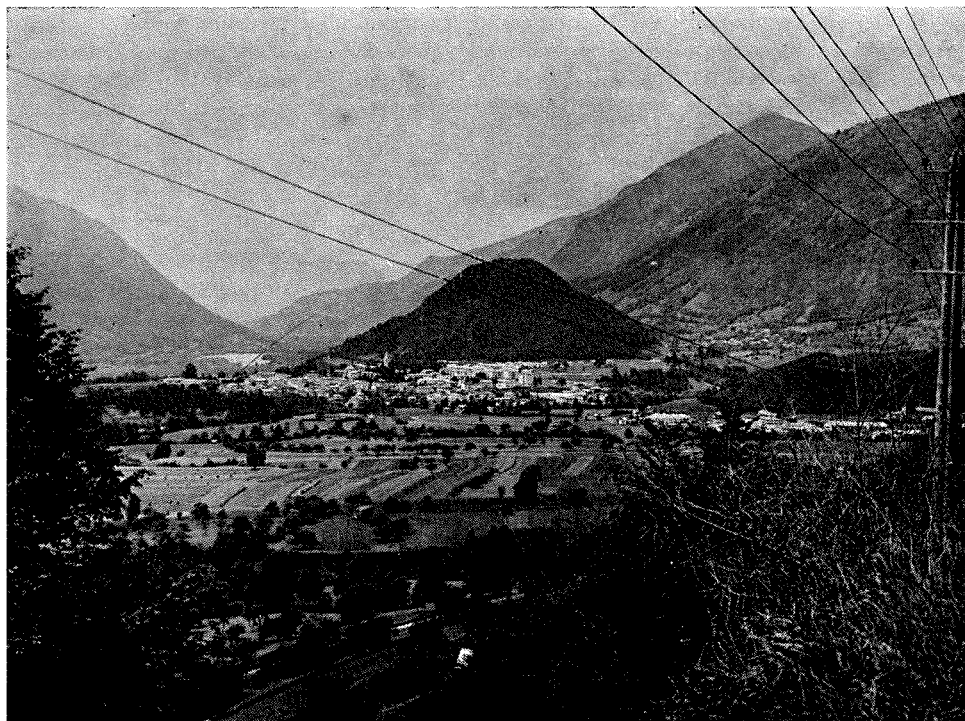
Minilo je skoraj mesec dni, odkar smo odpotovali iz Dolomitov. Naša pot je potekala nekoliko drugače, kot smo si jo bili zamislili. Šele ob stiku s primorskimi enotami smo zvedeli, da ustanavljajo na Primorskem prvi dve brigadi. Prva naj bi nosila ime Simona Gregorčiča, druga pa Ivana Gradnika. Pravimo, da je ohranjena kopija odloka o ustanovitvi brigade Simona Gregorčiča, ki jo je napravil dr. Bebler. Prav gotovo bi nas borce zanimalo kaj več o nastanku obeh brigad. Vemo, da je pred nastankom Gregorčičeve brigade obstajal bataljon istega imena, ki je postal jedro novo nastale enote.

Imeni teh dveh brigad sta za zgodovino primorskega ljudstva, posebno pa še za tolminsko prebivalstvo, dovolj blesteči in primerni za imenovanje po njih enot, ki naj bi uresničile smotre obeh tolminskih rojakov. Oba sta bila, vsak v svojem času, borca za pravice malih ljudi, ker sta z uporom in peresom lomila bremena krivice. Bila sta simbol hotenja množic proti nasilju in za pravo človeško svobodo. Primorski partizani so obe brigadi vzeli za svoji in so že ob prvih spopadih s sovražnikom dokazali, da so vredni nosilci njunih imen.

Zadnji dan pred odhodom za brigado »Simona Gregorčiča«, kamor bi morali potovati že pred dnevi, smo preživeli nekje v Zgornjem Lokovcu. Žal nam je bilo, da nismo dobili te zveze že prej. Obvestilo za premik smo dobili prek kurirjev šele takrat, ko je bila brigada že onstran Baške grape, pri Knežkih Ravnah. Z visokega hriba smo skozi krošnje dreves opazovali doline in soteske okrog Mosta na Soči. Po cestah v dolini so se pomikale večje kolone vojaških avtomobilov in brzele proti Tolminu. Tudi poročila obveščevalcev so naznanjala, da se v Posočju pripravlja večja sovražna ofenziva. Zbiranje in premikanje večjih partizanskih enot ni ostalo skrito sovražniku, ki se je pripravljal za protiukrepe.

General Avšič je potoval že pred nami z enoto primorskih borcev, ki so hoteli na zborna mesto v Prode pri Knežkih Ravnah. Njihova brigada je že pred našim prihodom imela ognjeni krst prav pri Ravnah, od koder je nagnala Italijane, ki so prišli v vas ropat in so hoteli odpeljati nekaj aktivistov. Akcija pa se jim je povsem ponesrečila, ker so jih partizani še pravočasno napadli in jim prizadejali izgube in zaplenili naropano blago. Zbežali so brez plena in terencev. Tedaj je bil v nogo laže ranjen politični komisar Gregorčičeve brigade Ivan Turšič-Iztok, zaradi česar ni mogel sodelovati z brigado na pohodu skozi Benečijo.

Šesta brigada Ivana Gradnika pa je imela zborna mesto na Golobarski planini nad Bovecem. Še preden so se zbrali tam vsi bataljoni, je bila brigada napadena. To je bilo na velikonočni ponedeljek, 26. aprila 1943. Italijani so zaradi izdajstva zvedeli za taborišče drugega bataljona, ga obkolili in napadli z močnimi silami. Izenadeni partizani so sprejeli neenaki boj in se sovražniku krčevito upirali. Toda v hudem boju je padlo 43 borcev s komisarjem brigade Cvetom Močnikom. Italijani so mrtve borce s kamioni prepeljali v Bovec, da bi zastraševali ljudi. Ljudje pa so bili ogorčeni nad početjem Italijanov, ker so brez kake pietete do umrlih naložili mrtve borce na kamione kakor polena.

Tolminska deželica z dolino Soče in s Kozlovim robom v sredini. Na desni je Mrzli vrh, na levi Kolovrat, kamor je prišla Gregorčičeva brigada

Italijani so obe brigadi stalno zasledovali. Zato sta se naši brigadi ustanovili kar na pohodu. Morali bi se združiti na pogorju Mije in od tam nadaljevati pohod v Beneško Slovenijo.

Gregorčičeva brigada je brez tretjega kraškega bataljona nadaljevala pot iz Knežkih Raven v vas Krn nad Vrsnim in je nato podnevi prestopila Sočo čez most v Kamnem na desni breg. Skozi zaselek Fone je nato prišla do staj na Kovačičevi planini na Kolovratu.

Naša »jugoslovanska četa« je, okrepljena še z nekaterimi zamudniki in s civilno družino iz Tolminskega Loma, hitela naprej, da bi čimprej prišla v brigado. Ponoči smo se s hriba nad Slapom spustili v korito Idrijce, nato čez most v Idriji ob Bači in navzgor proti šentviški planoti. Zavili smo pod vasjo Logaršče in se ustavili pri kurirski karavli 21. Že naslednjo noč smo prekoračili Baško grapo pri kmetu Kosu, kakšen kilometer ali dva višje od železniškega mostu v kraju Bača, ki je bil obdan z bunkerji in od Italijanov močno zastražen. Tudi proga vzdolž Baške grape je bila dobro zastražena in so jo nadzorovale stalne patrulje, ki so bile še posebno pozorne na prehode čez Bačo in čez železniško progo. Baška grapa je zelo ozka in je bila med vojno težko prehodna. Po njej sta speljani železnica in cesta ob hudourniku Bača, ki ga je ob visoki vodi težko prekoračiti. Imeli pa smo srečo. Kurirji so nas brez nezdod prepeljali po mostu čez, nato pa pod železnico po ozkem prehodu in čez cesto v nasprotni breg. Vse tri ovire so zaradi tesne grape morda le petdeset metrov vsaksebi.

Ravno smo prekoračili vse tri ovire in se že vzpenjali v strmino, ko so pod nami po cesti zabrneli kamioni z italijanskimi vojaki. Nekaj deset metrov nad cesto smo v zavetju gozdov gledali luči kamionov in jih spremljali z občutkom zadovoljstva, ker smo se jim še pravočasno umaknili. Prav gotovo pa so imeli italijanski vojaki večji strah od nas, zakaj v primeru napada bi jim slaba predla. Verjetno si niso upali niti pogledati v višine nad grapo. Morda so celo opazili in slišali trkljanje kamenja izpod naših nog, pa so bili veseli, da so jo zdravi odnesli.

Proti jutru smo dosegli vrh Jalovnika. Tam smo polegli in se odpočili. Zopet smo morali čakati na večer, da bi se varneje podali na pot. Spustili smo se v dolino nekje pri Ljubinu in dalje mimo Poljubina obšli Tolmin. Nekoliko višje nad Zatolminom smo prišli do struge Tolminke in nato v sotesko pod Čadrgom. Pred Zastenarjem smo zavili na desno čez ozko in globoko strugo Tolminke po viseči gugajoči se brvi in prišli na drugi breg. Zatem smo se pomikali po silni strmini proti vasi Čadrg. Marš v tej noči je bil zelo utrudljiv in nevaren, zlasti še zato, ker smo hodili v neposredni bližini bunkerjev pri Poljubinu in pri Tolminu. Viharna in deževna noč, ob bliskih in grmenju, nam je prišla prav, da je utišala naše korake. Kurirji so nas stalno opozarjali na nevarnost tudi potem, ko smo že prišli v grapo Tolminke. Nekoliko više od Zastenarja je bila namreč razmeroma močna italijanska postojanka bivših financarjev, še iz časa, ko so stražili bivšo italijansko-jugoslovansko mejo. Ponoči so vzdolž potoka večkrat oprezovale večje italijanske enote.

Vas Čadrg je strnjeno nanizana na strmem pobočju na levem bregu Tolminke, ki je globoko pod vasjo zarezala svojo strugo. Preden se človek po strmini približa vasi, se pošteno nadiha. Mi smo imeli tisto noč že precej poti za seboj, obloženi s strelivom, puškami in drugo opremo, zato smo se le počasi pomikali naprej. V vas pa smo prišli še pred dnevom. Vaščani so nas sprejeli nadvse prisrčno. Skoraj v vsaki hiši se je prižgala petrolejka in je naznanila prisotnost partizanov, ki smo se izmučeni porazdelili po hišah. Naši vodiči in kurirji so imeli s terenci kratek pogovor in kmalu zatem smo že dobili porcije polente in sira. Ta enolična hrana te živinorejske vasi je domačinom pomenila kos vsakdanjega kruha. Nekateri siromašni ljudje so jedli polento tudi trikrat na dan. Takšna prehrana je ponekod na Tolminskem in v Benečiji še danes.

V Čadrgu so bili domačini že obveščeni o večji partizanski brigadi, ki ima namen prodreti v Beneško Slovenijo. Ljudje so imeli visoko moralo in so bili še pod močnim vtisom uspeha nad Italijani, ki ga je dosegla Gregorčičeva brigada pri Knežkih Ravnah. Čadrg je bil med najbolj zavednimi partizanski vasi na Tolminskem. Po večerji so nas spremljali v vaško sirarno in nam naložili ves sir, ki je bil goden za prehrano. Natovorili smo si več hlebov sira, da bi ga odnesli v brigado in oddali intendantom. Sira smo dobili tudi zase in se ga pošteno najedli. Imeli smo ga še za naslednji dan. Pozneje se nam je obilica zaužitega sira kruto maščevala. Sir je namreč težko prebavljiv, zato smo imeli s prebavo velike težave, zlasti še zato, ker smo ga jedli na razmeroma prazen želodec.

Iz vasi smo se potem umaknili v hosto in tam počakali jutra. V popolni tišini smo ves dan počivali in si ogledovali teren na oni strani grape, kamor je vodila naša pot. Z nočjo smo se odpravili navzdol po strmini, ponovno smo na istem mestu prekoračili strugo potoka in mimo Javorice krenili v hrib proti Mrzlemu vrhu. Kasneje, po kapi-tulacije Italije, sem tod večkrat podnevi hodil čez Mrzli vrh proti vasicama Krn in Vrsno. Vselej sem občudoval zunanost in notranost lesene umetnine male cerkvice na Javorici, ki so jo zgradili tako kakor kapelo pod Vršičem ruski ujetniki v prvi svetovni vojni. Cerkev bi morala biti zaščitená, zaradi izjemne lepote ter zgodovinske in umetniške vrednosti in zaradi okoliščin njenega nastanka.

Posnetek je nastal ob ustanovitvi Gregorčičeve brigade. Od desne na levo: namestnik političnega komisarja bataljona Ivan Varšek-Vare, Ivan Turšič-Iztok, politični komisar brigade, Franc Tavčar-Rok, komandani drugega bataljona in nepoznani namestnik komandanta bataljona v Gregorčičevi brigadi

Takrat pa so bila naša razmišljanja drugače. Vsak izmed nas je želel čimprej, še pred svitlom priti na pobočje Mrzlega vrha in se odpočiti. Na drugi strani visokega hriba je bila v zavetju gozdov naša javka in tja bi morali priti še pred dnem. Greben pogorja je na severni strani pokrit tudi s travniki in pašniki in je bil na očeh sovražnikov, zlasti še, če so pobočja opazovali z daljnogledi. Na vse to smo mislili in želeli čimprej doseči strnjeno gozdno površino na južni strani hriba proti Soči.

Razmeroma hitro smo prispeli do vrha. V dolinici na pobočju hriba smo v temi zagledali obrise majhnih stavb, ki so bile razporejene vzdolž po planini kakor vaške hiše. Takoj smo zaznali vonj po živini in po gnoju. Čutili smo, da hodimo skozi razmeroma veliko tamarsko naselje. Spomini so mi nehotе odbrzeli v rano mladost, ko sem pasel čredo goveje živine. Takrat je bil čas brez vojne in nam je kljub pomanjkanju prinesel marsikatero radost. Partizanstvo pa nas je prikrajšalo za marsikaj. Toda ni bilo časa za malodušje.

Ustavili smo se na robu pod vrhom hriba, nekaj deset metrov nad kurirsko javko 23, visoko nad dolino Soče. Karavla je bila ujeta med skladovje skal, podobna orlovemu gnezdu. Italijani so javko že večkrat zalezovali, zato so nam kurirji naročili, da moramo biti ves čas bivanja v njeni bližini v popolni tišini. Kosilo smo si skuhalı s pomočjo kurirjev in ob največji previdnosti. Ogenj smo zakurili ob steni skalovja tako, da smo poprej odlupili lubje s polen. Tako smo preprečili vidnost dima. Toplo kosilo se nam je prileglo in tudi počitek nam je dobro del. Zavedali smo se, da je pred nami do Kolovrata najtežji in najbolj nevarni del poti.

Dopoldne nam je bilo vreme še naklonjeno in lahko smo z visokega hriba opazovali vso soško dolino, od Tolmina do Kobarida. V mirnem času bi človek užival ob čudovitem razgledu, nam pa je te občutke kalila italijanska nevarnost. Na štiridnevni poti iz Zgornjega Lokovca smo vsak dan z drugega hriba gledali na Tolmin. Obkrožili smo ga že skoraj za tristo stopinj. Če bi smeli iti naravnost, bi v eni sami noči prišli na cilj. Prehodili smo že grapo Idrijce, Baško grapo, sotesko Tolminke, pred nami pa je bila še reka Soča in dve cesti, ki sta imeli za Italijane važno vlogo.

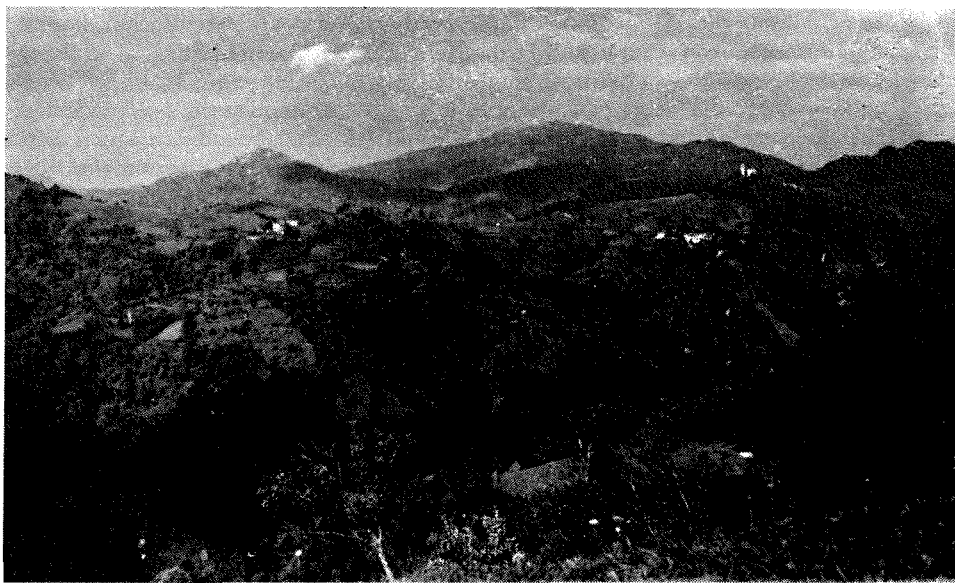
Popoldne smo se spustili po strmini Mrzlega vrha v dolino Soče. Stene na južni strani pogorja so tako strme, da bi nam skoraj bile potrebne planinske naveze. Nekajkrat nam je po strmini spodrsnilo in nas mimo naše volje zaneslo po nekaj metrov navzdol. Zaradi poraslosti pobočja smo lahko sestopali, ne da bi nas sovražnik iz doline opazil. Ustavili smo se šele nad vasjo Volarji ter pregledovali svet pod nami in na nasprotni strani reke. Zaradi večjih italijanskih premikov po glavni cesti smo ostali na levem bregu Soče še en dan, ker nismo mogli neopazno čez reko. Med potjo smo namreč zvedeli, da imajo Italijani ponoči zastražene vse mostove na Soči, pa tudi viseče brvi, ki so ostale še do danes in koristno služijo pri povezovanju naselij na obeh straneh reke. Naša enota je dobila takoj stik s terenci v Volarjih, ki so zbrali nekaj hrane, in nam jo je dostavil marljivi aktivist Anton Rutar.

Drugi dan smo se odločili za prehod. Imeli smo na voljo dve izbiri: ali prekoračiti Sočo na plitvem mestu, ali pa jo prekoračiti čez most. Odločili smo se za drugo možnost. Ko po cesti na oni strani nismo opazili večjih premikov vozil, smo se še za dne spustili mimo vasi Volarji do viseče brvi, da bi jo še pred nočjo prekoračili. Guga-joča se brv je nekoliko zavrla naš tek, vendar smo v kar največji naglici dosegli zaveso gozdov na desni strani Soče. Na poti smo srečavali domačine, ki so prese- nečeno in z občutkom ponosa opazovali našo pisano povorko.

»Jugoslovanska četa« je Sočo prekoračila zadnja. Tudi mi smo se podvzivali in kmalu dohiteli kolono pred nami. Srečno smo prešli največjo oviro. V gozdu smo se kakšnih dvesto metrov nad cesto ustavili, da bi se od zasoplosti odpočili. Na listju dreves smo zaslišali prve kaplje dežja. Počasi se je stemnilo. Po cesti pod nami so pribrneli tovarnjaki italijanskih vojakov. Eden od njih se je ustavil. Mislili smo, da so opazili naš premik in da nam bodo sledili. Pripeljali pa so le zasedo vojakov, ki je imela na skrbi volarski most. V mraku smo še videli, da so se vojaki spravili nekoliko nad cesto v senik. Vsi smo bili zadovoljni, da smo Sočo še pravočasno prekoračili, ne da bi imeli opravka z dobro postavljeno zasedo.

Po kratkem počitku smo se počasi pomikali proti Kolovratu. Zaradi obtežitve s sirom smo po poti večkrat počivali. Na vrhu hriba smo se ustavili in se razmestili po stajah nekoliko pred Kovačičevo planino. Tam so že bili borci Gregorčičeve brigade, a nismo vedeli zanje. Pod okriljem pločevinastih streh na naših stajah smo kmalu zaspali. Udarjanje dežnih kapelj na streho nas je prijetno uspavalo.

Navsezgodaj smo vstali in se pomaknili naprej do položajev brigade. Dež je še vedno padal, a ni mogel preprečiti veselja ob snidenju s primorskimi partizani. Razgledovali smo se po taborišču in iskali znane obraze. Ponovno smo segli v roko našemu »pobeglemu« generalu Avšiču, komandantu brigade Albertu Jakopiču-Kajtimiru, namestniku političnega komisarja Francu Perovšku-Ladu, ki smo ga poznali še iz Dolomitov, spoznali pa smo Dušana Pirjevca-Ahaca, političnega komisarja primorske operativne cone, Franca Tavčarja-Roka, komandanta drugega bataljona, Karla Nardina-Jakca, komandanta prvega bataljona, Franca Črnuglja-Zorka, političnega komisarja čete, Ivana Varška-Vareta, bivšega političnega komisarja bataljona, Olgo Čibej iz Gorenje Trebuše, Helo iz Tolminskega Loma in še nekaj drugih tovarišev. Posebno

Pogled z Matajurja na Beneško Slovenijo

pa sem bil vesel domačina, komaj šestnajstletnega Alojza Casermana iz Cerknice, mlajšega brata Franceta Casermana, znanega partizanskega sekretarja in političnega komisarja, ki je padel jeseni 1943 tik nad Dolenjo Trebušo.

Tudi tukaj smo pokazali pevske sposobnosti in peli partizanske in narodne pesmi. Nekateri borci vedo povedati, da smo še posebno »lepo« zapeli pesem O večerni uri. V veliko veselje intendantom in poveljstva smo izročili hlebe sira. Čez dan smo dobili tople obroke hrane, kar je naše dobro razpoloženje še povečalo. Po dolgem času smo se dobili v tako velikem številu, zato smo se počutili varne in najmanj nismo pričakovali, da bi se nam moglo kaj zgoditi.

Na Kolovratu smo zvedeli, da bomo potovali v Beneško Slovenijo. Le redki med nami pa so bili podrobneje poučeni o položaju na oni strani, še manj pa smo vedeli o narodni zavesti. Videz, da gremo med svoje ljudi, je kmalu dobil drugačno podobo. Kdo od nas, neukih partizanov, je vedel kaj več o zgodovini tega prebivalstva. Takrat nismo vedeli, da so Benečani že od leta 1866 pod Italijo in da so Italijani vzgojili v svojem duhu vsaj dve generaciji. Prenekateri beneški Slovenci še do danes ne ločijo narodnosti od državnosti. Ob nekem poznejšem stiku z njimi mi je neka žena v domačem narečju očitala, zakaj streljamo njihove (= italijanske) vojake. Beneška Slovenija se v narodnem pogledu očitno prebuja šele zadnja desetletja in to po zaslugi mladih izobražencev in posameznih naprednih duhovnikov. Posebno narodno-budilno vlogo opravlja že vrsto let društvo »Ivan Trinko« v Čedadu. Poleg tega društva je zadnja leta zrastle še nekaj organizacij, ki z besedo in tiskom terjajo narodne in socialne pravice našemu ljudstvu. Nekateri, tudi neki zgodovinarji, beneškim Slovencem očitajo, zakaj so se leta 1866 s plebiscitom priključili k Italiji. Ne glede na verodostojnost plebiscita moramo vedeti, da beneški Slovenci tedaj niso imeli svoje države, da so bili tako, kakor matični Slovenci, v sklopu Avstro-Ogrske, v ječi narodov. Njihova narodna zavest se še ni dovolj prebudila, k Italiji pa jih

je pritegovala vsaj navidezno naprednejša ureditev ter sovraštvo do starokopitne Avstrije in gospodarska povezanost s Furlanijo. Po vidikih, kaj je narod, so se slovenske dežele izoblikovale šele z ljudskimi zborovanji na taborih po letu 1868, ko so izpričale svojo narodno pripadnost in krepile svojo narodno zavest.

Naša naloga, naloga brigade, je bila tudi zdaj narodno bodrilna. Skupaj s politično idejo naj bi beneški Slovenci doumeli smisel našega boja in se mu priključevali. S tem bi se naše vrste vojaško okrepile, hkrati pa bi bil zaneten upor na osnovi boja proti fašizmu tudi pri italijanskih protifašistih. Pohod skozi Beneško Slovenijo pa je bil že v začetku kronan z veliko bitko in do tedaj z največjo preizkušnjo primorskih borcev, predvsem tistih, ki so nekoliko prej prišli v partizane. Nekateri letniki 1925 in 1926 so se z vstopom v NOV izognili vojaščini v italijanski vojski, zato so bili brez vojaških izkušenj. Naš boj pa je bil vselej boj šibkejšega proti močnejšemu, tako po številu borcev kot po opreми in oborožitvi. To pomanjkljivost pa smo partizani nadoknadili s hrabrostjo in pogumom.

Italijanske sile so posvetile zbiranju partizanov v brigade na Tolminskem veliko pozornost. Za boj proti njim so zbrale nad dvajset tisoč izurjenih in dobro opremljenih vojakov. Razporejeni so bili vzdolž Posočja in Nadižja. Okrepljene so bile postojanke, glavne sile pa so se združevale v napadalne enote, s težkim orožjem, topovi, minometi, trombloni, metalci plamena in drugim orožjem.

Za napad na Kolovratu so zbrali nekaj tisoč vojaštva, ki je prihajalo z goriške, čedadске in tolminske strani. Naše poveljstvo je bilo o napadu že prej obveščeno. Obvestilo je baje dobilo s pomočjo zaupnikov od samega generala Massinija iz Tolmina, ki je bil antifašist in v povezavi z zaupniki OF. Po kapitulaciji Italije je omogočil predati partizanom večjo količino orožja, sicer bi ga italijanski vojaki odnesli s seboj v Italijo.

Namestnik komandanta glavnega štaba Slovenije general Avšič (tedaj je bil že uradno imenovan za generallajtnanta) je prvotno odločil, da naj se borci po napor nem pohodu, ki so ga opravili v deževni noči, odpočijejo in pripravijo za večdnevno potovanje. Bili so premočeni in utrujeni še bolj od nas, kajti njihova pot je potekala vzdržema s Krna in Vrsna, prek mosta v Kamnem in do Kovačičeve planine. Že popoldne (9. maja) pa je naša komanda opazila veliko premikanje italijanskega vojaštva v dolini in dobila obvestilo o napadu, ki naj bi se začel naslednjega dne. Nekateri borci so bili že ponoči nastanjeni v bivših avstrijskih strelskih jarkih in v betonskih kavernah.

Na spopad smo bili torej že navsezgodaj pripravljeni. V brigadi je bilo tristo borcev, od katerih je bila dobra polovica razporejena po položajih Kolovrata v obliki žlice. Po treznem preudarku je poveljstvo odločilo, da je treba najmočnejšo obrambo postaviti prav na »ročaju žlice«, kjer je bil položaj napadalca še najbolj ugoden. Naši položaji so bili na tistem območju nekoliko manj ugodni, imeli pa smo razmeroma ugodne prirodne odporne točke na štirih manjših hribskih, ki so bili posejani z vojaškimi utrdbami, katere so razpostavili še avstrijski vojaški strokovnjaki. Vsi drugi položaji naokrog pa so bili ustrežnejši za obrambo. Italijanski vojaki bi jih lahko zasedli le tako, da bi po veliki strmini tvegali napad na naše položaje, vendar za ceno velikih žrtev.

Naša »jugoslovanska četa« je bila vključena v Rokov bataljon in je izbrala za svojega komandirja mitraljezca Slaveta. Naša dotedanja avtonomija je bila sedaj okrnjena s tem, da smo dobili »dvovladje«. Po eni strani smo bili podrejeni bataljonu in smo opravljali vse dolžnosti, stražarjenje, odhajanje na patruljo in se pokoravali bataljonski disciplini, po drugi strani pa je z nami razpolagal general Avšič in nam dajal še dodatne naloge. Ena izmed »posebnih« nalog je bila ta, da smo hodili ves

čas pohoda po Benečiji na čelu brigade. Morali smo biti stalno v stiku z generalom Avšičem in z brigadno komando. Avšič nam je dajal vodiče, pozneje na ozemlju Benečije pa je odrejal smeri poti na podlagi topografske karte in kompasa.

Pripravljeni na spopad smo s svojih položajev že od ranega jutra opazovali zemljišče in pričakovali prihod italijanskih kolon. Kmalu smo na južni strani opazili večje skupine zelencev, ki so najprej strnjeno, kasneje pa že frontalno prihajali v bližino naših položajev. Minute pred spopadom so za vsakega borca najhujše. Bil sem že v neštetih borbah in vselej sta me morila tesnoba in nemir, preden je odjeknil prvi strel. Tudi v pričakovanju prvih rafalov na Kolovratu ni bilo nič drugače.

Končno smo v napetosti dočakali prvi napad. Bilo je kmalu po sedmi uri 10. maja 1943, datum, ki je v zgodovini partizanskega bojevanja zapisan na pomembnem mestu. Potem, ko smo bili že od svita na položajih, so se nam približali na kar najbolj kratko razdaljo in udarili po nas. Odrpli so silovit ogenj, da bi že z začetnimi streli povzročili v naših vrstah preplah. Napadali so predvsem na jugozahodni strani, kjer so bili naši položaji najmanj ugodni. Toda naši borci na tem območju so si poiskali dobre zaklone, nekateri so celo našli kaverne iz prve svetovne vojne. Ob podpori rafalov iz mitraljezov so se začeli italijanski vojaki plaziti proti našim položajem. Čakali smo, da so se čim bolj približali, nato pa smo nanje vsuli ogenj. Boj se je stopnjeval in sovražniki so se približali našim položajem že na dvajset metrov, tako da smo lahko mi in oni uporabljali bombe. Končno se je začel spopad iz bližine, prsi ob prsi, s kopiti in z bajoneti. Tak način borbe ljudi poživini in zahteva kar največ telesne moči in vzdržljivosti. Morali smo sprejeti enak način boja za obrambo, sicer bi bilo po nas. Naši borci so se neustrašno borili in odbili vse napade. Po ogorčeni borbi so se pijani italijanski fašisti z velikimi izgubami umaknili. Tudi mi smo imeli izgube, še več pa je bilo ranjenih.

General Avšič je kmalu spoznal, da je najnevarnejše za vdor sovražnika prav na mestu glavne bojne črte, kjer imajo zaradi višje lege položajev Italijani še celó prednost. V posvetu s Kajtimirom, ki je bil ves čas na položaju, je odredil na izpostavljena mesta čim več borcev, da bi okrepili obrambo in zapolnili izgube borcev. Na položaju v smeri proti Tolminu in Volčam je bilo potrebno le manjše število stražarjev, katerih naloga je bila paziti, da nas Italijani ne bi začeli obkoljevati in da nas ne bi iznenadili na drugih mestih.

Glavno bojno črto je držal prvi bataljon s komandantom Jakcem na čelu. Tudi borci »jugoslovanske čete« so bili skoraj vsi v prvih vrstah, čeprav so bili v sestavi drugega bataljona, ki je bil na drugih položajih. Mene in Justa Miklavca-Junoša, so razporedili v bližino Jake Avšiča ter političnega komisarja cone Ahaca in namestnika političnega komisarja brigade Perovška. Tudi Rokov bataljon je bil porazdeljen za frontno črto za kritje borcev prvega bataljona in za zapolnjevanje kritičnih točk obrambe. Z Junošem sva lahko prestregala vsa povelja in raporte, ki jih je general Avšič v prisotnosti Ahaca in Perovška izmenjal s Kajtimirom. Tako sem bil na tekočem glede naših izgub in seznanjen o kritičnih trenutkih. Venomer so prihajali komandanti in kurirji z bojne črte, ki je bila le kakšnih osemdeset metrov od nas.

Položaj na bojišču je bil skrajno kočljiv. Ranjene in mrtve tovariše so zamenjali novi, nekateri ranjenci pa so ostali na položajih kljub ranam. Izkazale so se tudi ženske. Borka Milena s Slapa na Vipavskem je ranjena tekala po položajih in streljala na sovražnike. Sploh so se borci izkazali pogumni in bojeviti. Med bojem so drug drugega vzpodbujali, sproti so zapolnjevali mesta padlih in ranjenih in jih odnašali v zaledje. Spominjam se primera junaštva, ko je borec med srditim napadom hotel izvleči mrtvega tovariša, a je pri tem sam padel. Požrtvovalen primer solidarnosti še v smrti.

Napadi Italijanov so se vrstili drug za drugim. Popoldne ob pol dveh so začeli še z lahкими topovi in minometi. Zaradi nesporazumov med njihovimi enotami pa se je zgodilo, da so njihove mine nekajkrat zadele tudi njihove lastne položaje. Uporabili so tudi metalce plamenov, zmetali na desetine bomb, a obrambne črte niso prebili. Našim borcem je zmanjkovalo municije, zato so si jo v kritičnih trenutkih porazdeljevali kar med bojem. Poveljstvo je stalno opozarjalo, da je treba streljati samo od blizu, da bi zadevali v polno. Od štirih popoldne je postal položaj najbolj resen. Zaradi vse večjega pritiska pijanih napadalcev se je moral naš prvi bataljon umakniti na položaje druge obrambne črte. Da bi se organizirano premaknili, je odšel na položaj prvega bataljona tudi komandant Kajtimir. Zavedal se je svoje odgovornosti, ki v redni vojski ni v praksi, in je kot zadnji zapuščal bojno črto. Naenkrat se je sam znašel v kleščah sovražnih vojakov, ki so ga v zaklonu izza grmovja obmetavali z bombami in streljali nanj. V kritičnem trenutku mu je priskočil na pomoč komandant Jakec, ki je podrl tri sovražne vojake, in oba sta se rešila.

Po premiku naših borcev na nove položaje so takoj začeli napad Italijani. Mislili so, da so se naši sploh umaknili s položajev, in so nekoliko brezskrbno prodirali naprej. V veliko presenečenje pa jih je dosegla toča naših svinčenk in mnogo jih je padlo. To naše taktično ravnanje jih je zmedlo in zopet so se morali umakniti na svoje položaje, in to za ceno velikih izgub.

Kajtimir je osebno vodil bitko na najbolj izpostavljenem območju in od podrejenih pravočasno zahteval okrepitev, kjer je potreba tako narekovala. Med gromom minometov in sikanjem krogel je junaško opravil svojo dolžnost. Tudi drugi komandanti: Jakec, Rok, četni komandirji in politični komisarji so ostali pri svojih enotah in se pogumno borili s sovražnikom. Med treskanjem granat, ki so brazdale lesovje in zemljo, so borcem vlivali poguma in jih opozarjali na nevarnost, ki je pretila celotni brigadi. Pozivali so jih k vzdržnosti, sicer bi brigada doživela polom in poraz. Z junaštvom in zgledom so jih hrabрили. Zato sovražnik tudi z metalcem ognja in z minometi ni uspel pregnati bojevitih partizanov.

Vedno pogostejše smo gledali na ure, merili sonce do zahoda, ki je prav na ta dan radodarno razdajalo svoje žarke; merili smo svoje sile in krotili napetosti v nas. Vsak izmed nas je željno čakal, da bi že nastopil mrak in z njim naša rešitev. Čas pa se je le počasi pomikal naprej, dan je bil dolg za teden dni. Fašisti in alpinci pa so vse do večera divje napadali.

Ves čas velike bitke tudi kuharji niso mirovali. Opravili so svojo dolžnost in nam pripravili toplo večerjo ter jo celo prinesli na bojišče. Med nami pa je malokdo vedel za težave s kuhinjo. Kuharjem je manjkalo vode, kajti studenec, iz katerega so se oskrbovali, je bil nekaj časa na sredini bojnega polja. Treba je bilo močno napasti v tisto smer, da so kuharji lahko prišli do vode. Pripravili so nam obilne merice, kot bi slutili, da bomo naslednje dneve bolj pri pičli hrani.

Borba se je vendar končala. Borci smo se oddahnili, ranjenci so brez stokanja čakali na prenos v bolnico, mrtvi so nemo pričali o velikem boju, vsi smo s ponosom govorili o zmagi. Po Kajtimirovih ugotovitvah je bilo naših sedem mrtvih in precej več ranjenih. Najbrž je Kajtimir upošteval le tiste mrtve, ki so jih borci utegnili izvleči v zaledje. Med mrtvimi sem spoznal tudi mladega rojaka iz Cerknice, Lojza Casermana, ki je junaško padel. Njegova smrt me je zelo prizadela.

Italijani so imeli po Kajtimirovih navedbah 296 mrtvih in precej ranjenih. To poročilo bi moglo biti realno, če upoštevamo dejstvo, da so vojaki trumoma prihajali pred naše krogle, dostikrat nekriti ter prepričani v preboj naših vrst. Nekaj pa so jih gotovo pobile tudi lastne granate, ki so jih Italijani nespretno metali na svoje položaje. Med celodnevним napadanjem so Italijani ves čas dobivali pijačo, ki jih je

Andrej Tavčar-Stavo, mitraljezec in član Avšičeve patrulje, komandir »jugoslovanske čete« v Rokovem bataljonu

hrabrila in spravljala pred naše svinčenke. Naše puške, mitraljezi in bombe so opravile svoje. Za njimi so stali junaški primorski borci, ki so vedeli, da se borijo za svojo zemljo in za boljšo prihodnost svojega ljudstva.

Poskrbeli smo za pokop mrtvih tovarišev, ranjence pa je skupina borcev odnesla v oskrbo najbližje bolnišnice. Večerjali smo še pred nočjo na položajih, ko pa se je stemnilo, smo se zbrali v zbor. Po odpoklicu straž smo v koloni krenili v neznano; kam, to je poveljstvo zadržalo zase. Najprej smo se usmerili po pobočju Kolovrata proti Livku. Naša »jugoslovanska četa« je bila v predhodnici in je v temi in tišini »tipala« za sovražnimi zasedami. Vedeli smo, da so Italijani ostali v gozdu na svojih mestih, zato smo se jim hoteli izmuzniti tako, da bi ne naleteli nanje in hkrati zakrili smer umika. Naša predhodnica je kmalu odkrila sovražno zasedo, zato smo se morali potihem umikati nazaj. Poskusili smo še na enem mestu in tako smo ugotovili, da so nam zaprte vse poti umika proti Benečiji in proti Livku. Imeli smo srečo, da smo vselej pravočasno odkrili sovražne zasede. Njihovo prisotnost so izdali njihovi ognji in ogorki cigaret, ki so ponoči dobro vidni. Slišali pa smo tudi glasno govorjenje, kajti Italijani tudi ob takšnih prilikah niso bili tihi. Naše poveljstvo je sedaj zatrdno ugotovilo, da so Italijani zaprli vse možne smeri našega preboja. Na umik v dolino Soče Italijani niso mislili, zato tam niso postavili zapornih zased. Po kratkem posvetovanju naših predpostavljanih smo dobili povelje, naj se umaknemo nazaj proti dolini. V strogi tišini smo se kmalu razvrstili v kolono in se umikali navzdol. Ugibali smo, kam nas mislijo zapeljati. Po nekaj sto metrih hoje po strmini pa smo se nenadoma ustavili. Naročeno nam je bilo, naj se pomaknemo na levo in tako frontalno nadaljujemo pot. Po nekaj deset metrih take hoje smo se zopet spravili v kolono in nadaljevali pot. Tako smo zakrili naše stopinje v razmočeni zemlji. Taktična poteza nam je postala jasna. Sedaj smo se pravokotno po pobočju s Kolovrata pomikali proti Livku. Ta pot je bila tvegana, a genialna. Ukanili smo Italijane in nekaj sto

metrov pod njihovimi položaji nadaljevali premik pod hribovje Kuka nad Livškimi Ravnami. Poskrbeli smo za dobro zakrivanje sledov na odcepu z gozdne poti. Skupina borcev je vlekla težko vejevje po razmočeni stezi, s katere smo mi posamično zavili na levo, da ne bi puščali za seboj sledov. Borci pa so vejevje vlekli še daleč v dolino, skoraj do italijanskih zased ob glavni cesti. Tako smo povsem zmedli naše zasledovalce, da niso našli poti za nami. S predhodnico sem nadaljeval pot po strmi rebri. Med dresjem smo nenadoma opazili veliko svetlobo, ki so jo povzročali ognji nekaj sto metrov pred nami. Pomikali smo se višje, da bi jih obšli. Čedalje bolj nam je zaudarjalo po obžganem tramovju. Noč je bila temna, zato je bila svetloba že od daleč vidna. Ustavili smo se. Trije borci smo se oddaljili, da bi ugotovili, če je kje v bližini italijanska zaseda. Prišli smo iz gozda na košenino in tedaj smo že do ločneje videli kupe žerjavice in prasketajoče ugašajoče ognje požgane vasi. Čez dan so jo požgali Italijani kot maščevanje za neuspeh v boju nekaj tednov prej in za maščevanje žrtev na Kolovratu. Požgan je bil zaselek štirih ali petih hiš, imenovan Foni, ki je partizanom že od vsega začetka veliko pomagal.

Med pogoriščem smo na kakšnih dvesto metrov opazili premikajoče se postave. Najbrž so bili med pogorelci tudi italijanski vojaki, toda nismo jih mogli razpoznati. O vsem smo obvestili naše poveljstvo; to je dalo povelje, da se moramo kar najhitreje oddaljiti od prizorišča požara in boja. Ob temni noči je gozd dobil še temnejšo podobo, zato smo se morali oprijemati za nahrbtnike spredaj idočih, da smo se lahko obdržali v strnjeni koloni. Poševna hoja po strmimi, je našo pot še oteževala. Počasi, a previdno smo se pomikali naprej, dokler se nismo ustavili že precej daleč, pod najvišjim hribom pogorja, pod Kukom. Svoj stožčasti vrh moli v strmem kotu nad Sočo, nad vasjo Livek in Livškimi Ravnami, za njim pa se razprostirajo beneške vasi. Naše poveljstvo je odredilo počitek in nas opozorilo na največjo tišino. Zatem so nam sporočili, da bomo ostali tu do jutra. Zaradi strmine smo pospali oprti na debela dreves, da ne bi med spanjem zdrveli navzdol. Vsak je v drugačni legi dočakal zoro novega dne. Našim maskerjem je uspelo preslepiti in zmesti italijanske zasledovalce. Najprej so zjutraj preiskali Kovačićevo planino, nato pa so iskali sled za nami. Vse vrhove so imeli temeljito zastražene in si prizadevali, da bi nas dobili v past.

Ves dan smo v popolni tišini prebili na pobočju hriba in se razgledovali. Ne glede na to, da je pomlad že močno ozelenila krošnje dreves, nam ni mogla povsem zastreti pogledov na okolico. Globoko pod seboj smo videli zelenomodro Sočo, nad njo pa vasi Ladra, Smast, Vrsno in Krn. Nad nami smo na vrhu Kuka na čistini dobro videli večjo italijansko skupino vojakov, v dolini pa smo opazovali premikanje vojaških avtomobilov.

Ker so sovražniki pregledovali teren, smo se premikali le ob največji nuji in zelo previdno. Zavedali smo se neugodnega položaja in samo pritaja in tišina je bila naša rešitev. Dan je počasi mineval, vsak čas smo pričakovali, da bo zaropotalo. Če bi bili napadeni na strmini, bi nam slaba predla. Umik bi bil mogoč le proti dolini, v reko Sočo. Nevarnosti se je zavedalo tudi naše vodstvo, zato je ves dan pošiljalo izvidnike v smeri našega prihoda. Vsak izmed nas je bil stražar na svojem mestu in nobeden ni čez dan zatisnil oči. Na kuhanje ni bilo misliti, prigriznili smo le tisto, kar smo imeli s seboj. Po večini smo bili borci brez »suhe« hrane, zato je tudi tu obveljala partizanska solidarnost.

V trenutkih napetega čakanja noči je nek borec, zdi se mi, da je bil to Sokol, nehotе sprožil pištolo, kar je povzročilo v taboru veliko negotovanje. Zaradi vsemogočih truščev in premikanj po cesti in ob prisotnosti italijanskih vojakov po vsem terenu pa strel ni povzročil nikakršnih posledic. Sovražnik zaradi enega samega strela ni mogel odkriti naših položajev. Italijani so do večera pregledovali teren, a izsledili

Livško sedlo z zaselkom Golobi, mimo katerega je Gregorčičevo brigado vodil na Matajur Janez Drešček. V ozadju je pogorje Kobarškega Stola, za njim pa vršaci Rombona in Kanina

nas niso. Z izvrstno potezo za smer umika in z dobrim prikritjem smo ostali neodkriti. Proti večeru smo se lahko brez spopada pomikali naprej. Iz gozdovja pod Kukom smo prišli na Livško sedlo pri vasi Golobi in prekoračili cesto Livek—Idrsko dober kilometer od italijanske postojanke. Oprezno smo šli čez cesto in se posedli nekoliko višje nad njo. Globoko v dolini smo v temini opazili razsvetljeni Kobarid, kjer je bila močna italijanska postojanka. Po kratkem postanku smo nadaljevali pot. Mimo vasi Golobi in naprej na pobočje Matajurja nas je nad vasjo Jevšček vodil prizadevni terenec Janez Drešček, domačin iz Golobov. Na slemenu Matajurja smo prešli bivšo avstrijsko mejo in se pomikali v breg. Drešček nam je povedal, da je pred dnevi vodil tudi borce Gradnikove brigade, ki je potem napadla italijansko posadko na Livku. Povedal nam je o tem napadu, ki je pri italijanskih vojaki povzročil velik preplah. Pri napadu na Livek je padel tudi star partizanski borec Korel, doma nekje s Štajerskega in je bil pred vstopom v NOV trgovski pomočnik v Cerknici. Terenec nam je še povedal, da so Italijani postojanko na Livku močno okrepili. Janez Drešček je bil naš zadnji vodič, kajti na oni, beneški strani, naša terenska mreža še ni bila razvita. Hkrati pa je bila tudi za Dreščka zadnja velika akcija, ker so ga Italijani že čez nekaj dni aretirali in zaprli. V zaporih so ga mučili, a ni nič izdal.

V pozni nočni uri smo se utaborili nekje nad vasema Matajurja in Mašere na pobočju Matajurja. V gozdu smo prebili preostanek noči in ostali v njem še ves dan. Podnevi so naši izvidniki dobili sporočilo, da v vaseh pod nami ni italijanskega vojaštva. Zato smo se zvečer odpravili v najbližjo beneško vas Mašero, da bi se nahranili in da bi dobili hrane za naslednje dni. Glavni namen pa je bil, da spoznamo prvo beneško vas in ljudi v njej ter jih seznanimo z našim bojem. Vas Mašera je nedaleč od bivše avstrijsko-italijanske meje na položnem pobočju Matajurja. Hoja navzdol je

bila zato prijetna. Že v prvih nočnih urah smo se na sredi vasi srečali z domačini in se pogovarjali z njimi. Takoj zatem smo jim pripravili miting s pesmimi in z recitacijami. Še prej sta vaščanom govorila general Avšič in Dušan Pirjevec-Ahac. Oba sta poudarila zatiranje slovenskega prebivalstva v zgodovini, a da mi nismo pozabili na beneške Slovence, ter jih seznanila z značajem našega narodnoosvobodilnega boja in z bojem proti fašizmu za doseg svobode. Prebivalce sta z govori navdušila in so jima med izvajanjem še celo pritrjevali. Tudi po mitingu smo še peli in se pogovarjali. Naše partizanke so nagovarjale k petju tudi domača dekleta, ki pa so petje sramežljivo odklanjale z izgovorom, da znajo peti samo svoje pesmi. Na žalost so bile te »svoje« pesmi italijanske.

Imeli smo občutek, da je naš prihod v vas propagandno dobro uspel. Nahranili so nas s polento in sirom ter s krompirjem in skuto. Dali so nam še nekaj hrane s seboj. General Avšič je hotel vso hrano plačati, kar pa so domačini odklonili. Ob naklonjenosti pa smo lahko opazili, da se nas nekateri bojijo in da so nekoliko nesproščeni. Spričo močne sovražne propagande je bilo tako zadržanje še kar razumljivo. Povedati je treba, da je bila razlika med beneškim prebivalstvom in drugimi primorskimi kraji okrog Livka precejšna. V teh vaseh so že povsod obstajali odbori OF in je bila že vzpostavljena široka mreža aktivistov. Tudi zavest do našega gibanja je bila drugačna. Le-ta je bila pogojena z večjo narodno zavednostjo. Na Beneškem naše gibanje še ni bilo razvito, smatrali so nas za tujce. Preveč zahtevni bi bili, če bi že ob prvem srečanju uspeli pridobiti zaupanje.

Bilo je že okoli polnoči, ko smo zapuščali vas. Obloženi s krompirjem in kostanjem smo se pomikali proti vrhu Matajurja. Okrog dveh ponoči smo poleyli po stajah in okoli njih, ob koritih za napajanje živine, na vrhu kopastega Matajurja.

Napravil se je lep dan, in po minulih deževnih dneh smo lahko v zračni čistini opazovali krasote bližnje in daljne okolice. Pogorje Matajurja je visoko nad 1600 metrov, zato je z vrha lep razgled na vse strani. Na severu smo opazovali in občudovali Julijce s Kaninom, Rombonom, Krnom in Bogatinom, v ozadju pa se je bohotil mogočni Triglav. Na južni strani smo občudovali beneške vasi, ki so nanizane po gričih, v dolini Nadiže pa smo ogledovali večje kraje, Podbonesec, Šentpeter Slovenov, in dalje Čedad in Videm. Z daljnogledom, ki ga je imel Lojze Nardin, oblečen tedaj v obleki letalcev, smo daleč v ravnini opazili svetlikajočo se gladino Jadranskega morja in mesta ob njem. Tolikokrat že sem si zaželel videti morje, a ta priložnost se mi je ponudila šele v partizanih. Spomnil sem se na pesem, ki smo jo prepevali v šoli, »Mi jadranski smo stražarji...«, v ušesa mi je prihajala melodija, »Buči, buči morje Adrijansko...«, pa je bila skaljena spričo razmer, v kakršnih smo tedaj bili.

Vsa Testenova družina se je zgrnila okoli daljnogleda, da bi lahko še enkrat pogledala na svojo rodno vas. Zadaj za Kolovratom onstran Soče so se belile hiše Tolminskega Loma na jasi strnjenih gozdov. Z nasmehom so si podajali daljnogled iz roke v roko. Prav gotovo se jim je stožilo po domu, a tega na njihovih obrazih nismo opazili. Ob vsem tem razgledu in mirovanju strojnic smo si še bolj zaželeli svobode.

(Nadaljevanje)

Stephen Pollak

Meseci pred usodno katastrofo

Drugi dan bivanja v Ljubljani sem naletel v kavarni Zvezda na Mrs. Crayshaw. Pritekla mi je naproti, me z visokim, vreščočim glasom veselo pozdravljala, nato pa me prisilila, da sem šel z njo k njej na dom na neizogibni čaj in toast z maslom. Ko sem ji malo, pa seveda ne preveč, pripovedoval o vsem, kar sem doživel v zadnjem letu, je rekla: »In imate kaj novic o vaši družini?« »Moji družini? O,« — v teh mesecih sem se odvadil pripovedovati o tem in slika mojih namišljenih sorodnikov v Kanadi je nekoliko zbledela — »nič posebnega. Staršem gre kar dobro, bratoma pa tudi.« »Bratoma? Nikoli mi niste povedali, da imate več kakor enega, tistega pri letalstvu!«

»Prekleta!« sem pomislil. To je bil hud spodrsrljaj. Prav na to me je opozoril Anton na začetku moje podtalne kariere. Dovolj je bilo zasejati seme dvoma v njeno dušo; utegne se zgoditi, da bo vzkalilo in nekega dne zazorelo v odkritje in nesrečo. Le ena stvar mora biti v redu, da je človek, ki se izdaja za drugega, lahko uspešen: odličen in natančen spomin! Prepozno! Nekako moram popraviti napako. Pristno presenečeno sem jo pogledal. »Kaj nistem? Seveda, Jean je dejansko le moj polbrat. Iz prvega zakona moje matere s francoskim Kanadčanom. Z Jeanom se nimava posebno rada in si ne prizadevam posebno omenjati ga, kadar govorim o svoji družini. Upam, da razumete!« Mrs. Crayshaw me je za trenutek dvomeče pogledala in vprašal sem se, če je moja razlaga zvenela prepričljivo. Stara gospa ni bila neumna, to sem dobro vedel. Ta *ad hoc* stvaritev novega brata se ji je lahko zdela nekam prozorna.

Hitro me je pomirila. »Seveda razumem, dragi moj, ne zamerite radovedni, stari Sally Crayshaw!« Bolj varno je bilo preusmeriti pogovor na manj tvegan predmet. »Kako pa je šlo z vašo ekskurzijo in predavanji, zadnje poletje?«

Potem pa sem dobil tisto, za kar sem prosil: široko in podrobno pripoved o njenem poslušalstvu, njegovih odzivih, o sprejemih pri raznih angleških krožkih in o zmagovalnem uspehu njenih predavanj o Byronu in Shelleyu in o slovenskih gorskih rastlinah. Mrs. Crayshaw ni potrebovala spodbude: vedel sem, da bo sama od sebe začela govoriti o Lawtonu. »Naj je najin Mr. Lawton še tako poskušal — in ni prav zlahka odnehal — vendar se mu ni posrečilo spremeniti mojega načrta predavanj in me pripraviti, da bi govorila o njegovih aktualnih problemih, kot je želel!« Zapihala je: »Aktualnih prav zares!«

»Bog blagoslovi tvojo nedolžno dušo, Sally Crayshaw!« sem pomislil. »Sploh ne veš, kako si srečna v svojem malem, nekomplificiranem svetu, ki ga obdajajo slovenske alpske cvetlice in Shelleyeve pesmi!«

Objavljamo odlomek iz knjige Stephena Pollaka *Za menoj nenavadna pot*. Kot nemški Zid in češki državljani se je bil pridružil borcem mednarodnih brigad v Španiji in kot hudo ranjen, je prišel v stik s Slovenci v teh brigadah, ki so mu pomagali, da je ilegalno prišel v Ljubljano in nekaj časa tu tudi živel. Cetudi je knjiga — izšla bo v založbi Borec — vseskozi zanimiva, je za slovenskega bralca še posebej zanimiva zaradi opisov tedanjih razmer v Ljubljani in sploh v Jugoslaviji. Zanimive so njegove zveze z ilegalnim naprednim gibanjem, pogled tujca v naš svet tik pred vdrtjem okupatorjev na jugoslovansko ozemlje, pa tudi njegova potovanja v Romunijo, Bolgarijo in Madžarsko, ki odkrivajo vozlišče tedanjih političnih dogodkov v Evropi.

Lawton je božične počitnice preživel v Zagrebu in se ni nameraval vrniti pred začetkom naslednjega semestra. Od mrs. Crayshaw sem tudi zvedel, da so ga preмести v konzularno službo in da je postal vicekonzul v Ljubljani, ker so Nemci v slovenski prestolnici ustanovili podobno službo.

Povedal sem Antonu o svojem poslu na slovenski meji za *New York Times*, pa se je nasmehnil in rekel, da mi lahko prihrani potovanje do Kranjske gore. Tovariši z obmejnih področij so poslali poročila o stalnih poletih nemških težkih bombnikov iz Avstrije v Italijo. »Sicer pa,« je dodal, »ti kot tujec se ne boš mogel približati meji, kjer boš hotel. Policija je pred dvema mesecema uvedla nov sistem dovoljenj, ki omogočajo dostop v obmejne kraje le osebam, ki imajo tam 'upravičene' opravke. Težko verjamem, da je za policijo novinarsko poročanje 'upravičen' posel!«

Toda bil sem odločen, da bo Brock dobil poročilo očitveca, in sem se napotil k dr. Kocetu, nemu od poslancev slovenske klerikalne stranke v ljudski skupščini, ki sem ga leto poprej nekaj časa učil angleški, dokler ga angleška izgovorjava ni dokončno premagala in se je vdal. Koce je bil probritanski nazorov, osoren in ponosen na svojo popularnost v vinogradniškem volilnem okrožju v vzhodni Sloveniji. Oktobra leta 1939 me je vzel s seboj v eno izmed »svojih« vasi, kjer sem v družbi vaških duhovnikov srkal mlado vino. Videti je bil vesel, da me spet vidi. Razložil sem mu, da bi me veselilo, če bi uporabil svoj vpliv pri oblasteh in mi preskrbel dovoljenje za dvodnevni izlet v Kranjsko goro. Namena tega izleta mu seveda nisem izdal. Kranjska gora je eno izmed najznamenitejših jugoslovanskih zimskošportnih letovišč ob vznožju Julijskih Alp, povsem blizu točke, kjer se stikajo avstrijska, italijanska in jugoslovanska meja. Torej je bila moja želja, da preživim tamkaj konec tedna, povsem naravna in ni potrebovala nikakršnega globjega pojasnila.

V nekaj urah sem dobil tiskovino in naslednje jutro sem odpotoval. Bil je čudovit dan in mali vlak je, sopihajoč proti severozahodu, prodiral vse globje med gore. Malo po poldnevu sem izstopil v očarljivi pokrajini med zasneženimi vrhovi, zamrznjenimi slapovi, ljubkimi majhnimi kamnitimi in lesenimi hišami, pa sanmi s konjsko vprego, ki so žvončkljale po zasneženi cesti na dnu doline. Dobil sem sobo v nekem penzionu in se odpravil proti majhni stranski dolini, ki mi jo je Anton pokazal na zemljevidu in je vodila naravnost do meje. Po poldruhi uri hoje sem prišel do majhne vasi. Tamkajšnji gostilničar, član partije, je bil tisti človek, ki je poročal o nemških letalih, ki so preletavala mejo. Našel sem ga za točilno mizo, ko je brisal kozarce. Rekel sem: »Enkrat prihodnji teden bo prišel Dizma.« Pokimal je in prinesel steklenico slivovke in krožnik čudovitega pršuta in svinjine. Povedal sem mu, da prihajam iz Ljubljane, zato da bi *videl*, kako nemška letala letijo prek Jugoslavije v Italijo. Rekel je, da običajno letijo med sedmo in osmo uro zjutraj; to pomeni, da ob zori zapustijo svoje baze na Štajerskem in Koroškem. Že dva dni pa ni bilo nobenega. Sicer pa, če hočem prenočiti pri njem, se utegne zgoditi, da bom imel naslednje jutro srečo.

Lojze je bil zagorel in grčav. Drvaril je in prodajal ceneno vino in slivovko kakim stotim sovaščanom male samotne vasi. Še na misel mu ni prišlo, da bi me vprašal, od kod moje nenavadno zanimanje za nemške polete. Kot discipliniranemu članu partije mu je zadoščalo, da sem se predstavil s sporočilom od Dizme. V hotel v Kranjsko goro smo poslali majhnega dečka s sporočilom, da se mi ni nič zgodilo in da bom noč preživel pri prijateljih.

Po večerji so začeli v gostilnico prihajati Lojzetovi gostje. Za mojo mizo sta sedla dva čvrsta, zagorela drvarja. Razumela sta nemški, in tako sem brez težav zvedel od njiju, da so drvarji na italijanski strani meje dobro obveščeni o porazih, ki jih je doživela italijanska vojska v Grčiji, in da mnogi njihovi sohranjeni z naraščajočim odporom in razočaranjem gledajo na ducejevo osvajalno vojno in njegovo zvezo z Nemčijo. Že samo te zanimive novice so bile vredne mojega izleta.

Naslednje jutro ob šestih je Lojze potrkal na moja vrata. Skočil sem iz postelje in stopil k oknu. Prvi sončni žarki so se dvigali izza Triglava. Nebo je bilo zelenomodro kakor zelo star jantar, in tišina gorske jutranje zarje je spoštljivo ovijala veličastnost prizora. Naglo sem se oblekel in šel po stopnicah dol. Lojze je pravkar postavljal na mizo poleg krožnika s tankimi rezinami z maslom in medom namazane kruha lonc kadeče se kave. Zlil sem vase skodelico vroče kave, bil sem preveč vznemirjen, da bi lahko veliko jedel.

Moj gostitelj se mi je popustljivo nasmehnil in rekel: »Počasi, počasi, tovariš. Ogromno časa imaš za zajtrk. Če pridejo, ne pridejo pred sedmo uro. Zapomni si, Nemci so točni!«

Ob 7.25 je enaindvajset bombnikov zagrmelo nad dolino in kot majhne pege na oranžno ožarjenem nebu izginilo proti zahodu. V nekaj sekundah je bilo vse pri kraju, in ko je v gorah odjeknilo brnenje junkersov kakor udarec po velikanskem bobnu, ki zamira v daljavi, je nad vrhovi in dolinami spet zavladala tišina, ki je Hitlerjevi glasniki smrti in uničenja niso mogli omadeževati. Le v Lojzetovih ozkih modrih očeh je bil brezkončen prezir gorjanca do uničujoče norosti ravnincev.

Ko sem nekega dne konec februarja prišel k Bregarjevim, sem našel Antona, ki se je pravkar vrnil z enega svojih pogostih potovanj v Beograd, mrkega in jeznega. To je bilo nenavadno, saj prijateljeve hladnokrvnosti ni bilo lahko omajati. Takoj je začel: »Kaj, hudiča, pa si delal v Bukarešti?« Srce mi je za trenutek zastalo. Pa ne da bi partija zvedela za mojo vlogo v zadevi Gestenberg?

»Kako? Kaj misliš s tem?«

Mrzlo me je pogledal: »Kot je običaj, se je partija pozanimala zate v Moskvi, ko si julija leta 1939 prišel sem z mojim pismom. Nekaj mesecev zatem so potrdili tvoj status in dejstvo, da ti je bil izstavljen kanadski potni list. Od tistega trenutka dalje si pod jurisdikcijo jugoslovanske partije in vsa sporočila, ki zadevajo tebe, avtomatično prihajajo v Beograd. Ko sem bil pred nekaj dnevi tam, so mi pokazali pismo, v katerem se resno pritožujejo zaradi tvojega vedenja nasproti tovarišu s sovjetske ambasade v Bukarešti, Martevu. Pravijo, da si tovariša Marteva obtožil pronemških nagnjenj in da si komajda prikrival svojo simpatijo do zaveznikov. Videti je tudi, da si mu očital pomanjkanje naklonjenosti do neruskih tovarišev, in še to, da se je premalo trudil, da bi ti priskrbel vizum za Sovjetsko zvezo. Rad bi vedel, kaj imaš pripomniti in zakaj si prosil za vizum brez navodil ali celo priporočila partije!«

Bilo je prvič, vse od začetka najinega prijateljstva v Španiji, da je bil prijatelj jezen name. Iz vsega njegovega obnašanja je bilo razvidno, da je zanj moja »vaje-niška doba« zaključena in da sem v njegovih očeh povsem odgovoren za kakršnokoli kršitev discipline ali odstop od partijske linije, čeprav formalno nikoli nisem bil v partiji. Skrbno sem mu opisal vsa tri srečanja z Martevom in poudaril razliko med njegovim in vedenjem Bjelova do mene. Priznal sem, da sem Marteva opozoril, da napačno presoja, kar zadeva nemško ogrožanje Romunije, zanimal pa sem, da bi bil pokazal kakršnokoli pristranskost v korist zaveznikov. Ko sem navedel Martevovo godrnjavo pripombo glede »staromodnih idej« Bjelova in »sentimentalnih nagnjenj« do tujih tovarišev, sem opazil, da je Antonova namrščenost izginila in prek ustnih kotičkov mu je hušnil komaj zaznaven smehljaj. Po pravici sem mu povedal, kaj me je navedlo k temu, da sem prosil za sovjetski vizum. Rekel je: »*Le cafard!* Poznam to, vsi smo prej ali slej to prestajali. Nenadni napadi depresije, občutek negotovosti, osamljenosti, ko se nenehno otepaš s težavami! Stari kompleks osamljenega igralca! No, to ni tako hudo in se da premagati s pomočjo partije. Vendar pa noben tovariš ne bi smel prositi za vizum Sovjetsko zvezo po uradni poti brez posredovanja partije!«

Zamišljeno je ogledoval pepel svoje goreče cigarete in videl sem, da napeto premišljuje. Potem pa, kakor da bi se nenadoma odločil: »Nikakor nisem presenečen, da te je vedenje Marteva zbegalo in razjezilo. Prej ali slej bi se moral s tem soočiti!«

»S čim?« sem zbegano vprašal.

»S težnjami Bjelovov in Martevov v Sovjetski zvezi! Res presenetljivo je, da si srečal prototipa obeh miselnih smeri zunaj Rusije. To je danes redek primer.« Ugasil je cigareto in si počasi prižgal novo, kakor da bi hotel pridobiti nekaj sekund za premišljanje. »Od čistk v Moskvi, morda celo prej — od umora Kirova v Leningradu leta 1934 — se je v Rusiji pojavila naraščajoča težnja ne le po tem, da bi za tuje tovariše zaprli mejo, razen seveda za najbolj preizkušene in znamenite, temveč tudi težnja po zmanjšanju pomembnosti revolucionarnega boja v tujini in tistih, ki ga vodijo. Trockisti bi rekli, da je ta pojav logična posledica odločitve, da se doseže socializem v eni deželi, in bi temu verjetno rekli 'sovjetski šovinizem'. Toda za tem tiči mnogo več!«

Ko je nadaljeval, se mu je na obrazu zarisala rahla bolečina. »Če gledamo objektivno, potem ruski tovariši, ki gledajo na nas z mešanimi občutki nenaklonjenosti in prezira, niso tako zelo v zmoti: le poglej zgodovino revolucionarnega gibanja po letu 1918 — dolga vrsta ovir, kompromisov in porazov. Trocki in njegovi pristaši so naredili usodno napako, ko so obsodili Sovjetsko zvezo, da na eni šestini sveta nadaljuje gradnjo socializma, namesto da bi čakala, zgublajoč nenadomestljiva leta, kdaj bodo množice v drugih evropskih deželah dohitele rusko revolucijo! Ni

sovjetsko vodstvo izdalo revolucije, mi jugoslovanski, francoski, nemški, avstrijski, italijanski, španski in britanski delavski razred je zaradi nesposobnosti, da bi sledil vodstvu ruskih tovarišev, zamudil revolucijo vsaj za dve generaciji!»

»Vendar pa ne uvidim, zakaj naj bi ljudje kakor Martev in drugi imeli pravico, da ravnajo z nami kakor z umazanijo. Saj niso *oni* izbojevali revolucije. Vsi dosežki so jim bili dani na srebrnem krožniku. Vse, kar so morali storiti, je bilo graditi na zasnovi, ki so jo zanje počistili drugi! In kaj pa Bjelov in njegova miselna smer, kakor praviš temu ti?»

»Bjelov? Seveda ga ne poznam in o njem ničesar ne vem, gotovo pa je star najmanj štirideset let, če ne več?» Prikimal sem.

»Vidiš,« je nadaljeval Anton, »Bjelov in mnogi drugi njegovi sodobniki so se bojevali v ruski revoluciji, trpeli so, bili zaprti in kovali zaroto, dokler niso sami napravili revolucije! Bjelovi v Rusiji vejo in razumejo, kaj ljudje, kot sva ti in jaz, mislijo in čutijo; Bjelovi poznajo tista strašna obdobja utrujenosti in malodušnosti, ki ne prizanesejo niti najboljšim od nas. Toda počasi in neizbežno, morda celo nehote, so jih drugi izpodrinili. Nova sovjetska generacija raste, rastejo Martevi, katerih naklonjenost do nas je pomešana z ljubosumnostjo in katerih prezir do nas je v mnogih primerih le krinka, rahla krinka za njihovo zavist!»

»Kakšno zavist?»

»Zavist administratorja, ki gre po stopinjah pionirja, nadležna ljubosumnost birokrata, ki mu je to, kar je naš dnevni boj, le zgodovina, zgodovina, ki jo je zamudil! Vendar pa je to le subjektivna plat vprašanja. Objektivno pa so oni dediči uspeha, medtem ko smo mi neuspešni mečkači. Martevov ne zanimajo okoliščine, ki povzročajo naše neuspehe! Zanje, za njihovo oholost, ki jo porajata mladost in uspeh, smo mi in naše stare, ustaljene zahteve po pomoči Sovjetske zveze, socialistične domovine, v našem boju, breme, ki so ga prisiljeni prenašati, dokler tudi mi ne bomo uspešno izbojevali naše revolucije!»

»Naše revolucije? Včasih je bila le *revolucija*!»

Anton me je ostro pogledal. »To je dlakocepstvo,« je kratko rekel. »In to nevarno dlakocepstvo. Zapomni si, Martevi ne upravljajo Sovjetske zveze! So del sistema, porojenega iz socialne revolucije, ki je posvečen veličastni nalogi gradnje socializma. Ruski Martevi nas lahko razdražijo, njihovo netovariško vedenje nas lahko celo razjezi. Vendar pa jih nimamo pravice kritizirati, dokler ne dokažemo — po naši revoluciji — da znamo graditi socializem, obenem pa ostanemo revolucionarni v odnosih do tistih naših tovarišev, ki v svojem boju za osvoboditev ostajajo za nami!»

Lawtona sem srečal na cesti približno teden dni zatem, ko se je vrnil iz Zagreba. Pokazal sem mu Brockovo pooblastilo, misleč, da bo pečat ugleda, ki mi ga je dajala povezanost s takšnim spoštovanim časopisom kot je *New York Times*, razpršil nekatere njegove zle slutnje ob ponovni pojavi nadležnega »rdečega Kanadčana«. O svojem novem položaju vicekonzula je govoril s tisto prikupno in očarljivo ravnodušnostjo, ki je bila zanj značilna. Prav to njegovo očarljivo vedenje me je pri najinem prvem srečanju zapeljalo, da sem ga podcenjeval in ga imel za nepomembnega nasprotnika. Čeprav sem se zdaj zavedal, da je Lawton izredno nevaren in da me bo izza svojih debelih očal opazoval kakor ris, je bilo videti, da me bo pustil pri miru, dokler se bom omejeval na svoje »upravičeno« novinarsko delo.

V začetku marca sem na nekem sestanku v gostilni pri Dizmi zvedel, da nemiri na italijanski strani jugoslovanske meje naraščajo. Neki mlad slovenski komunist, ki je tvegaval življenje in ilegalno prešel mejo, da bi se udeležil sestanka, je povedal, da so bile pred kratkim hude demonstracije proti vojni v Trstu, Milanu, Genovi in Torinu, in opisal spopad in streljanje med fašistično policijo in italijanskimi vojaškimi oficirji na tramvaju v Trstu. Po porazu italijanske vojske v Grčiji fašistični skvadristi niso zamudili nobene priložnosti, da ne bi vojaških oficirjev zasmehovali zaradi porazov, ki so jih doživeli v bojih proti grškim elitnim četam.

Novica je potrjevala to, kar sem o naraščajoči nepriljubljenosti vojne v severni Italiji slišal pred približno mesecem dni v vaški gostilnici pri Kranjski gori. Sklenil sem, da bom izkoristil to kratko in dokaj teoretično poročilo o razvoju dogodkov v Italiji, ki sem ga po telefonu podal Brocku nedolgo zatem, ko je dobil moj članek o poletih nemških junkersov. Ko sem se vrnil s sestanka pri Dizmi, sem telefoniral v Beograd v hotel Srpski kralj in predlagal Brocku, da bi spet odšel na mejo, tokrat na jugozahod, in skušal dobiti potrditev, če le mogoče pa tudi zvedeti za podrobnosti o nedavnih demonstracijah v Trstu in drugih industrijskih centrih Padske nižine. Privolil je v to, vendar pa me je opozoril, naj zadevo kolikor se le da diplomatsko

speljem, saj ameriški dopisniki v Rimu od italijanskih oblasti niso mogli dobiti dovoljenja za potovanje v industrijske predele na severu, da bi preverili govorice, ki so prispele do prestolnice. »Musso je zelo občutljiv glede vsakega poročila o nemirih v industriji, verjetno hoče to prikriti Adolfu pa tudi zaveznikom. Toda če se ti posreči dobiti povsem točno poročilo, ki ga bomo nato poslali iz Beograda, bo naš dopisnik v Rimu povsem varen. Torej vso srečo in pazi, kako delaš, Steve!«

Bil sem previden. Najprej sem se pri Dizmi, ki je v okolici stotih kilometrov poznal vsako vas, pozanimal, če kdorkoli pri oblasteh na obmejni postaji Rakek simpatizira z zavezniki? Preveč bi bilo namreč pričakovati, da bi tak človek bil član partije. V svoje veliko zadovoljstvo sem zvedel, da ima žandarmerijski načelnik v Rakeku tri brate v Združenih državah in je prav toliko vnet pristaš zaveznikov, kolikor globoko sovraži Italijane. Potem je ostalo odprto še vprašanje policijskega dovoljenja, kar zadeva potovanje v Rakek. Spet sem šel k svojemu prijatelju poslancu. Ko je slišal, kam sem namenjen, mi je s čemernim obrazom oznanil, da niti njegov vpliv ne bo zadoščal, da bi mi policija dovolila priti v bližino Rakeka. Ves razdražen mi je povedal, da je Ljubljana nedolgo pred tem dobila od pokrajinskih oblasti navodilo, naj spoštuje občutljivost Italijanov in se ogiba vsega, kar bi utegnilo povzročiti protest italijanskega poslanika v Beogradu ali pa njegovega nemškega kolega. Kot tuj novinar sem imel le malo možnosti, da pridem v Rakek, razen morda kot prehodni potnik orientekspresa. Videl sem, da se je dobri dr. Kocé močno bal, da bi bil kot poslanec klerikalne stranke pri Italijanih slabo zapisan, in zato sem odšel, ne da bi še vztrajal.

Bila je le ena možnost, razen te seveda, da bi načrt sploh opustil; takrat pa sem bil preveč strasten novinar, da bi na to sploh pomislil! Vedel sem, da me nihče ne bo vprašal za obmejno dovoljenje, ko bom kupoval vozovnico, vendar pa bi ga moral pokazati sprevodniku na vlaku. Ker sem že veliko potoval po Jugoslaviji, sem vedel, da se sprevodnik pojavi po desetih minutah, ko vlak zapusti postajo. Na tem dejstvu sem zasnoval svojo preprosto zvijačo. Naslednje jutro, v soboto, sem stopil na zgodnji lokalni vlak proti Rakeku, ker sem menil, da je kontrola potnikov na mednarodnem orientekspresu mnogo ostrejša. V kupejih, natlačenih s kmeti, trgovskimi potniki in mladino, ki se je vozila na nedeljski izlet, nisem niti iskal sedeža, ampak sem šel v stranišče in pustil vrata nezaklenjena. Če bi sprevodnik pokukal noter, bi mu pokazal vozovnico do Logatca, kraja na pol poti do Rakeka in kjer dovoljenje ni bilo potrebno. Če pa bi šel mimo, v sosednji vagon, ne da bi pogledal noter, bi jaz stopil iz stranišča in potoval naprej do meje z drugo vozovnico, ki je veljala do Rakeka, in po Logatcu ponovil ta manever. Načrt se je dal brezhibno izvesti, in dve uri kasneje sem izstopil v Rakeku. Brez težav sem našel žandarmerijo in vprašal po načelniku D. Načelnik bi me seveda lahko najprej vprašal za dovoljenje in bilo bi zelo neprijetno, ko bi ugotovil, da ga nimam. Toda to sem moral pač tvegati in spričo Dizminih informacij o načelnikovih političnih nazorih to tveganje ni bilo veliko.

Načelnik D., visok moški, temnih kodrov, očitno Srb, me je vprašujoče pogledal, ko sem stopil v njegov mali urad. Snel si je bil svoj sambrownovski pas s črnim usnjenim tokom za pistolo in ga položil na mizo, za katero je sedel v tesni, zapeti vojaški suknji in kadil cigareto. Predstavil sem se in na kratko obrazložil, po kaj sem prišel. Že na prvi pogled sem ugotovil, da je pri ljudeh, kakršen je D., odkritost najboljša politika. Na mizo sem položil svoj potni list in pooblastilna pisma. Skrbno jih je pregledal, nato se je kradoma ozrl proti oknu, ki je gledalo na železniški peron, vstal in mi s širokim nasmehom na lepem, zagorelem obrazu stisnil roko.

Njegova francoščina je bila slaba, a je zadoščala, da je najin pogovor tekел brez posebnih težav. Iz predala v pisalni mizi je potegnil steklenico slivovke in dva kozarca. Natočil je močnega prozornega žganja, se udobno naslonil nazaj in pozorno poslušal moja vprašanja. Ko sem končal, si je prižgal novo cigareto in mi podal tako natančno in jasno poročilo, da sem v eni uri imel članek, ki je čez štiriindvajset ur povzročil senzacijo v Ameriki, moj in Burdettov izgon iz Jugoslavije in posredno seveda tudi celoten tok mojega življenja.

Stotnik D. je kot načelnik obmejne žandarmerije v Rakeku imel lokalno obmejno dovoljenje, ki mu je omogočalo stike z italijanskimi kolegi na drugi strani. Enkrat na teden je hodil v Trst, kjer je imel dekle, Bianco — ob tem je cmoknil s svojimi polnimi ustnicami, hotoč prikazati prijetne občutke, ki mu jih je vzbujalo to dekle — in kjer se je v nekem hotelu zadaj za Piazza Libertà shajal z dvema Slovencema. Ob steklenici chiantija sta mu podala natančno poročilo o zadnjih dogodkih v mestu

in o najpomembnejših novicah iz drugih mest severne Italije. Eden njegovih obveščevalcev je delal v veliki ladjedelnici v Monfalconu in je bil član ilegalnega sindikata s podružnicami v Fiatu, ki je v glavnem delal lovska letala za italijansko letastvo, imel je obveščevalce še v velikem kemičnem trustu Snia Viscosa, ki je izdeloval eksploziv, v Isotta Fraschini, kjer so izdelovali avtomobile in tovornjake za vojsko in letalske stroje, pa še v mnogih drugih italijanskih vojnih industrijah. Po zadnjih poročilih njegovih obveščevalcev je bilo v Fiatu v Torinu pred štirinajstimi dnevi ustreljenih dvaindvajset delavcev zaradi sabotaže. Fašistični milanski župan, ki je občinske fonde zapravljal za svojo slikovito nemško ljubico, je nenadoma umrl skrivnostne smrti. Odkar je grški vojni pohod padel v vodo, je prišlo v mnogih italijanskih mestih do bojov med fašistično policijo in vojaškimi oficirji, in nedavno je neki fašistični oficir umrl od ran, ki jih je dobil v nekem spopadu v Trstu. Oblasti so zmeraj teže dušile upore, ki so zaradi lakote izbruhnili v vseh mestih po vrsti. V Genovi je OVRA Luigija Conetellija, mladega voditelja pristaniških delavcev, mučila do smrti, stavkajoče pa obsodila na dosmrtno ječo. Najbolj pomembno pa je bilo to: število vojaških dezertarjev, ki so uhajali čez mejo v Jugoslavijo, a v zadnjem času tako naraslo, da so bile jugoslovanske oblasti — sicer v zadregi, je na tistem seveda zadovoljne — prisiljene zgraditi taborišče nedaleč od meje, seveda v največji tajnosti. Podobno manjše taborišče pa obstaja na področju Maribora za avstrijske dezertarje, mi je povedal D.

Ko sem odhajal, da bi se z opoldanskim vlakom vrnil v Ljubljano, sem načelniku dal častno besedo, da ne bom nikomur izdal vira te senzacionalne informacije. Na vlaku sem napisal telegrafsko poročilo s šeststotimi besedami, ki je opisovalo žalostno stanje italijanskega industrijskega severa po devetih mesecih vojne. Takoj ko sem se vrnil v hotel Metropol, sem poklical Raya Brocka v Beogradu, in ta je bil presrečen zaradi mojega uspeha.

»To bom takoj oddal naprej, Steve. Burdett ima jutri zvečer svojo tedensko oddajo na radiu in bo lahko takoj objavil najino senzacionalno vest. Krasno si opravil, fant! Stavim, da bo v Rimu in v Beogradu krepko počilo in verjetno jih bom od Milojevića na oddelku za tisk dobil po glavi. Sicer pa nam nič ne morejo. Če pa bo zaradi tega huda rabuka, nas bo Lane, naš poslanik, podprl. Tako vsaj upam. Torej ne skrbi. Hvala lepa, če bo kaj narobe, se bom že oglasil.«

To je zvenelo precej vznemirljivo. Dokler nisem govoril z Brockom, me sploh ni skrbelo, zdaj pa sem se svojega poguma skoro ustrašil. Bil sem prepričan, da me Brock ne bo izdal, in torej ni bilo nevarnosti, da bi oblasti iskale izvir poročila v Sloveniji!

Nič se ni zgodilo do ponedeljka, ko je Brock opoldan telefoniral in povedal da je »zadeva eksplodirala«. Vest je *New York Times* objavil na prvi strani, povzel pa jo je skoraj ves ameriški tisk. Da je bilo še huje, je Burdett v primerku za cenzorja spremenil bistvo moje vesti, po radiu pa jo je oddajal v celoti, dokler seveda uslužbenec, ki je poslušal in primerjal besede z napisanim in cenzuriranim člankom, ni ugotovil, da je z njim nekaj narobe, in ga prekinil. Italijanska ambasada v Washingtonu pa je članek iz *New York Timesa* v celoti telegrafsko poslala zunanjemu ministrstvu v Rimu, ki ni izgubljalo časa, in italijanski poslanik v Beogradu je dobil navodilo, naj zahteva izgon Burdetta in Brocka, pod čigar imenom je članek v *New York Timesu* izšel. Brock je tudi zvedel, da je to jutro nemški poslanik obiskal italijanskega kolega in da je še zmerom pri njem. Milojević je Brocka poklical ob devetih zjutraj k sebi, vendar mu Brock ni hotel izdati vira senzacionalne novice. Kasneje sta šla skupaj z Burdettom k ameriškemu poslaniku Blissu Laneu, ki jima je zagotovil, da bo uporabil vse svoj vpliv, da bo odlok o izgonu razveljavljen. Brocka torej še niso izgnali, pričakoval pa je, da ga bodo vsak trenutek.

»Kar miren bodi, Steve, in ničesar ne ukreni, pa bo vse v redu!«

Izkazalo se je, da je bil Brock vse preveč optimističen. Ob štirih popoldan je prišel v hotel policijski uradnik, da bi me odpeljal k šefu policije. Pravkar sem vrgel v umivalnik še zadnje koščke svojih zapiskov. Šef policije je hodil gor in dol po pisarni, bil je na robu histeričnega izbruha. »Ste bili vi pred dvema dnevoma na italijanski meji?« me je nadrl, še preden sem lahko zaprl vrata za seboj. Čeprav sem se zavedel, da je igre konec, sem skušal zadevo omiliti in sem zmajal z glavo:

»Seveda ne. Kaj ni za to potrebno policijsko dovoljenje?« Za trenutek sem mislil, da bo dobil božjastni napad. »Lažete, gospod,« je zavreščal, »preverili smo medmestne pogovore iz Ljubljane v Beograd in vi ste telefonirali v hotel Srpski kralj ob štirih popoldan. In vaš čudoviti kolega Brock biva v Srpskem kralju, kaj ne?« Sesedel

se je na stol in si z zmečkanim robcem brisal potno čelo. Lahko sem si predstavljal pogovore, ki jih je to jutro moral imeti z Beogradom, in kljub lastnemu težavnemu položaju, mi je bilo žal zanj.

»In kaj potem,« sem rekel, »to še ne pomeni, da sem bil na italijanski meji.«

»Ne,« je odgovoril in glas mu je zvenel kakor rjovenje besne zveri, »to ničesar ne dokazuje. Toda to ni kanadsko sodišče, mr. Skup, in razen tega telefonskega poziva ne potrebujem drugega dokaza!« Pritisnil je na zvonec na pisalni mizi in v sobo je planil mlad moški, kakor da je čakal, da pride na vrsto, in pred šefa položil polo papirja. Šef policije je prijel za pero, ga namočil v črnilo, načelkal svoj podpis na spodnji del papirja in mi ga podal. »V imenu jugoslovanske vlade Vas naprošam, da v sedmih dneh zapustite jugoslovansko ozemlje, tj. do 14. marca. Obžalujemo, da moramo izgnati državljana Vaše ugledne države, toda zlorabljali ste našo gostoljubnost.« Nenadoma je obmolnil in nervozno pogledal mladega moškega, ki je z brezbrzišnim obrazom stal pri mizi.

Obvestil sem Antona o tem, kar se je zgodilo. Ničesar ni bilo mogoče storiti. Poslednji večer, ki sem ga preživel z družino Bregar, je bil v žalostnem nasprotju s prijetnim božičnim večerom pred nekaj tedni. »Morda je bolje, da se je to zgodilo,« je rekel prijatelj z resnobnim glasom. »Stvari v tej državi se zaostrejejo. Nemci postajajo predrzni in Pavel in Cvetković popuščata. Nacisti vejo, da godljo, ki so jo Italijani skuhali v Grčiji, popravijo le, če pošljejo čete skozi Jugoslavijo. Vreme za boje se bo začelo aprila, ko bo največja odjuga mimo, in do takrat bo morala vlada zlesti z ograje, na kateri čepi in čaka na čudež. Bogve, kaj se bo zgodilo!«

»Kaj pa Rusija?«

Anton je skomignil z rameni: »Rusija je zaposlena s pripravami.«

»Pripravami za kaj?«

»Za vsak primer.«

»Torej je bil pakt navsezadnje le polom?«

»Ne povsem. Ruskim tovarišem daje možnost za pripravo.«

»Na vojno z Nemčijo?«

»Mogoče ne. Hitler bi bil nor, če bi napadel Rusijo in se bojeval na dveh frontah.«

»In če je le dovolj nor? Kako bo partija opravičila zagovarjanje pakta?«

»Partija bo preveč zaposlena z bojem za obstanek. Toda preživela bo in Sovjetska zveza tudi!«

Dva dni kasneje sem na britanski ambasadi naletel na ledeno mrzle obraze in skomigajoča ramena. »Ambasador ne more ničesar storiti. Nedvomno se zavedate položaja, v katerem smo danes mi vsi v tej državi. Razen tega so vse Britance v Jugoslaviji opozorili, naj bodo v nenehni pripravljenosti, da vsak trenutek odidejo. Pridružite se lahko prvi skupini, ki čez tri dni, se pravi 13., zapušča Beograd.«

Burdett z ženo je odšel dan poprej, potem ko je Bliss Lane brezuspešno posredoval pri ministrskem predsedniku. Italijanski poslanik je bil nepopustljiv in prav on in njegov italijanski kolega sta marca 1941 pognala zadevo v tek. Brockov izgon so začasno odložili, potem ko so jugoslovanske oblasti ugotovile, da sem članek za *New York Times* preskrbel jaz. Strašno mu je bilo žal in skušal se mi je oddolžiti z velikodušnim plačilom. Vendar je bila to zame le slaba tolažba. Z desetimi ali dvanajstimi drugimi britanskimi izseljenci sem odhajal v Istanbul. Nisem pa vedel, kam me bo pot zanesla; in čeprav sem ob misli, da bom iz nacistične orbite v jugovzhodni Evropi pobegnil na prozavezniško ozemlje, sem se tiste tri dni v Beogradu, ko je napetost naraščala skoraj z vsako uro, čutil bolj izgubljenega kakor kadarkoli poprej v življenju. Moja balkanska potovanja so se nepričakovano končala in prihodnja poglavja mojega tavanja so mi bila nepoznana.

Manko Golar

Pomladna

(Gonars 1943)

*Zdaj v vsakem se grmu nasmiha
in v kelikih cvetja zardeva pomlad,
pa zlate tančice natkane
iz sonca se vijejo preko livad.*

*Kot jasna se roža razcveta
poljana in pije pomladni napoj
modrine nebesnih obokov
in srka z oblakov nakodranih soj.*

*Še vrbe žalujke ob mrtvem
svetišču so dvignile trudne oči —
a k nam ni za žico pomladi,
le žalostna pesem s cipres nam ihti.*

Manko Golar

Pesem žic

(Gonars 1943)

*Pesem žic je izzvenela
v trudno, sanjajočo noč,
kakor harfa je labodjo pesem
zaihtela z vetrom jokajoč.*

*Vse bilo je čudno tiho
daleč, daleč naokrog,
še v črnino se odel je
mesečine žameten obok.*

*Le na veji žalostne ciprese
v sanjah se nasmehne speči ptič —
le za hip — in zopet črna pesem
v noč ihti z bodečih žic.*

Božo Jakopič

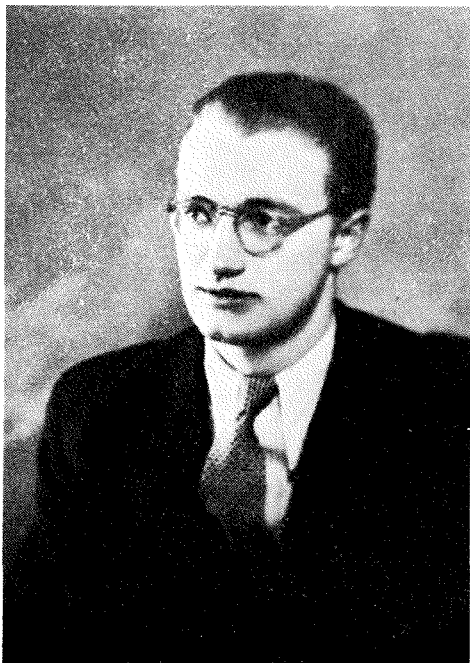
Ob tridesetletnici smrti Cveta Marolta-Špika

Dne 7. maja letos poteka trideset let, odkar je bil ustreljen kot talec v Zagorju ob Savi znani partizanski skladatelj in borec 14. divizije Cveto Marolt-Špik. Ob tej priložnosti sem obiskal njegovega očeta, upokojenega kulturnega delavca Franceta Marolta na njegovem domu v Ljubljani.

Prijazno in gostoljubno me je sprejel tovariš France Marolt, medvojni aktivist, operni pevec, skladatelj in do nedavno pevovodja številnih pevskih zborov. Ko sva začela razgovor o sinu Cvetu, je z vso ljubeznijo dobre in skrbne matere posegla v pogovor njegova, sedaj že skoraj štiriinosemdesetletna žena. Povedati moram, da

Kulturniška skupina 14. divizije v Babnem polju septembra 1943. Od leve na desno so: kurir, Marta Pavlin-Brina, Janez Weiss-Belač, Janez Lavrič, Karel Destovnik-Kajuh in Cveto Marolt-Špik

Partizanski skladatelj Cveto Marolt-Špik

tudi skladatelj France zelo dobro skriva svojih enainosemdeset let: človek bi mislil, da se je usoda, ki jima je odvzela sina edinca, oddolžila z dolgim in bogatim življenjem, katerega razdajata kot dobra človeka tudi drugim. V sobi pa je bila ves čas prisotna (ne samo na steni) nevidna podoba sina Cveta. Iz lepih, pa tudi težkih njihovih spominov, sem mogel izluščiti v besedah skromen, po vsebini pa bogat življenjepis nadarjenega skladatelja, njuncga sina Cveta.

Družina Maroltovih, doma iz Škocjana pri Turjaku, je bila glasbeno zelo nadarjena. Tako so iz sorodstva izšli kar trije pomembni slovenski glasbeniki: France Marolt, Cveto Marolt-Špik in prof. Stanko Prek. Tiho naravo in toplino sončne Dolenjske je kot dediščino po očetu in materi podedoval tudi sin Cveto Marolt, ki je bil rojen v Ljubljani 16. oktobra 1919. Že kot otrok je kazal izredno zanimanje za petje in glasbo in se kot tak najprej učil pri svojem očetu. Po končani mali maturi se je leta 1934 vpisal na konservatorij, ki ga je študiral vzporedno z gimnazijo. Leta 1938 se je po uspešno opravljeni veliki maturi vpisal na ljubljansko univerzo, na umetnostno zgodovino, katere študij pa je po nekaj letih opustil in se posvetil samo glasbi. Bil je redni slušatelj glasbene akademije v Ljubljani. Glavni predmet mu je bil klavir, šola prof. T. Ravnikarja in Antona Trosta. Do začetka vojne je skomponiral že več skladb, ki pa so se med vojno večinoma izgubile.

Že od leta 1941 je vneto deloval v OF. Avgusta meseca leta 1943 je odšel v partizane in od tedaj ga starši niso več videli. Bil je član kulturne skupine 14. divizije, skupaj z Belačem in Kajuhom, s katerim ga je vezala globoka tovariška vez v bojih med nemško ofenzivo za Grahovo, Velike Lašče, Kočevje in nazadnje za Štajersko. Bil je ves čas duševno zbran: ne samo borbeno zavzet in odličen borec, temveč tudi zgleden tovariš, saj je pomagal povsod, kjer je bila pomoč potrebna. Na eni izmed fotografij, ki jih je posnel pokojni Jože Petek, je Cveta opaziti med prvimi nosači

*Spomenik talcem: Cvetu Maroltu-Špiku
in tovarišem v Zagorju ob Savi*

ranjencev. V partizanih je Cveto zložil »Himno 14. divizije« in še štiri pesmi za glas in klavir, ki so bile tiskane leta 1947.

Dne 22. februarja 1944 je bil Cveto hudo ranjen v nogo in še istega dne so ga Nemci ujeli. Zaprt najprej v Mariboru, kjer je prestajal težko trpljenje, je bil 7. maja 1944 prepeljan v Zagorje ob Savi in še istega dne ustreljen kot talec skupaj z osemnajstimi tovariši partizani. Mati, ki je do zadnjega upala v sinovo vrnitev, je leta 1945 med prihajajočimi borci v Ljubljano, zaman iskala svojega sina edinca, ki je daroval svoje življenje za lepšo prihodnost delovnih ljudi in za razcvet glasbene kulture.

Po osvoboditvi so postavili Maroltu in z njim padlim tovarišem lep spomenik v Zagorju ob Savi, na kraju, kjer so bili ustreljeni. Spomenik lepo simbolizira mučeniško smrt vseh teh talcev.

*

Maroltovi so mi zaupali, da nameravajo prav kmalu v Škocjanu urediti spomin-sko sobo, kjer bi bila razstavljena vsa glasbena bera vseh treh glasbenikov Maroltovih. Lepa zamisel, ki sem jo dopolnil z željo, da bi katera šol v Trnovem nosila Špikovo ime, saj je bil trnovski domačin.

Manko Golar

Zdaj sem mrtev

(Gonars 1943)

*Zdaj sem mrtev, čisto mrtev,
veke moje so na pol odprte,
v sanje rož in sonc strmijo,
v sanje s sojem zvezd zastrte.*

*Zdaj gladu je konec, konec hrepenenja
in uganka je dognana o življenju,
vse je jasno mi v možganih mrtvih,
v mislih trudnih mi vrvenju.*

*Ves sem miren kot cipresa črna,
ko se veter ne zaganja vanjo,
svoje misli skril sem v sanje,
s črne grude skòpano kotanjo.*

*Le v nočeh, ko mrak teman zajoka
tam nekje za žicami v samoti,
se zbudim in tàkrat ves utrujen
stopam med grobovi, po ubiti poti.*

Dr. Ivan Sedej

Kipar Janez Weiss-Belač

Življenjska pot Janeza Weissa-Belača je bila vse prej kot lahka. Rodil se je v Ljubljani leta 1915 in ker je že zelo zgodaj kazal izrazitejši umetniški talent se je vpisal na ljubljansko srednjo tehnično šolo, ki je imela takrat v svojem okrilju tudi kiparski oddelek. V teh letih (po letu 1930) je kazal, ne le veselje marveč tudi prirojen talent za delo v kamnu. Zato ga je v svoj atelje sprejel takrat že znan in uveljavljen kipar Boris Kalin.

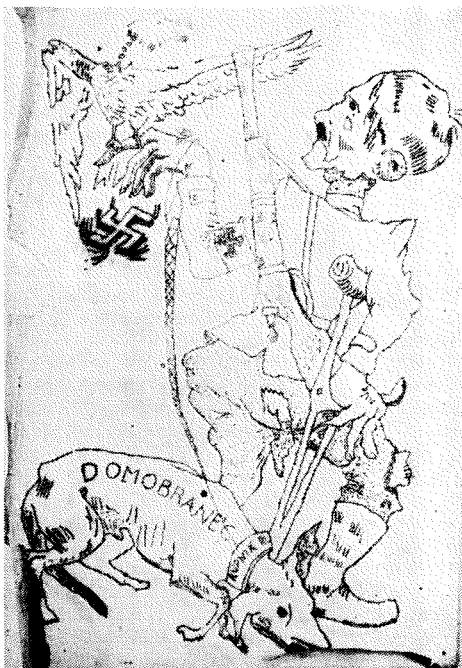
Po krajšem študiju in delu v Kalinovem ateljeju, kjer je poglobil predvsem znanje v umetnosti obdelave kamna, se je brez sredstev za preživljanje podal na zagrebško akademijo, ki je v tistih časih nudila gostoljubje mnogim slovenskim talentom. Z naporom in odreknanji mu je uspelo že leta 1938 diplomirati. Znanje, ki ga je prinesel na akademijo, predvsem pa poglobljen študij sta mu že v študentskih letih omogočila prvo javno naročilo, ki pa je bilo žal tudi zadnje. Leta 1937 je namreč izdelal spomenik Vatroslava Jagića v Varaždinu. Bronasta statua, ki kaže mladega, še ne formiranega kiparja v najboljši luči, je bila svetla obet njegovih kasnejših del.

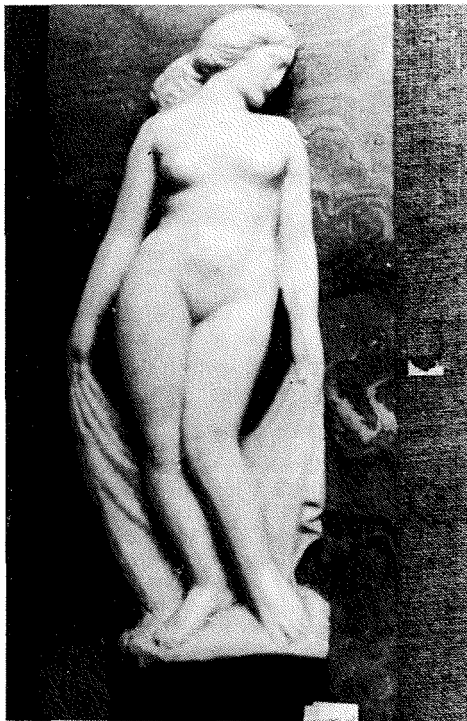
Ker je bil za življenje svobodnega umetnika, ki zahteva tudi nekaj povsem neumetniških sposobnosti premalo pripravljen in ker ni imel drugih sredstev za preživljanje se je zaposlil v kamnoseški delavnici Kunovar.

Kot tih in skromen človek z naprednimi pogledi, ki svoje osebnosti in znanja ni znal porivati v ospredje, se z naročili ni mogel ravno pohvaliti. Tiho in neopazno je deloval v svojem ateljeju ali Kunovarjevi delavnici. Morda je prav zaradi te lastnosti, ki ga nedvomno kaže kot velikega in poštenega človeka, pa tudi zaradi pretirane skromnosti, nekam pozabljen tudi danes. Junija leta 1943 je odšel k partizanom. Tu so skromnega in tihega umetnika takoj vključili v kulturni-

ško skupino, kmalu pa je postal vodja tehniške 14. divizije. Tu je neutrudno urejal in opremljal brošure in glasila, dokler ni v bojih na Stajerskem, 22. februarja 1944 na Graški gori pri Slovenjem Gradcu padel. Tako je končal življenjsko pot talent, ki mu usoda ni naklonila časa, da bi svoje talente razvil v tisto smer, ki jo je nakazoval že kot študent in kasneje tih, osamljen ustvarjalec.

Janez Weiss-Belač: Karikatura

Janez Weiss-Belač: Akt

Niko Pirnat: Portret Janeza Weiss-Belača

V Kršiničevem ateljeju v Zagrebu so Belača spoštovali kot izrednega delavca in oblikovalca kamna. Zato so mu mnogi prerovali bleščečo prihodnost. Sicer pa se je kot odličen kipar s samosvojimi pogledi odlikoval že v času študija pri Kalinu. Kot kipar, ki je navezal svoje snovanje na solidno kamnoseško tradicijo, predvsem pa na klasicistične zglede. Poleg naročil za pokopališko plastiko, ki so bila posledica njegove zaposlitve, se je posvečal predvsem figuri in deloma tudi portretu.

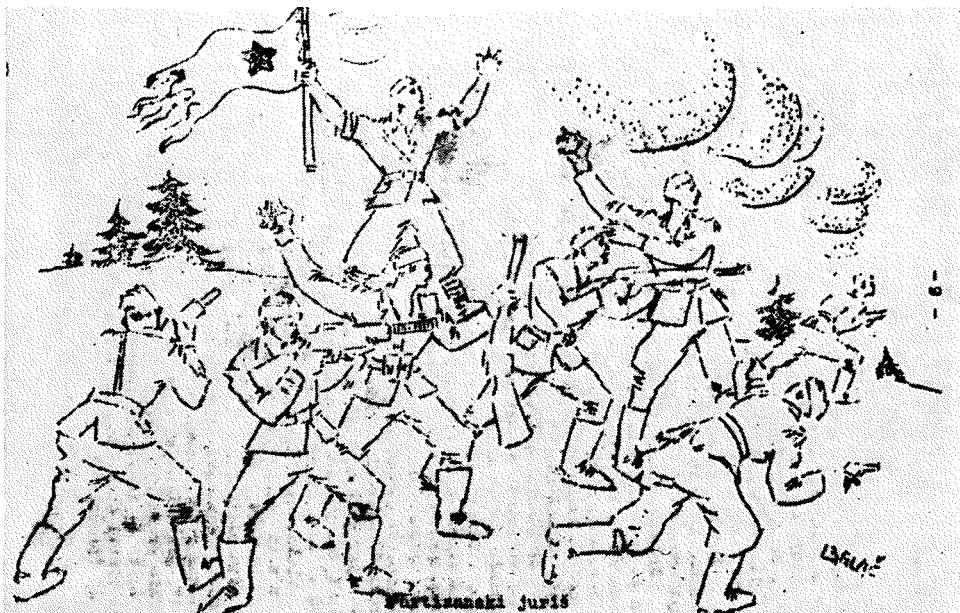
Njegovo plastiko, ki se ji do neke mere poznajo Kalinovi in Meštrovičevi vplivi, kljub temu preveva duh samoniklosti in iskanja. V realističnem likovnem sistemu, ki si ga je izbral kot posrednika za izražanje svojih zamisli in čustev, je skušal najti nove steze in pota. Na tej poti mu je v veliki meri pomagalo njegovo izredno znanje. Saj lahko rečemo, da poleg Kalina, Smerduja in Weiss-Belača skorajda ni slovenskega kiparja, ki bi si drznil klesati marmor brez punktirke in predhodnih merjenj.

Neposredno klesanje in oblikovanje kamna pa je dalo njegovim delom tudi svojski

pečat. Vendar se je tudi tu izkazal kot trmast in samosvoj talent. Po vsej logiki bi neposredno obdelovanje kamna zahtevalo tršo fakturo in bolj grobe oblike. Pod Belačevim dletom pa se je kamen spreminjal v nežno in napeto površino polno mehkih prehodov. Občutljiva modelacija s katero je dal vsem svojim, žal redkim stvaritvam, poetični nadih, mu je tudi odprla pot v svojiski umetnostni izraz.

V ženskem aktu, ki je vedno predstavljal preskusni kamen kiparske moči in znanja je združil dve komponenti. Krepko žensko telo, ki je bliže oblikam zrele ženske kot deklice, je v skladni, klasični kompoziciji predstavil kot simbol lepote in miline. V tej plastiki, ki jo preveva mir in tiha zamišljenost, je strnil vse svoje znanje, pa tudi klasično tradicijo. V posameznih detajlih sicer čutimo Kalinove vplive, vendar ne gre za posnemanje ali nemoč — prej za hvaležnost kiparja kolegu, ki mu je omogočil delo in študij v svojem ateljeju.

Na podoben način je reševal tudi problem portreta, le da se je tu, deloma zaradi zahtev naročnika, deloma pa zaradi tematike, bolj

Janez Weiss-Belač: Partizanski juriš — ilustracija v brošuri »Med tanki in zasedami«, izdal propagandi oddelek 14. divizije septembra 1943

podredil zahtevam akademskega realizma. Vendar tudi tu ne gre za maniristično podrejanje uveljavljenim zakonom, marveč za samostojno in samoniklo delo v okvirih dokaj širokega sistema realistične upodobitve.

Po odhodu k partizanom se je seveda od kiparstva poslovil, čeprav ni slutil, da je to slovo za vedno. V službi revolucije je svoje umetniško poslanstvo prenesel na drug nivo. Postal je urejevalec in ilustrator. V brošuri *Med tanki in zasedami* (izdal jo je Propagandni odsek 14. divizije septembra 1943), ki je dvigala moralo borcem in seznanjala ljudi s praviimi cilji narodnoosvobodilne borbe, je med drugim upodobil tudi *Partizanski juriš*. Risba kaže, da je bila izdelana v naglici, pravzaprav v premoru med dvema spopadoma. Svoje je dodala tudi nerodna ciklo-

stilna tehnika. Kljub temu pa vidimo, da je alegorična kompozicija delo ustvarjalca, ki mu risarska kompozicija ni bila tuja. Krepka risba, ki je zaradi prenosa v drugo tehniko precej izgubila pa kljub temu kaže, da je bil Belač odličen risar. V tej risbi zasledimo tudi nekaj sorodnosti s Pirnatom, ki je bil tako kot Weiss po študiju kipar.

Nekoliko šibkejši je v grotesknih karikaturah, saj mu je kot poetičnemu realistu, ki je občudoval predvsem klasiko, deformiranje tuje. Vendar tudi tu čutimo, ob vsej naglici in improvizacijah določen študijski pristop in tehtanje kompozicije. Fragmentaren in skromen opus slovenskega kiparja Janeza Weiss-Belača, ki kljub temu še ni bil pravično ocenjen, pravzaprav odpira še vedno prisotno problematiko — pošteno vrednotenje poštenega dela.

Črtomir Šinkovec

Srečko Kosovel: Zlati čoln in Zbrano delo

Njegove sedemdesetletnice smo se spominjali nedavno: pri Državni založbi Slovenije je izšla pesniška zbirka *Zlati čoln* in druga knjiga (prva je izšla že leta 1946, ponatis 1964) *Zbranega dela* in sicer v znameniti zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov* in pisateljev. Obe knjigi je uredil in z opombami opremil dr. Anton Ocvirk.

Srečko Kosovel se je rodil 18. marca 1904 v Sežani, materi Tolminki in očetu Vipavcu, ki je tu služboval kot učitelj, a je pozneje bil premeščen v Tomaj, kjer še danes živijo pesnikovi svojci. Otroška leta je preživel kot vsi kraški otroci, le da je bil telesno šibek, nežen in mehak otrok, ki se je izogibal družbe in iskal samoto v kraških dolinah, po pustih gmajnah med bori. To okolje njegovega otroštva se je tako silno vsesalo v pesnikovo občutljivo zavest, da je slednja njegova beseda prepojena z ljubeznijo in trpkim hrepenenjem sivega kraškega sveta, z otožnostjo borovcev med skalami, z žgočim soncem, ki je često nasilno nad skopo in ubogo kraško zemljo.

Bilo mu je komaj enajst let, ko je v brezskrben svet otroštva na Kras privihrala razdiralna groza prve svetovne vojne in s svojo nečloveško blaznostjo razbila njegove otroške sanje. V tem času ga je pot odpeljala na realko v Ljubljano. Iz njegovih pisem spoznamo, da se v tem zameglenem mestu z odljudnim značajem ni zlahka znašel, našel pa je nekaj dobrih prijateljev. Na sploh pa je bil skoraj neopazen in tih, zatekal se je le h knjigam in pesmi, trpel stradež in pomanjkanje, ki je bilo še huje zaradi vojne.

V mladem pesniku je trpko odjeknilo vojno gorje, tembolj pa ga je prizadelo, da je sovražnik po štiriletnem klanju podredil Kras in vso njegovo ožjo domovino zakonom zatiranja. Poleg socialne je vase sprejel še

nacionalno bolečino: »Pod sekiro so sovražno včeraj bratje pali, danes in mogoče jutri bomo mi še stali; — Bratje, bori, ostanite, rastite z uporom! Pa so padali bolešno, nemo, bor za borom.«

Čimbolj je Srečko Kosovel rastel in dozoreval v pesnika, tembolj se je zavedal krivičnosti tedanje družbene ureditve, često se je vdajal obupu neizhodnosti. Tedaj mu je v temi svetica le ena luč, luč materine ljubezni, sočutja in razumevanja. V materi je videl najvišji vzor žene. »Mati, poljubljam tvoj kruh, ki mi ga bedna pošiljaš; vem, da je vtisnjena vanj kri; poljubljam ga vdan.« Mater je istovetil s Krasom — obe podobi, mati in Kras sta tesno združeni in globoko doživeti. Ob njima se vse globlje razrašča tretje doživetje: motiv smrti. Vsa ta tri doživetja se stopnjujejo in prepletajo skozi celotno Kosovelovo pesniško delo.

Kljub temu se je čedalje globlje zavedal, da je rešitev v preobrazbi sveta... »ko bo svet kakor vrt cvetoč in se najdemo bratje v njem, bratje pod sinjim nebom in soncem zlatim, iz Evrope, Azije, Afrike, Avstralije in Amerike, črni in beli, vse od ene bele ljubezni bogati, tedaj zableščijo reke večnosti in sinji vetrovi...« V svojem prepričanju o pravičnejšem svetu je Kosovel šel še dalje, ko je zapel proletarcem: »Nosite glave pokoncu, uprite pogled svoj k soncu, iščite v njem si moči! Nočete?... Mar se bojite ljudi, ki nimajo žuljavih rok?«

In tako je rastel v Kosovelu kraški Peter Bezruč, pesnik sivega Krasa, nacionalnega in socialnega zla, pesnik izgaranega delavca in oznanjevalec slutenj novega časa, kjer bodo tudi ponižani in teptani našli svoj prostor na soncu.

S to zavestjo je Kosovel šel na pot in dozoreval v vodilnega pesnika mlade generacije, izgoreval v čedalje silnejših izpovedih,

saj je v dobrih petih letih napisal okrog 560 pesmi, nad dvestopetdeset kratkih črtic in osnutkov v prozi, okrog trideset dram-skih zasnov in fragmentov in nad sto kratkih esejev, razprav in misli. Nedvoum-ljivo delaven se je boril za zmago duha, ko je v sebi vedno močnejše slutil prezgodnjo smrt. Ko bi moral zaživeti široki svet moža so vztrepetale njegove peruti... Vedel je, kot sta vedela Kette in Murn, da se smrt, ki jo je nosil v sebi, ne da premagati: »Moje srce in vse življenje in moja ljubezen je vse premajhno, da bi to preprečilo.«

In še je šel na pot, ko je življenje padalo nanj. Išoč novih sil se je vračal na Kras kakor v letih učenja in duševnega iskanja. Hodil je tudi v mračna predmestja med delavce in v pomanjkanju in gladu reševal socialna vprašanja. Na taki poti na sestanek z delavci — te sestanke je snoval in priprav-ljal Mile Klopčič — je bil Kosovel s svojimi tovariši Cirilom Debevcem, Bratkom Kref-tom in Alfonzom Gspanom, 23. februarja 1926 v Zagorju. Na tem večeru je Kosovel v ondotni občinski dvorani imel predavanje »Umetnost in proletarec«. Po večeru so se predavatelji za kratek čas pomudili v rud-niški restavraciji, od tam pa so šli na posta-jo, kjer so čakali na nočni vlak za povratek v Ljubljano. Bil je strupen mraz in Kosovel je ob čakanju na postaji hudo prezebal in tre-petal od mraza. Posledice so bile kmalu tu — influenza z visoko vročino, ki ni hotela odnehati. Razen tega se je pojavila oteklina na levem očesu in bolečine v čelni votlini.

Po štirinajstih dneh ležanja in devetnajstih dneh bolovanja je bil tako oslabil in izčrpan, da je sam ugotovil: »V sobi sem preživeljal devetnajst dni, kar je dovolj za vsakega kristjana in preveč za vsakega človeka.« Šele ko se je počutil boljšega se je odpravil na Kras v upanju, da mu bo v materini oskrbi popolnoma odleglo. Toda bolezen se je po-novila. Spet je bila potrebna zdravniška po-moč. Diagnoza zdravnika specialista se je glasila — vnetje možganske mreže.

Pesniku ni bilo več pomoči. 27. maja 1926 je bolezen pokončala dvaindvajsetletnega kraškega poeta, enega izmed najnadarjenej-ših povojnega rodu. Čeprav je moral umreti tako mlad se je z ognjem trpljenja zapisal v knjigo slovenske umetnosti in poezije. Kljub veliki želji, ni dočakal izida svoje prve pesniške zbirke *Zlati čoln*, ki jo je priprav-ljal v zadnjem letu svojega življenja. S prvo in drugo knjigo zbranega dela je zdaj konč-no izšla celotna Kosovelova literarna zapušči-na pričakujemo pa seveda, da bi kmalu izšla tretja knjiga zbranega dela, v katerem bodo objavljeni Kosovelovi dnevniki, članki in pisma.

Srečko Kosovel je v vsem svojem delu slutil tudi velike, bližajoče se dni. Ni jih doživel, ni dočakal svobode, »ki vihra na konju vsa goreča, vsa blesteča«. V njegovem imenu pa se je borila Kosovelova partizan-ska bridaga, zakaj s svojim duhom, pisano besedo je dvignil teptane in ponižane in jih popeljal v boj za nacionalno in socialno osvoboditev.

Iztok Ilich

Ivan S. Konjev: Petinštirideseto leto

Druga svetovna vojna je vsekakor tema, ki ji je bilo doslej posvečenih največ knjig — strokovnih razprav in komentarjev, roma-nov in novel, spominov in dnevniških zapi-skov — dobrih in slabih; njihovo število gre že v sto tisoče, vendar prihajajo na knjižne police iz leta v leto še nove kopice takšnih knjig. Večina teh del je nastala na Zahodu — tudi tistih, ki so tako ali drugače obrav-navala dogodke na tako imenovani vzhodni fronti. Celu Rusi sami so namreč o »veliki domovinski vojni« razmeroma malo pisali — do Stalinove smrti iz znanih razlogov, poz-neje pa tudi ne bistveno več. Toda med izra-zito strokovnimi spisi z vojno tematiko tega

pomanjkanja ni toliko čutiti; med tehtnejša tovrstna dela pa sodi brez dvoma tudi pri-čujoča knjiga, Ivana Sergejeviča Konjeva spomini in dnevniški zapiski z naslovom *Petinštirideseto leto*. (Knjigo je za naše bral-ce pripravila založba Borec.)

Ime avtorja, pred nedavnim umrlega sov-jetskega vojskovodje, maršala I. S. Konje-va, je — hkrati s imenom maršala Žukova — najtesneje povezano z bleščečimi zmaga-mi sovjetskih čet nad Nemci od leta 1943 naprej in še zlasti v zadnjih mesecih vojne. Seveda je dejstvo, da je bil pisec te knjige, sestavljene iz spominov, dnevniških zapi-skov in polemičnih razmišljanj, velik strateg

in vojak od pet do glave, čutiti od prve do sklepne strani: tako v svojevrstnem racionalnem slogu in vojaškem izrazoslovju kot v odnosu do tematike, ki jo obravnava. V celotnem dogajanju in še zlasti v srditih bojih, ki so se celo še stopnjevali vse do zadnjih ur pred nemško kapitulacijo, skoraj nikoli ni videl ne množice brezimnih vojakov, kaj šele posameznikov (razen peščice neposredno podrejenih višjih častnikov), marveč predvsem nekakšno orjaško šahovnico z vrsto morebitnih kombinacij za premikanje in tudi uničevanje posameznih gomažeih figur in figuric. Vsaj tako je Konjev videl in znal tudi prikazati krvave boje najprej še na Poljskem, nato za Berlin in naposled še za Prago.

Glede na znano dejstvo, da je bil Konjev od malega naprej pa vse do smrti predvsem in samo vojak, je to razumljivo. V tem pogledu so zato še zanimivejša avtorjeva polemiziranja z nekaterimi na Zahodu veljavnimi, četudi večkrat nepravilnimi mnenji o posameznih operacijah, bitkah, moči premaganih nemških enot itn. Zlasti še, ker so njegove trditve večinoma zelo tehtne in podprte z dokazi.

Zavoljo vsega tega bo pričujoča knjiga brez dvoma pritegnila predvsem »sorodne

duše«, ljudi, ki vidijo tudi v vojskovanju posebno stroko ali celo znanost, bolj malo pa bo lahko povedala ostalim, vsem, ki na vojno, bodisi iz lastnih izkušenj ali iz drugih razlogov, gledajo drugače. Kolikor je torej takšne »pomanjkljivosti« pričujoče knjige glede na njeno specifično vsebino, piščevo avtoriteto in gotovo tudi vrsto širše zanimivih odlomkov, mogoče razumeti in celo spregledati, pa žal ni mogoče o njej pisati, ne da bi omenili tudi prevod, ki se odlikuje po vse prejšnjem kot zgledni slovenščini. (Množica kroatizmov — posedovati, smatrati, stremiti... — in drugih manjših nerodnosti; namesto običajnih glagolov boriti, bojevati ali vojskovati se, srečujemo skoraj vedno dokaj nenavadna tepsti oziroma pretepati se itn.) Kot prevajalca sta navedena dva: Mile Pavlin in Dušan Željeznov, pri čemer velja omeniti, da je prevod nekako od polovice knjige naprej znatno boljši.

Mile Pavlin je napisal tudi obsežno spremno besedo, v kateri opozarja na nekatere značilnosti Konjeva kot pisatelja teh spominov ter razlaga še nekatere manj domače oziroma vsakdanje izraze, predvsem tiste iz vojaškega besednjaka. Krajše opombe je poleg tega mogoče najti tudi ob koncu vsakega poglavja te zanimive in poučne knjige.

Slavko Rupel

Knjižna zbirka Nobelovci

Uredniki Cankarjeve založbe že dalj časa razmišljajo o novih knjižnih zbirkah in snujejo načrte kako doseči, da bi čim več dobrih knjig prišlo med naše ljudi. Ena od zamisli se je začela uresničevati. Gre za novo zbirko Nobelovci, za zbirko »z leskom najboljšega« kot so ob izidu prve serije zapisali na pot njeni snovalci. In ne neupravičeno. Zbirka Nobelovci naj bi prinesla najboljše, najbolj zlahtne knjige in posredovala slovenskim ljubiteljem knjige najboljše dela svetovne literature. Nagraditev z Nobelovo nagrado morada ni vedno edino merilo za vsestransko kvaliteto. Toda pisatelji, ki so prejeli to najvišje literarno priznanje, so nedvomno veliki pisatelji. Bogastvo duha tistih literarnih ustvarjalcev, ki so dobili Nobelove nagrade, zagotavlja visoko raven zbirke, ki naj bi bistveno dopolnila našo prevodno literaturo in našo vednost o književnosti našega stoletja.

Zbirka Nobelovci, naj bi po zamisli glavnega urednika Janka Modra, izhajala letno v zbirkah po šest do deset knjig. Med temi knjigami naj bi izšel po en daljši tekst v treh, štirih knjigah, ob njem pa naj bi se zvrstili drugi avtorji, po možnosti predstavniki različnih zvrsti, poezije, pripovedništva in esejistike. Kakor hoče Švedska akademija pri podeljevanju Nobelovih nagrad držati neko ravnotežje in podeljuje nagrade predstavnikom raznih narodov iz raznih kontinentov sveta, tako naj bi tudi knjižna zbirka Nobelovih nagradencev v vsakoletnem kompletu prinesla avtorje različnih narodnosti in različnih zvrsti. Vsako leto naj bi zbirka predstavila slovenskim bralcem pisatelje in pesnike različnih obdobj, vsako leto pa naj bi bil predstavljen tudi tisti umetnik, ki je prejšnje leto dobil to najvišje literarno priznanje. Po načelih naše zbirke naj bi bil

vsak nobelovec zastopan s samostojno knjigo, predstavljala pa naj bi ga dela, ki so že izšla v slovenskem prevodu kot tudi dela, ki jih še nismo imeli na naših knjižnih policah. Vsakega avtorja naj bi predstavila uvodna beseda, ki ne bi bila zasnovana esejistično, temveč bi brez osebnega pogleda pisca uvoda objektivno predstavila Nobelovega nagradjenca, v bistvenih potezah njegovo življenje, predvsem pa njegovo delo in njegov pomen. To uvodno besedo naj bi dopolnjevale utemeljitve Švedske akademije in izjave avtorjev na nagrado. Vsaka knjiga naj bi prinesla tudi bibliografijo slovenskih prevodov. Če k temu dodamo, da naj bi knjige izšle v okusni moderni opremi, da naj bi celotna izdaja bila zamišljena kot široka izdaja v veliki nakladi, potem lahko govorimo o resnično kvalitetni zbirki.

Vsem tem načelom ustreza prva serija knjig, ki jo je Cankarjeva založba dala na knjižni trg prav na dan podelitve Nobelovih nagrad. Med osmimi knjigami prve serije je zastopan z daljšim tekstom Vladyslav Stanislaw Reymont, saj obsega njegov sicer že znani in večkrat objavljeni roman *Kmetje* kar štiri knjige. S posebno knjigo je predstavljen nobelov nagradjenec za leto 1972, nemški pisatelj Heinrich Böll. Nadalje so predstavljeni bengalski pesnik, pisatelj in filozof Rabindranath Tagore, francoski pisatelj Jean Paul Sartre in italijanski pesnik Salvatore Quasimodo. A kakšna je vsebina teh del, kakšen je njih pomen?

Poljski pisatelj Reymont je leta 1924 dobil Nobelovo nagrado prav za roman v štirih delih *Kmetje*. Ze pred zadnjo vojno ga je v slovenščino prevedel Joža Glonar. Roman je zdaj na novo prevedel Janko Moder. Delo je ohranilo tudi za današnje generacije polno vrednost, saj predstavlja veliko nacionalno epopejo, kot pravi obrazložitev švedske akademije.

Francoski pisatelj Jean Paul Sartre, utemeljitelj eksistencializma, je pisatelj in filozof. Vsekakor je napreden pisatelj, ki vzbuja po vsem svetu veliko pozornost, morda bolj s svojimi filozofskimi traktati in revolucionarnimi idejami, kot z umetniško močjo svojih del. Toda njegova pisateljska bera je tako obsežna, da švedski akademiki gotovo niso mogli mimo njega. Urednik zbirke je za predstavitev Sartra izbral roman *V zrelh letih*, ki je od vseh pripovednih del tega avtorja morda najbolj bralen, s posebnim ozirom na to, da v njem pisatelj slika živ-

ljenje francoske družbe neposredno pred zadnjo vojno. Roman je prevedel Janko Moder, spremno besedo pa je napisal Vital Kläbus, ki tudi pojasnjuje, zakaj je Sartre kot edini od Nobelovih nagradjencev iz načelnih razlogov odklonil nagrado.

Bengalskega pesnika Tagoreja smo prevajali že pred vojno, saj sta Župančič in zlasti Gradnik posredovala slovenskim ljubiteljem vezane besede prve Tagorejeve pesmi. Ta veliki duh orienta je dobil Nobelovo nagrado že leta 1913 in sicer za pesmi *Darovanjke*. Te so uvrščene tudi v njegovo knjigo, vendar v novem prevodu. Tem pesmim je dodan roman *Gora* (v prevodu Vlaste Pachainer), v katerem je pisatelj prikazal začetek osvobodilnega boja v sredi preteklega stoletja. Ker je roman postal temeljni kamen bengalskega realističnega romana je še toliko bolj zaslužil uvrstitev v to knjigo.

Heinrich Böll slovenskim bralcem ni neznano ime, saj smo zadnja leta dobili več knjig tega avtorja. Skupinska slika z gospo, zadnji njegov tekst je roman iz sodobne Nemčije, je tudi roman s pogledom v preteklost, saj pisatelj kot kritičen duh, antinacist ne vidi samo sedanjega zagona Nemčije temveč tudi njeno preteklost, na katero stalno opozarja. Obrazložitev Nobelove nagrade zato pravi, da dobiva Böll nagrado, ker se pogumno spoprijema z najbolj bolečimi sodobnimi vprašanji, pa tudi zato, ker so njegova dela obnovitveno vplivala na sodobno nemško literaturo. Tudi v dveh romanih, ki sta predstavljena v knjigi, se Böll spoprijema s sodobno nemško problematiko. Pa naj bo to v romanu *In ni rekel niti besede*, ki obravnava zakonsko problematiko v luči sodobne družbe, ali pa v romanu *Hiša brez varuhov*, romanu, ki pripoveduje o dveh družinah, ki sta v vojni izgubili očete.

Zadnja knjiga je posvečena italijanskemu pesniku Salvatoru Quasimodu. Njega je pesnik Ciril Zlobec že enkrat predstavil slovenski javnosti vendar v skromnejšem izboru. Za sedanjo izdajo pa je prevedel polovico Quasimodovega opusa in pripravil tako reprezentativen izbor pesnika v vsej njegovi raznolikosti. Prevajalec je napisal tudi uvodno besedo ter tako opravil veliko delo.

Nobelovci predstavljajo torej po svoji zamisli in načrtih imenitno založniško dejanje. Zbirka — opremila jo je Nadja Furlan — obeta postati dragocena zbirka najboljših svetovnih stvaritev v slovenskem prevodu.

Prejeli smo v oceno

Karl MARX: *Kapital*. Tretja knjiga. Kritika politične ekonomije. Celotni proces kapitalistične produkcije. Prevedel dr. Ivan Lavrač. Redakcijo opravil, stvarno in pomensko kazalo sestavil Stane Krašovec. Seznam literature za vse tri knjige sestavil Ivan Bernik. Opremil ing. arh. Jože Brumen. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Benjamin GRACER: *V mraku*. Pesmi. Založil kulturno umetniški klub Tone Čufar pri DPD Svoboda. Jesenice 1973.

Ivan KREFT: *Teh petdeset let*. Spomini. Opremil Zdravko Vatovec. Založila in izdala založba Borec. V Ljubljani 1974.

Črtomir ŠINKOVEC: *Brazgotine*. Pesmi. Ilustriral Ivan Seljak-Copič. Izdala in založila Založba Borec. V Ljubljani 1974.

Taško GEORGIEVSKI: *Prekleto seme*. Prevedla Nada Carevska. Opremila Cveta Stepančič. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1974.

George MARTELLI: *Izredni obveščevalec*. Prevedel Slavko Kumer. Opremila Cveta Stepančič. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1974.

Črtomir ŠINKOVEC: *Škorčeva šola*. Pesmi za otroke. Ilustriral akad. slikar Jaka Torkar. Založil kulturno umetniški klub Tone Čufar pri DPD. Jesenice 1973.

Smiljan SAMEC: *Operne zgodbe*. Zbirka Kultura. Opremila in oblikovala Edita Kobe. Izdala in založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1974.